

باسمه تعالی

بررسی ظرفیت ها و فرصت های همکاری اقتصادی ایران با عراق

اردیبهشت ۱۴۰۰

خلاصه مدیریتی

هرچند که تجارت خارجی موضوعی اقتصادی است اما با توجه به اثر مستقیم و متقابل سیاست، اقتصاد، فرهنگ و امنیت بر روی یکدیگر، نمی توان آن را به صورت مستقل بررسی کرد. به همین دلیل هنگامی که مسئله تجارت خارجی را بررسی می کنیم، ناچاریم مسائل امنیت، فرهنگ و سیاست خارجی را نیز در نظر بگیریم. با این ملاحظات مفهوم «اقتصاد محور مقاومت» پدید آمده و در معنای گسترده تر «تجارت منطقه ای» اهمیت مضاعف می یابد.

در میان کشورهای منطقه، همسایه غربی ایران یعنی عراق به نسبت سایر کشورها اهمیت بالاتری دارد زیرا ظرفیتهای این کشور در رفع نیازهای اقتصادی، امنیتی و فرهنگی ایران بیش از سایرین است.

اهمیت توسعه روابط اقتصادی با عراق از جمله مباحثی است که لمس واقعیت های میدانی، جامعه نخبگانی کشور را نسبت به آن اقناع نموده است. در گذشته بسیاری از رسانه ها روابط با عراق را نفی می نمودند و یا در بهترین حالت نادیده می انگاشتند اما در حال حاضر در میان رسانه های داخلی، کمتر رسانه ای پیدا می شود که در موضوع تجارت خارجی به اهمیت بازار عراق اشاره نکند. با این وجود هنوز هم افکار عمومی در ایران به این مهم واقف نشده و تحت تاثیر تبلیغات سوء، روابط با همسایه غربی را صرفا به چشم یک هزینه می نگرد.

عراق حلقه اتصال زمینی اروپا و ترکیه به خلیج فارس است و در کنار سوریه، ایران را به دریای مدیترانه متصل می کند. این موقعیت ممتاز ترانزیتی می تواند عامل جذب ترافیک حمل و نقل میان آسیا و اروپا باشد و انتظار می رود که عراق را به یکی از قطعات اصلی طرح یک کمربند-یک جاده چین تبدیل کند. جمعیت این کشور در سال ۲۰۲۱ بیش از ۴۱ میلیون نفر گزارش شده و میانگین سنی در آن ۲۱ سال است که جوانی این جمعیت را نشان می دهد. جمعیت عراق با نرخ زاد و ولد ۳,۵ فرزند برای هر زن در حال رشد است و پیش بینی می شود تا سال ۲۰۵۰ از ۷۰ میلیون نفر نیز فراتر رود. به لحاظ مذهبی ۶۵ تا ۷۰ درصد از عراقی ها شیعه، ۳۰ تا ۳۵ درصد اهل تسنن و بخش اندکی نیز از سایر مذاهب هستند. همچنین ۷۵ تا ۸۰ درصد از عراقی ها عرب زبان، ۲۰ تا ۲۵ درصد کرد زبان و درصد اندکی نیز ترکمان هستند.

اقتصاد عراق بر سه پایه نفت، زیارت و گردشگری و کشاورزی استوار است. هرچند که در آینده می تواند در بخش صنعت و حق عبور جریان حمل و نقل (ترانزیت) جهانی نیز درآمدهای ارزی داشته باشد. این کشور با ۱۴۵ میلیارد بشکه ذخایر نفتی کشف شده، پنجمین دارنده این ماده معدنی در جهان محسوب می شود. عراق همچنین با صادرات روزانه ۳,۵ تا ۴ میلیون بشکه نفت، چهارمین صادرکننده این محصول در جهان است. در

ده سال اخیر، سهم نفت از اقتصاد این کشور بین ۳۰ تا ۴۵ درصد بوده است. عراق در سال ۲۰۱۹، ۳,۵ میلیارد دلار از بخش زیارت و گردشگری درآمد داشته است.

روابط تجاری ایران و عراق پس از تحریم این کشور از سوی مجامع بین المللی به دلیل حمله به کویت شکل گرفت و پس از سقوط صدام شدت یافت و رسمیت پیدا کرد. میزان صادرات غیرنفتی ایران به عراق طی سال های اخیر رشد بالایی داشته؛ به طوری که طی ۲۰ سال گذشته سهم صادرات به کشور عراق از کل صادرات غیرنفتی ایران از حدود صفر به ۲۲ درصد ارتقاء یافته است.

ایران در سال ۱۳۹۹ قریب به ۷,۴ میلیارد دلار کالا و ۲ میلیارد دلار برق و گاز به عراق صادر کرده است. همچنین در سال ۱۳۹۸ و تا قبل از شیوع کرونا حدود ۲,۶ میلیون نفر عراقی برای زیارت و استفاده از خدمات گردشگری و درمانی به ایران سفر کردند که با میانگین ۱۴۰۰ دلار به ازای هر نفر، معادل ورود ۲,۶ میلیارد دلار ارز به چرخه اقتصاد کشور بوده است. برای درک بهتر این ارقام می توان حجم صادرات غیرنفتی به اتحادیه اروپا در ۲۰ سال گذشته را در نظر گرفت که در بهترین حالت از ۱,۵ میلیارد دلار فراتر نرفته است.

بازار عراق در این سالها به بسیاری از صنایع ایران از جمله لبنیات، مصالح ساختمانی، محصولات پلاستیکی، برق و مواد شیمیایی کمک بزرگی نموده؛ به عنوان مثال شرکتهای کاله و میهن به سبب توسعه بازار و حضور در بازار عراق، به ترتیب در رده های ۵۰ شرکت برتر مواد غذایی و ۱۰ شرکت برتر تولیدکننده بستنی در جهان قرار گرفته اند و شرکت مپنا نیز با اجرای پروژه های متعدد در عراق، قدرت تولید و رقابت پذیری خود را ارتقاء داده است.

عراق هم اکنون نیز فرصت های بزرگی برای شرکتهای ایرانی دارد. این کشور پس از حملات داعش و تحمل آسیبهای فراوان در بخش های زیرساختی و تولیدی نیاز به بازسازی دارد که رقم کلی بازسازی آن ۸۸ میلیارد دلار برآورد شده است. دولت عراق برای بازسازی و بهسازی زیرساخت های این کشور، حدود ۲۰۰ میلیارد دلار پروژه تعریف نموده است که شرکتهای ایرانی می توانند در اغلب آنها حضور داشته باشند.

درآمدهای بالای نفتی عراق و بازار بزرگ و نقد این کشور می تواند به خنثی سازی اثر تحریم های اقتصادی آمریکا علیه ایران کمک بزرگی کند. تجارت این کشور عمدتاً بصورت نقد انجام می شود و آمریکا نمی تواند نظارتی بر آن داشته باشد. همچنین این کشور ۴۱ میلیونی مهمترین بازار زیارت و گردشگری ایران است به طوری که بین ۳۰ تا ۴۰ درصد از زوار و گردشگران ورودی به ایران، عراقی هستند. ایران نیز با رقم ۸۹ درصد بزرگترین سهم را از زوار ورودی به عراق دارد. بدین ترتیب تا قبل از کرونا یک چرخه اقتصادی ۵ میلیارد دلاری بواسطه تردد زوار و گردشگران میان دو کشور شکل گرفته بود.

فرصت‌های ایران در عراق از سه جهت در حال از دست رفتن است. اول سیاست‌های داخلی عراق که به حق دنبال خودکفایی در بسیاری از محصولات است. دوم حضور قدرتمند رقبای ایران که به دنبال منافع خود هستند و سوم دخالت‌های گوناگون دشمنان ایران که تجارت دو کشور را نیز تحت تاثیر قرار می‌دهد. به همین دلیل لازم است با کسب شناخت درست از ظرفیت‌های این کشور و تعریف صحیح جایگاه آن در پازل تجارت خارجی ایران، برای موانع رفع پیش رو برنامه‌ریزی نمود.

از این رو پیشنهاد می‌شود اقداماتی ساختاری جهت توسعه روابط اقتصادی ایران و عراق از جمله تهیه سند چشم انداز همکاری میان مدت و بلندمدت با عراق و عمق بخشی به روابط اقتصادی، ایجاد کمیته ویژه امور عراق جهت هماهنگ سازی فعالیت‌های همه دستگاه‌های حاضر در عراق و پیگیری مصوبات سفر رئیس‌جمهور، ایجاد ساختار فرعی در بانک مرکزی جهت کنترل و مدیریت شرکت‌های تراستی در عراق در شرایط تحریم، افزایش بودجه صندوق ضمانت صادرات و ایجاد سازوکاری برای استفاده از منابع حاصل از صادرات گاز و برق ایران به عراق جهت ضمانت صادرات، حل مسئله صدور ویزای تجاری و ویزای متعدد برای اتباع دو طرف، ایجاد نمایشگاه دائمی از محصولات ایرانی در شهرهای مهم عراق، تلاش جهت کاهش ریسک سرمایه‌گذاری از طریق حمایت های حقوقی و کمک‌های اطلاعاتی در مورد بازار عراق به سرمایه‌گذاران ایرانی در اولویت پیگیری مسئولان ایرانی و عراقی در کمیسیون مشترک اقتصادی دو کشور باشد.

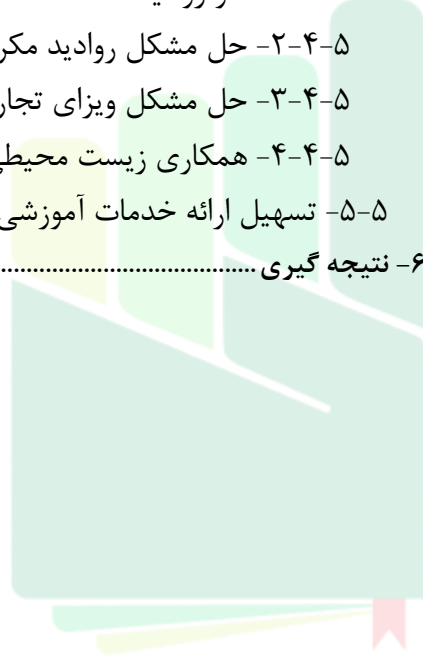
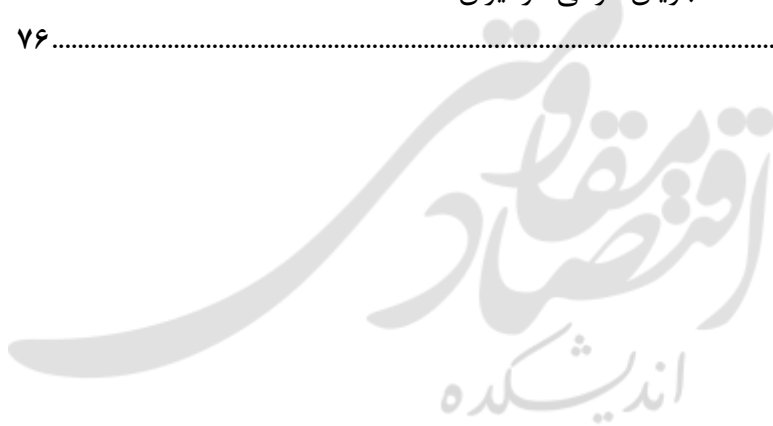
همچنین زمینه‌های فراوانی برای توسعه همکاری اقتصادی و تجاری با کشور عراق وجود دارد؛ انعقاد قرارداد تجارت دوجانبه میان ایران و عراق به منظور رفع موانع تجاری دو کشور، سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی عراق و ارائه تضمین خرید محصولات اساسی، تاسیس آزمایشگاه‌های مورد نیاز برای کنترل کیفیت کالاهای وارداتی در عراق، تخفیف تعرفه‌ای برای کالاهای وارد شده از عراق به ایران، حمایت از شرکت‌های ایرانی جهت انتقال خطوط تولید به عراق با هدف تولید و فروش در آن کشور یا استفاده از ظرفیت- بازصادرات، تکمیل راه آهن شلمچه-بصره، احداث مراکز تشخیص بیماری در عراق با هدف ترویج و توسعه گردشگری سلامت در ایران، ایجاد خطوط لوله مشترک بین ایران، عراق و سوریه، ایجاد پتروپالایشگاه در مرز مشترک ایران و عراق، ایجاد شهرک‌های صنعتی و مناطق آزاد تجاری مشترک، تخصیص خط اعتباری برای ضمانتنامه‌های مورد نیاز شرکت‌های ایرانی، ایجاد کنسرسیوم فعالین ایرانی و ارائه تضامین بین دولتی و تسهیل ارائه خدمات آموزشی به دانشجویان عراقی در ایران، از جمله اقداماتی مهمی است که ایران باید در همکاری با عراق در دستور کار قرار دهد.

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱۰
۱- آشنایی با جغرافیا و سیاست کشور عراق.....	۱۱
۱-۱- جغرافیای کشور عراق.....	۱۱
۲-۱- جمعیت در عراق.....	۱۱
۳-۱- تقسیمات اداری-سیاسی در عراق.....	۱۳
۱-۳-۱- پراکندگی مذاهب و قومیت های گوناگون در عراق.....	۱۴
۲-۳-۱- احزاب و جناح های سیاسی در عراق.....	۱۵
۲- اقتصاد عراق.....	۲۰
۱-۲- نفت.....	۲۱
۲-۲- کشاورزی.....	۲۱
۳-۲- زیارت و گردشگری.....	۲۲
۴-۲- حق عبور.....	۲۳
۵-۲- تجارت خارجی.....	۲۴
۶-۲- بازیگران بزرگ بازار عراق.....	۲۶
۷-۲- بحران های اقتصادی عراق.....	۲۷
۳- آسیب شناسی مشکلات اقتصادی عراق از دیدگاه دولت این کشور.....	۲۷
۱-۳- اهداف کلی دولت عراق از اصلاحات.....	۲۹
۱-۱-۳- تغییر نقش دولت از تصدیگری به مدیریت و ایجاد زیرساخت و اعمال حاکمیت.....	۲۹
۲-۱-۳- ایجاد زیرساخت های مورد نیاز برای مدیریت مالی.....	۲۹
۳-۱-۳- ایجاد فضای مناسب برای ایجاد اقتصادی زنده، رقابتی، و پویا.....	۲۹
۴-۱-۳- بازسازی و بهسازی نظام مالی و بانکی.....	۲۹
۵-۱-۳- افزایش بهره‌وری.....	۲۹
۶-۱-۳- محافظت از گروه های آسیب پذیر جامعه در حین و بعد از اجرای اصلاحات.....	۳۰
۲-۳- ریشه های مشکلات اقتصادی عراق.....	۳۰
۳-۳- صندوق بازنشستگی و مشکلات آن.....	۳۳
۴-۳- مشکلات مربوط به شرکتهای دولتی.....	۳۵
۵-۳- مشکلات مربوط به شرکتهای کوچک و متوسط.....	۳۶
۶-۳- مشکل نرخ ارز.....	۳۸
۷-۳- مشکل بهره‌وری.....	۳۹
۸-۳- ناکارآمدی نظام توزیع یارانه.....	۴۰
۹-۳- مشکلات تولید و توزیع برق.....	۴۱

- ۳-۱۰- فشارهای ناشی از افزایش جمعیت ۴۴
- ۳-۱۱- سقوط درآمدهای نفتی و کسری بودجه ۴۸
- ۳-۱۲- کاهش ارزش دینار و تبعات آن ۵۲
- ۳-۱۳- ضعف در مدیریت مالی ۵۲
- ۴- بازسازی عراق ۵۳
- ۴-۱- بخش اجتماعی ۵۶
- ۴-۱-۱- مسکن ۵۶
- ۴-۱-۲- سلامت و بهداشت ۵۶
- ۴-۱-۳- آموزش ۵۶
- ۴-۱-۴- میراث فرهنگی و گردشگری ۵۷
- ۴-۲- بخش تولید ۵۸
- ۴-۲-۱- کشاورزی و دامداری ۵۸
- ۴-۲-۲- صنعتی و بازرگانی ۵۹
- ۴-۳- زیرساخت ها ۵۹
- ۴-۳-۱- برق و انرژی ۵۹
- ۴-۳-۲- حمل و نقل ۶۰
- ۴-۳-۳- نفت و گاز ۶۱
- ۴-۳-۴- فناوری اطلاعات و ارتباطات ۶۲
- ۵- روابط تجاری ایران و عراق و پیشنهادهایی در راستای بهبود آن ۶۲
- ۵-۱- چالش های پیش روی توسعه روابط اقتصادی ایران و عراق ۶۳
- ۵-۱-۱- چالش های موجود در ایران ۶۳
- ۵-۱-۲- چالش های موجود در عراق ۶۴
- ۵-۱-۳- چالش های بین المللی ۶۴
- ۵-۲- اقدامات ساختاری جهت توسعه روابط اقتصادی ایران و عراق ۶۴
- ۵-۳- زمینه های توسعه همکاری اقتصادی و تجاری با عراق ۶۵
- ۵-۳-۱- انعقاد قرارداد تجارت دوجانبه میان ایران و عراق به منظور رفع موانع تجاری دو کشور ۶۵
- ۵-۳-۲- تکمیل راه آهن شلمچه-بصره ۶۶
- ۵-۳-۳- احداث بیمارستان و مراکز عکس برداری و تشخیص بیماری ۶۷
- ۵-۳-۴- همکاری های بانکی ۶۷
- ۵-۳-۵- همکاری در حوزه انرژی ۶۸
- ۵-۳-۶- همکاری در حوزه پتروشیمی ۷۰
- ۵-۳-۷- ارائه خدمات فنی و مهندسی ۷۱
- ۵-۳-۸- ترانزیت ۷۱

- ۷۲-۳-۵- گمرک ۷۲
- ۷۲-۳-۵- حمایت از شرکتهای ایران برای حضور در عراق ۷۲
- ۷۲-۳-۵- سرمایه‌گذاری در عراق ۷۲
- ۷۳-۳-۵- ایجاد خط اعتباری برای ضمانتنامه‌های مورد نیاز شرکتهای ایرانی ۷۳
- ۷۳-۳-۵- استفاده از خط اعتباری سایر شرکتهای سرمایه گذار ۷۳
- ۷۴-۳-۵- ایجاد کنسرسیوم فعالین ایرانی و ارائه تضامین بین دولتی ۷۴
- ۷۴-۳-۵- مشارکت در بازسازی شهرهای آسیب دیده عراق ۷۴
- ۷۴-۳-۵- ایجاد شهرک‌های صنعتی و مناطق آزاد تجاری مشترک ۷۴
- ۷۴-۳-۵- گردشگری ۷۴
- ۷۵-۴-۵- حوزه کنسولی و دیپلماتیک ۷۵
- ۷۵-۴-۵- لغو روادید ۷۵
- ۷۵-۴-۵- حل مشکل روادید مکرر و بلندمدت ۷۵
- ۷۵-۴-۵- حل مشکل ویزای تجاری ۷۵
- ۷۶-۴-۵- همکاری زیست محیطی ۷۶
- ۷۶-۵-۵- تسهیل ارائه خدمات آموزشی به دانشجویان عراقی در ایران ۷۶
- ۷۶-۶- نتیجه گیری ۷۶

فهرست جداول

- جدول ۱. استان های عراق ۱۳
- جدول ۲. پرجمعیت ترین شهرهای عراق ۱۴
- جدول ۳. احزاب حاکم بر عراق پس از سقوط صدام ۱۸
- جدول ۴. کشورها بر پایه ذخایر نفتی کشف شده تا سال ۲۰۲۱ ۲۱
- جدول ۵. عمده محصولات وارداتی عراق در سال ۲۰۱۹ ۲۵
- جدول ۶. عمده محصولات صادراتی عراق در سال ۲۰۱۹ ۲۶
- جدول ۷. رشد صادرات شرکای تجاری اصلی عراق به این کشور از سال ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۹ ۲۶
- جدول ۸. صورت مالی بخش برق بصورت درصدی از تولید ناخالص داخلی سال ۲۰۱۸ ۴۴
- جدول ۹. هزینه تولید برق در سال ۲۰۱۸ به صورت درصدی از تولید داخلی ۴۴
- جدول ۱۰. اجرای بودجه بر اساس حسابداری نقدی و پیش بینی آن برای سال های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱ ۵۰
- جدول ۱۱. حجم سالیانه بدهی داخلی ۵۱
- جدول ۱۲. جزئیات بدهی سالیانه داخلی ۵۱
- جدول ۱۳. خسارت داعش به بخش های گوناگون عراق ۵۴
- جدول ۱۴. خسارت های داعش و سرمایه مورد نیاز برای بازسازی و بهسازی ۵۴
- جدول ۱۵. قرارداد صادرات گاز ایران به بصره ۶۹
- جدول ۱۶. تقاضای برق و توانایی تولید آن در عراق ۷۰
- جدول ۱۷. ظرفیت ارتقای تجارت سالانه ایران و عراق در یک بازه ۵ ساله ۷۷

فهرست اشکال

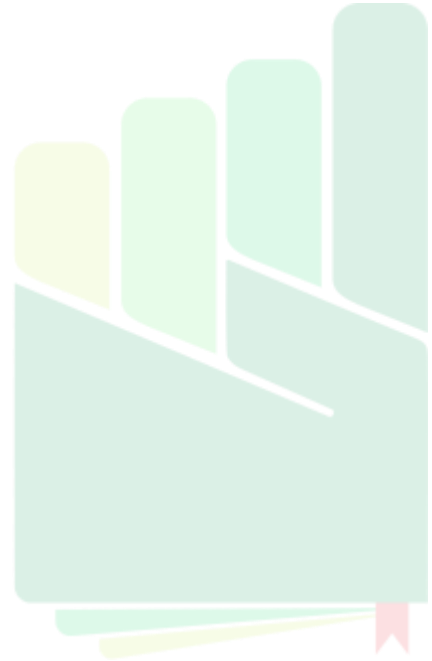
- شکل ۱. شهید محمد باقر صدر، شهید سید محمد باقر حکیم، مقتدی صدر ۱۶
- شکل ۲. ابراهیم جعفری، نوری المالکی و هادی العامری ۱۷
- شکل ۳. ایاد علاوی، حیدر العبادی و حمید مجید موسی ۱۷
- شکل ۴. ایاد السامرائی، طارق الهاشمی و اسامه نجیفی ۱۹
- شکل ۵. جلال طالبانی، مسعود بارزانی و برهم صالح ۲۰
- شکل ۶. پیشران های اقتصاد عراق ۲۰
- شکل ۷. طرح توسعه بندر فاو ۲۴

فهرست نمودارها

- نمودار ۱. پیش‌بینی رشد جمعیت عراق تا سال ۲۰۵۰..... ۱۲
- نمودار ۲. هرم جمعیت عراق در سال ۲۰۲۰..... ۱۲
- نمودار ۳. نسبت جمعیت شهر نشین عراق به کل جمعیت این کشور از سال ۱۹۵۵ تا ۲۰۲۰..... ۱۳
- نمودار ۴. گروه‌های شیعی که ریشه در حزب الدعوه دارند..... ۱۸
- نمودار ۵. جدایی احزاب سنی از جبهه توافق و گرایش به احزاب ملی شیعی یا سکولار در مجلس دوم و سوم..... ۱۹
- نمودار ۶. نمای کلی برنامه دولت الکاظمی برای اصلاحات اقتصادی (مقاله سفید)..... ۲۸
- نمودار ۷. وابستگی عراق به درآمدهای نفتی در مقایسه با سایر کشورهای صادر کننده نفت..... ۳۰
- نمودار ۸. رشد تولید ناخالص داخلی به ازای افزایش یک دلاری قیمت نفت..... ۳۱
- نمودار ۹. درآمد مالیاتی بر حسب درصدی از تولید ناخالص داخلی عراق و برخی از کشورها در سال ۲۰۱۹..... ۳۱
- نمودار ۱۰. حقوق کارمندان و بازنشستگان در مقایسه با درآمد نفتی..... ۳۲
- نمودار ۱۱. تعداد کارمندان بخش دولتی - درصد نسبت به کل نیروی کار..... ۳۲
- نمودار ۱۲. مجموع حقوق بخش دولتی به نسبت تولید ناخالص داخلی در مقایسه با سایر کشورهای نفتی..... ۳۳
- نمودار ۱۳. میانگین حقوق بخش دولتی در مقابل تولید ناخالص داخلی و تورم..... ۳۳
- نمودار ۱۴. حقوق کارمندان و بازنشستگان در مقایسه با سرمایه گذاری غیر نفتی..... ۳۵
- نمودار ۱۵. سرانه شرکت‌های کوچک و بزرگ در عراق و برخی کشورها..... ۳۷
- نمودار ۱۶. سهم شرکت‌های کوچک و متوسط از مجموع شاغلین بخش خصوصی..... ۳۷
- نمودار ۱۷. مقایسه نرخ حقیقی دینار عراق نسبت به ارز برخی از شرکای تجاری..... ۳۹
- نمودار ۱۸. مقایسه سهم صادرات غیرنفتی نسبت به مجموع صادرات کالا (میانگین ۲۰۱۶-۲۰۱۸)..... ۳۹
- نمودار ۱۹. بهره‌وری نیروی کار در عراق..... ۴۰
- نمودار ۲۰. مقایسه برخی از شاخص‌های اقتصادی عراق و برخی از دیگر کشورها..... ۴۰
- نمودار ۲۱. مقایسه کیفیت توزیع پارانه در عراق و کشورهای همسایه..... ۴۱
- نمودار ۲۲. تولید برق در مقابل نسبت تحویل شده به کاربر نهایی..... ۴۲
- نمودار ۲۳. مقایسه برق تولیدی و صورتحساب مصرف‌کننده و برق مصرف شده..... ۴۳
- نمودار ۲۴. هرم جمعیتی عراق در سال‌های ۲۰۲۰ و ۲۰۳۰..... ۴۵
- نمودار ۲۵. افزایش سالیانه نیروی کار..... ۴۵
- نمودار ۲۶. انگیزه مشارکت در تظاهرات سال ۲۰۱۹..... ۴۶
- نمودار ۲۷. مقایسه سرانه تولید ناخالص داخلی طی سال‌های ۲۰۰۸ الی ۲۰۱۳ و ۲۰۱۳ الی ۲۰۱۸..... ۴۷
- نمودار ۲۸. تفاوت بین تولید ناخالص داخلی نفتی و غیر نفتی..... ۴۷
- نمودار ۲۹. همگامی تولید و مصرف سوخت مایع در جهان..... ۴۸
- نمودار ۳۰. حقوق کارمندان و بازنشستگان به عنوان درصدی از درآمد نفت..... ۴۹
- نمودار ۳۱. بدهی دولتی و ذخایر ارزهای خارجی..... ۵۲
- نمودار ۳۲. میزان نیازها در عراق به تفکیک بخش..... ۵۵
- نمودار ۳۳. میزان آسیب‌دیدگی مدارس در عراق..... ۵۷
- نمودار ۳۴. سهم صنعت گردشگری در تولید ناخالص داخلی عراق..... ۵۸

فهرست نقشه‌ها

- نقشه ۱ پراکندگی قومی مذهبی در عراق ۱۵
- نقشه ۲ رودخانه‌های عراق ۲۲
- نقشه ۳ مسیر احتمالی راه ابریشم جدید در عراق ۲۳
- نقشه ۴ مسیر بندر فاو تا مرز ترکیه ۲۴
- نقشه ۵. نقشه استان‌های درگیر جنگ با داعش در عراق ۵۳
- نقشه ۶ جاده‌های عراق ۶۰
- نقشه ۷ خطوط راه آهن در عراق ۶۱

مقدمه

یکی از مؤلفه‌های بنیادین برای تعمیق و راهبردی سازی روابط جمهوری اسلامی ایران و عراق و همچنین توسعه تجارت منطقه‌ای، فعال سازی ظرفیت‌های موجود در مناسبات اقتصادی میان دو کشور است. عراق از نظر منابع معدنی و انرژی غنی است و موقعیتی راهبردی و ژئوپلیتیکی منحصر به فرد در محل تلاقی سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا دارد. این کشور پنجمین ذخایر نفتی جهان را در اختیار دارد و سومین صادرکننده بزرگ نفت در جهان به شمار می‌آید. اقتصاد عراق به شدت وابسته به درآمدهای حاصل از صادرات نفت خام است. طبق گزارش بانک جهانی، در سال ۲۰۱۹، ۹۳ درصد از درآمدهای دولت عراق وابسته به نفت بوده است.

از سوی دیگر اقتصاد مبتنی بر صادرات انرژی و واردات همه نوع اقلام واسطه‌ای، مصرفی و سرمایه‌ای عراق، از ظرفیت بالایی برای مقابله با تحریم‌های ایالات متحده آمریکا علیه ایران برخوردار است. بنابراین برای انجام سرمایه گذاری، تجارت کالایی و خدمات با کشورهای مختلف جهان از جمله ایران در موقعیت ممتاز قرار دارد.

مسئله دیگر نیاز جدی عراق برای بازسازی در مرحله پس‌داعش است. حمله داعش به این کشور و مبارزه چندساله با این بحران در عراق، نابودی بسیاری از زیرساخت‌ها، صنایع و بخش کشاورزی این کشور را در پی داشته است. تخریب زیرساخت‌های عراق توسط داعش، ظرفیت تولید این کشور را به شدت کاهش داده است و بازسازی آنها به سرمایه و زمان زیادی نیاز دارد. این وضعیت، فرصت منحصر به فردی به صنعت و تجارت ایران در این کشور می‌بخشد.

واقعیت ظرفیت ساز دیگر، قرابت جغرافیایی و فرهنگی دو کشور است. ایران و عراق دارای مرزهای سرزمینی طولانی هستند. در این رابطه، باید اشاره داشت که ایران از یک سو، با اقلیم کردستان دارای مرز مشترک و پیوندهای نزدیک است و از سوی دیگر، با دولت مرکزی عراق نیز دارای راه‌های دسترسی مناسبی است و بنادر و راه‌آهن میان این دو کشور در حال احداث و توسعه می‌باشد. همچنین بررسی‌های علمی و مشاهدات میدانی نشان می‌دهد که عدم مسئولیت‌پذیری، بی‌برنامگی، ضعف مدیریت، مصرف‌گرایی شدید و مشکلات سیاسی-امنیتی، از مشخصه‌های بارز جامعه عراق است. بنابراین، لازمه فعالیت اقتصادی در این کشور، حضور عینی و مشارکت میدانی و چهره به چهره در این محیط است. این مسئله حضور شرکتهای غربی و سرمایه‌گذاری در عراق را دشوار ساخته است. اما در مقابل ایرانی‌ها با توجه به تجانس فرهنگی-مذهبی و قرابت جغرافیایی، از مزیت نسبی ویژه‌ای برای مشارکت در اقتصاد عراق برخوردارند.

لذا با توجه به شرایط تحریمی که به دلیل خروج ایالات متحده از برجام به وجود آمده و پیامدهای مخرب آن همچون کاهش شدید فروش نفت به عنوان منبع اصلی درآمد کشور، می‌توان از فرصت‌هایی همچون شرایط فعلی عراق به عنوان جایگزینی برای صادرات نفتی استفاده نمود.

در این گزارش با نگاهی به کشور عراق و آشنایی کلی با این کشور، به ارزیابی وضعیت فعلی اقتصادی و تجاری عراق پرداخته می‌شود. در ادامه با بررسی ظرفیت‌ها و نیازسنجی اقتصادی عراق، پیشنهادهایی در رابطه با توسعه روابط تجاری و اقتصادی ایران و عراق ارائه خواهد شد.

۱- آشنایی با جغرافیا و سیاست کشور عراق

کشور عراق در منطقه جنوب غربی آسیا و در تقاطع سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا قرار گرفته است. کشورهای ایران در شرق، ترکیه در شمال، سوریه و اردن در غرب و عربستان سعودی و کویت در جنوب، همسایگان عراق هستند. طول کل مرزهای عراق ۳۶۵۰ کیلومتر است که مرز مشترک آن با ایران ۱۴۵۸ کیلومتر، با اردن ۱۸۱، با کویت ۲۴۰، با عربستان ۸۱۴، با سوریه ۶۰۵ و با ترکیه ۳۵۲ کیلومتر است. عراق مرز ساحلی کوچکی به طول ۵۸ کیلومتر با خلیج فارس دارد. این کشور با ۴۳۷,۰۷۲ کیلومتر مربع (تقریباً یک چهارم ایران) پنجاه و هشتمین کشور جهان از حیث وسعت است.

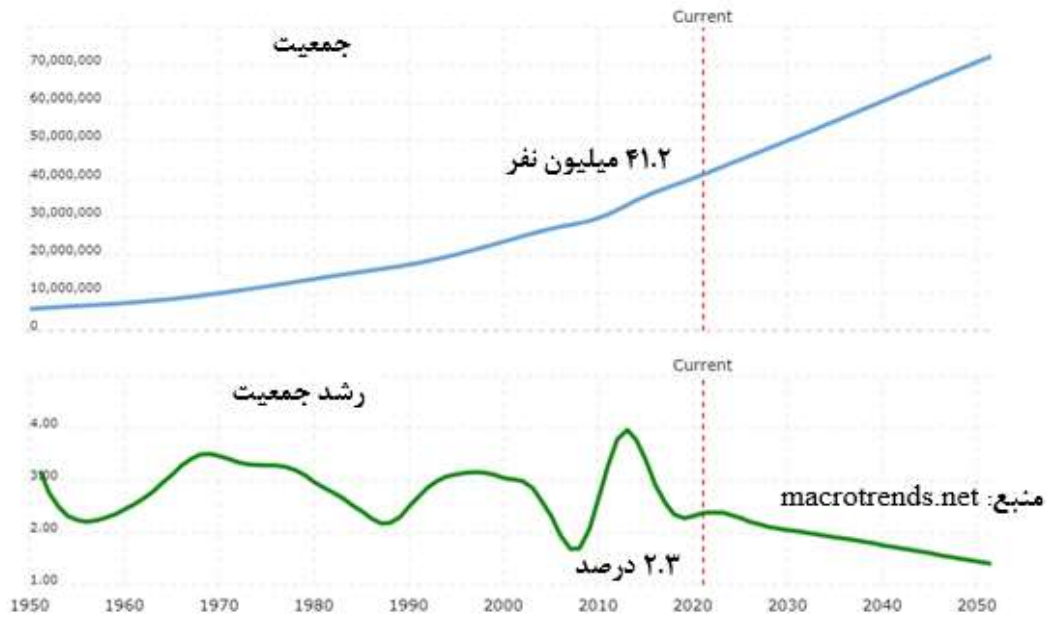
۱-۱- جغرافیای کشور عراق

سرزمین عراق به لحاظ جغرافیایی، شامل سه منطقه است: ۱- استپ و بیابان (در جنوب و غرب) ۲- زمین های پست و دشت های دجله و فرات (دیار بکر و آرات) ۳- ناحیه های کوهستانی (در شمال و شمال شرق) آب و هوای این کشور (به جز شمال) عمدتاً صحرایی و با زمستان های خنک و بعضاً سرد و تابستان های خشک و گرم و آفتابی است. مناطق کوهستانی شمال این کشور نیز اغلب از زمستان های سرد با بارش برف و باران برخوردار است که گاهی موجب طغیان رودخانه ها می شود.

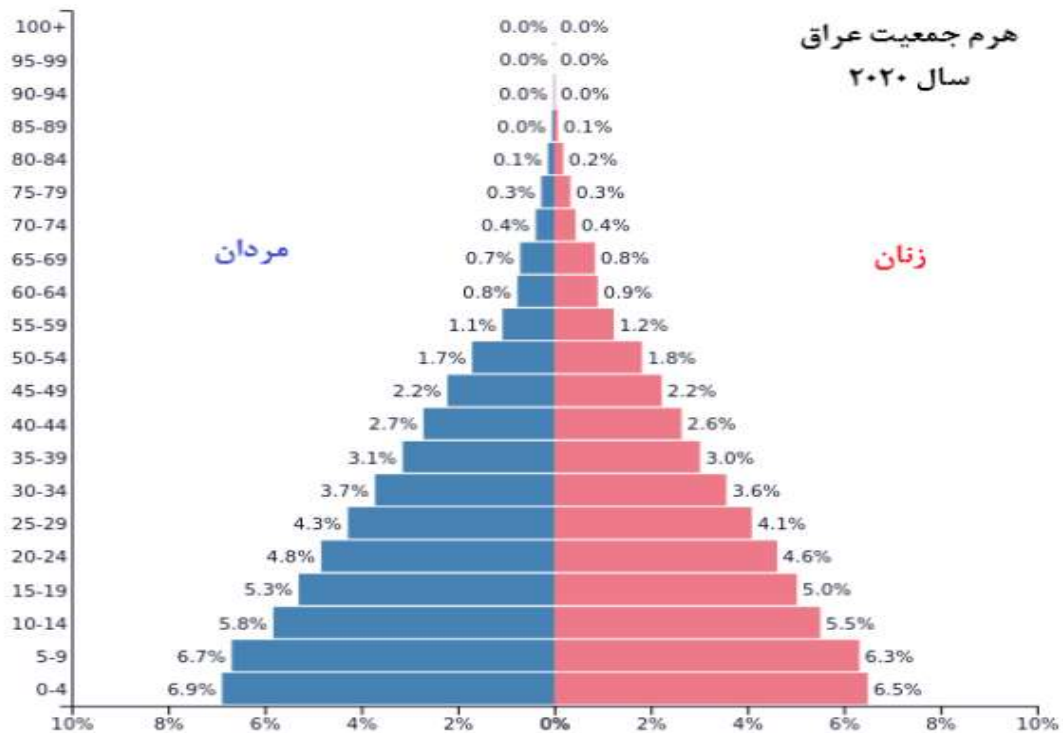
بخش بزرگی از کشور عراق، صحرا است اما مناطق ما بین دو رود دجله و فرات حاصلخیز است. این دو رود، از ترکیه سرچشمه می گیرند و طولانی ترین رودهای عراق با ۱۸۵۱ و ۲۷۰۰ کیلومتر طول هستند که در شمال بصره به هم می پیوندند و پس از تشکیل شط العرب، که در ایران ارون رود نامیده میشود و طی ۱۹۰ کیلومتر به خلیج فارس می ریزند. قسمت های شمالی کشور عمدتاً کوهستانی است و بلندترین قله آن حاجی عمران (هم مرز با بلندی های پیرانشهر ایران) نام داشته و ۳۶۱۱ متر ارتفاع دارد.

۱-۲- جمعیت در عراق

عراق با بیش از ۴۱ میلیون نفر جمعیت در سال ۲۰۲۰، سی و ششمین کشور پرجمعیت در جهان است.^۱ نرخ رشد جمعیت در این کشور در سال ۲۰۲۰ برابر ۲,۳ درصد بوده است و هر زن عراقی به طور متوسط ۳,۵ فرزند می آورد. میانگین سن عراقی ها ۲۱ سال و امید به زندگی در این کشور ۷۱ سال است.

نمودار ۱ پیش‌بینی رشد جمعیت عراق تا سال ۲۰۵۰

منبع: populationpyramid.net

نمودار ۲ هرم جمعیت عراق در سال ۲۰۲۰

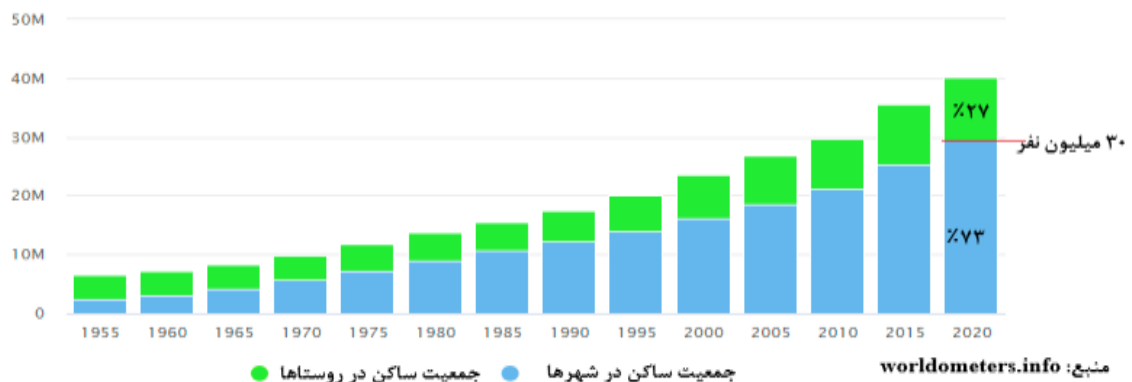
۱-۳- تقسیمات اداری-سیاسی در عراق

عراق دارای هجده استان (به عربی: محافظة و به کردی: پارێزگا) می‌باشد. هر استان به چند شهرستان (به عربی: قضاء) تقسیم شده است. اسامی استان‌های عراق به این شرح است:

جدول ۱. استان‌های عراق

بغداد	بابل
صلاح‌الدین	کربلا
دیاله	نجف
واسط	انبار
میسان	نینوا
بصره	دهوک
ذی‌قار	اربیل
مثنی	کرکوک
قادسیه	سلیمانیه

عراق ۲۱۷۳۵ نقطه تمرکز جمعیتی دارد که ۱۳۵ مورد از آنها شهر هستند. از ۴۱ میلیون نفر جمعیت عراق، ۷۳ درصد در شهرهای این کشور و بقیه در روستاها سکونت دارند.^۲

نمودار ۳ نسبت جمعیت شهر نشین عراق به کل جمعیت این کشور از سال ۱۹۵۵ تا ۲۰۲۰

بغداد بزرگترین شهر این کشور بیش از ۷ میلیون نفر دارد و پس از آن موصل و بصره به ترتیب با ۱,۴ و ۱,۳ میلیون نفر بزرگترین شهرهای عراق هستند. تمرکز جمعیتی و درصد بالای شهرنشینی در عراق فضای مناسبی را برای توسعه فعالیت‌های تجاری و اقتصادی ایجاد کرده است. هم اکنون حداقل ۱۰ شهر عراق بیش از ۵۰۰ هزار نفر جمعیت دارد.

جدول ۲. پرجمعیت ترین شهرهای عراق^۴

نام شهر	بغداد	بصره	موصل	ابوغریب	اریل	سلیمانیه	کرکوک	نجف	کربلا	ناصریه
جمعیت (میلیون نفر)	۷,۲	۲,۶	۲	۰,۹	۰,۹	۰,۷	۰,۶	۰,۵	۰,۴	۰,۴
زبان	عربی	عربی	عربی	عربی	کردی	عربی	کردی/عربی	کردی	عربی	عربی

۱-۳-۱- پراکندگی مذاهب و قومیت های گوناگون در عراق

عرب ها ۷۵٪ الی ۸۰٪، کردها ۱۵٪ تا ۲۰٪، ترکمن ها، آشوریان و غیره نیز حدود ۵٪ از جمعیت عراق را تشکیل می دهند. همچنین حدود ۶۰٪ تا ۶۵٪ درصد مردم عراق شیعه، ۳۲٪ الی ۳۷٪ درصد سنی و ۳ درصد نیز مسیحی و پیروان سایر ادیان هستند.

شیعیان عمدتاً در نیمه جنوبی عراق سکونت دارند. مردم استان های بصره، ذی قار (مرکز: ناصریه)، قادسیه (دیوانیه) و کربلا، غالباً شیعه هستند. اما مردم استانهای مثنی (سماوه)، نجف، بابل (حله) و بغداد، مرکب از شیعه - سنی و در استانهای میسان (العماره)، واسط (کوت) و دیاله (بعقوبه) مرکب از شیعه - کرد سنی هستند. اهل سنت در غرب عراق و بویژه در استان الانبار (رمادی) سکونت دارند. اهالی صلاح الدین (تکریت)، نینوی (موصل)، و کرکوک (تمیم) نیز دارای فرهنگ سنی، هستند.

نقشه ۱ پراکندگی قومی مذهبی در عراق

هرچند اکثریت کردها در عراق سنی‌اند، اما در برخی استانهای شمالی، فرهنگ کردی بر مذهب تسنن آنها غلبه دارد. سه استان اربیل، سلیمانیه و دهوک رسماً اقلیمی مجزا تشکیل داده و برای قومیت خود اهمیت زیادی قائلند. بر اساس قانون فعلی عراق، استان‌ها در صورت تمایل می‌توانند با یکدیگر تشکیل یک اقلیم یا واحد فدرالی بدهند، اما تنها استانهای شمالی عراق عملاً چنین واحدی را تشکیل داده‌اند و بقیه استان‌ها در قانون با عنوان «استان‌های سازمان‌دهی نشده» شناخته می‌شوند.

اقلیم کردستان عراق در ده سال پایانی رژیم صدام (از ۱۹۹۱)، خودمختار شده و سپس همواره بدست دو جریان طالبانی (اتحاد میهنی) و بارزانی (حزب دموکراتیک) اداره می‌شد. با سقوط صدام، گروههای سیاسی کرد در حکومت مرکزی نقش پیدا کردند. اما از سال ۲۰۱۴، اقلیم کردستان بر نفت استان کرکوک مسلط شد و بر اثر این استقلال مالی، در سال ۲۰۱۷، اقدام به برگزاری همه‌پرسی خودمختاری کرد و کرکوک، نینوی، صلاح الدین، دیاله و واسط را نیز مناطق مورد مناقشه با دولت مرکزی دانست. حکومت مرکزی حیدر العبادی در تلافی این رخداد، نیروهای نظامی خود را به محاصره و بازپس‌گیری کرکوک گماشت که این اقدام با اعتراض گروههای کرد بخصوص بارزانی، و تحریم انتخابات مجلس توسط برخی کردها مواجه شد.

۱-۳-۲- احزاب و جناح‌های سیاسی در عراق

به دلیل اینکه جمعیت شیعه عراق در اکثریت است و طبعاً نخست وزیر نیز از میان شیعیان انتخاب می‌شود، جریان‌های اصلی سیاسی در عراق، ائتلافات شیعی است.

۱-۳-۲-۱- احزاب شیعی

اصلی ترین جریان سیاسی شیعه که از دوران صدام تا کنون فعالیت پررنگی دارد، حزب الدعوه است. این حزب در سال ۱۹۵۷ توسط شهید سید محمدباقر صدر تأسیس شد و پس از چند سال فعالیت فرهنگی از سال ۱۹۷۰ به مخالفت با رژیم صدام پرداخت. در سال ۱۹۸۲، بخشی از اعضای این حزب که در ایران بودند، به رهبری شهید سید محمدباقر حکیم اقدام به تأسیس مجلس اعلاى اسلامی عراق کردند. با سقوط رژیم صدام در سال ۲۰۰۳، این دو جریان در برابر حمله امریکا منفعلانه عمل کردند. در این شرایط مقتدی صدر نوه برادر شهید صدر توانست میدان داری کند و جریانی نظامی به نام جیش المهدی به راه اندازد. جیش المهدی پس از حدود ده سال منحل و تبدیل به جریان سیاسی التیار الصدري شد. این سه جریان در دو دهه گذشته، از مؤثرترین جریان های سیاسی شیعی عراق بوده اند.

شکل ۱. شهید محمد باقر صدر، شهید سید محمد باقر حکیم، مقتدی صدر

در طرف دیگر، ایاد علاوی قرار دارد که در جوانی عضو حزب بعث بود، در سال ۱۹۹۱ حزبی برای مخالفت با رژیم صدام با نام جنبش وفاق ملی تأسیس کرد. او که با سقوط صدام به عراق بازگشت، با انحلال ارتش و حزب بعث توسط امریکا مخالفت کرد چرا که معتقد بود موجب هرج و مرج بیشتر خواهد شد. اعتراض او به حمله امریکا به فلوجه، انتقاد او از تشکیل حشد الشعبی در عرض ارتش، و شرکت در انتخابات با عنوان فرادینی و در ائتلاف با گروه های سنی و کرد، از او یک چهره محبوب ملی و نزدیک به جریان اهل سنت ساخته است.

حزب الدعوه در سال های گذشته دچار انشعابات فراوانی شده است. در ابتدا ابراهیم جعفری از اعضای این حزب، در تشکیل مجلس اول، ائتلاف ملی عراق یکپارچه را به فرمان آیت الله سیستانی به راه انداخت که اکثریت آراء را از آن خود کرد و منجر به نخست وزیری نوری المالکی شد. اما پس از آنکه در کنگره عمومی حزب الدعوه در سال ۲۰۰۷، نوری المالکی دبیر کل این حزب شد، برای انتخابات ۲۰۱۰، ائتلاف دولت قانون را تأسیس نمود. در این سال، ائتلاف ایاد علاوی موفق به کسب بیشترین آراء شد اما برای تشکیل دولت، مجبور به همراهی با ائتلاف المالکی و جعفری شد و بدین ترتیب دولت دوم نوری المالکی نیز تشکیل شد.

شکل ۲. ابراهیم جعفری، نوری المالکی و هادی العامری

در انتخابات مجلس سوم (۲۰۱۴)، دو جریان از ائتلاف ملی جعفری جدا شدند: یکی مجلس اعلای عراق و دیگری ائتلاف احرار (صدر و همراهان)، و همچنان دولت قانون مالکی اکثریت را بدست گرفت. این بار، حیدر العبادی از جانب حزب الدعوه نخست وزیر عراق شد. اما او نیز با اتمام دولتش، اقدام به تشکیل ائتلاف نصر نموده و بدین ترتیب، دو ائتلاف قدیمی (ملی جعفری و قانون مالکی) تبدیل به جریان اقلیت شدند.

در انتخابات ۲۰۱۸، علاوه بر این جریان‌های سنتی، دو جریان صدری و حشد الشعبی نیز به سبد آراء اضافه شدند و توانستند اکثریت را از احزاب سنتی برابیند. ائتلاف سائرون که متشکل از جریان‌های خواهان اصلاحات (ائتلاف صدر و حزب کمونیست عراق) بود، مقام اول را بدست آورد. در مقام دوم، ائتلاف فتح، هم‌پیمانان سنتی المالکی بودند که جدا شده و متشکل از اعضای بدر، عصائب و کتائب بودند. البته پس از تشکیل مجلس، فتح و قانون با یکدیگر ائتلاف البناء را تشکیل داده و اکثریت را از آن خود کردند.

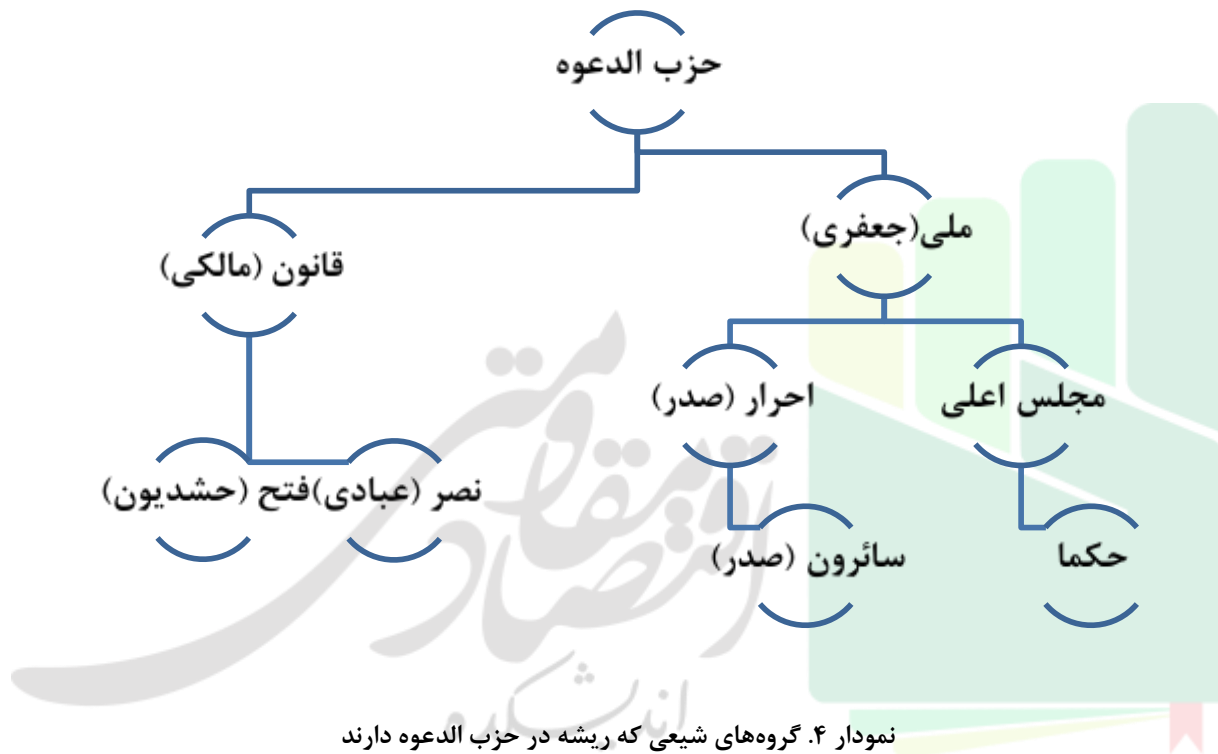

شکل ۳. ایاد علاوی، حیدر العبادی و حمید مجید موسی

در این مجلس حتی عمار حکیم نیز با عنوان مجلس اعلی در انتخابات شرکت نکرد بلکه جنبش حکما را براه انداخت و با این عنوان در مجلس شرکت کرد. به همین دلیل بخشی از همراهان سنتی او با تشکیل گروه موطن، به ائتلاف فتح پیوستند. در اثر همین آشفتگی، و البته به علت فساد گسترده در دولت و احزاب، انتخاب نخست وزیر برای این مجلس دشوار شد. سائرون و حکما در انتخابات ۲۰۱۸، فرادینی (سکولار) بوده و پس از انتخابات، با علاوی در جهت رسیدن به یک استراتژی مبارزه با فساد جناحی، میثاقنامه‌ای منتشر کردند.

جدول ۳. احزاب حاکم بر عراق پس از سقوط صدام

مجلس	ائتلاف اکثریت	سائر ائتلاف ها	نخست وزیر	رئیس جمهور
اول ۲۰۰۵	ملی (جعفری)	دموکرات (بارزانی) / حزب اسلامی (الهاشمی)	مالکی	طالبانی
دوم ۲۰۱۰	العراقیه (علاوی)	قانون (مالکی) / ملی (جعفری) / صالح	مالکی	طالبانی
سوم ۲۰۱۴	قانون (مالکی)	مجلس اعلی (حکیم) / احرار / نجیفی / علاوی / صالح	عبادی	فؤاد معصوم
چهارم ۲۰۱۸	سائرون (صدر)	فتح (عامری) / نصر (عبادی) / مالکی / بارزانی / علاوی / حکیم	عبدالمهدی / کاظمی	برهم صالح

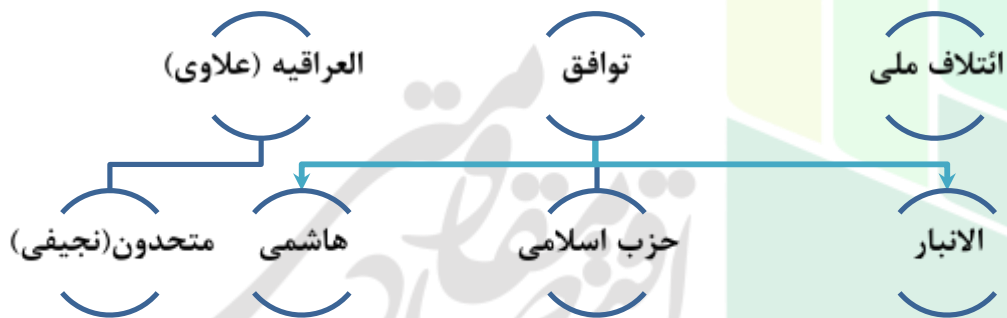
۱-۳-۲-۲- احزاب سنی

در سال ۲۰۰۵، اهل سنت عراق با نام جبهه توافق در انتخابات به ریاست ایاد سامرائی ائتلاف کردند. مهم ترین عضو این ائتلاف، حزب اسلامی عراق است که این حزب تا سال ۲۰۰۹ در دست طارق الهاشمی بود. الهاشمی سپس از حزب اسلامی جدا شده، به ائتلاف العراقیه علاوی پیوست اما پس از اندکی، به جرم اقدامات تروریستی مورد پیگرد قرار گرفت و فراری شد. جریان مهم دیگر که از جبهه توافق جدا شد، «جبهه نجات الانبار» است. استان الانبار یکی از مهم ترین شهرهای اهل سنت است، چرا که شیعیان و کردها در آن استان حضور ندارند.

شکل ۴. ایاد السامرائی، طارق الهاشمی و اسامه نجیفی

در پایان دهه اول حکومت پس از صدام، دو ائتلاف اصلی وجود داشت که متعلق به قومیت یا مذهب خاصی نبودند. اولین آنها، العراقیه به رهبری ایاد علاوی است که گرایش سکولار دارد و بعدها الوطنیه نام گرفت. اسامه نجیفی سیاستمدار سنی، در ائتلاف العراقیه به رهبری علاوی حضور داشت، اما در سال ۲۰۱۴ از او جدا شد و با نام المتحدون در انتخابات شرکت کرد. دومین ائتلاف فرامذهبی، ائتلاف ملی عراق است که هرچند عمدتاً متشکل از احزاب شیعی مذهب‌گرا بود، اما در مقابل نوری المالکی با گرایش شیعی و حزبی پررنگ، بیشتر جنبه ملی داشت و هرچند دنباله ائتلاف ملی جعفری در ۲۰۰۵ بود، اما از جناح‌های مختلف تشکیل شده بود: مجلس اعلی، سازمان بدر، جریان صدر، نجات الانبار و دیگر سیاستمداران مسیحی، سنی و کرد.

نمودار ۵. جدایی احزاب سنی از جبهه توافق و گرایش به احزاب ملی شیعی یا سکولار در مجلس دوم و سوم

۱-۳-۲-۳- احزاب کرد

کردهای عراق به طور کلی به سه گروه تقسیم می‌شوند: کردهای سورانی که در شرق عراق قرار دارند و اتحاد میهنی جلال طالبانی آنها را نمایندگی می‌کند، کردهای بادینانی که در غرب عراق هستند و حزب دموکراتیک بارزانی آنها را نمایندگی می‌کند، و دسته سوم که یک اقلیت رسمی انتخاباتی‌اند، کردهای فیلی‌اند که شیعه بوده و یک کرسی جداگانه پارلمان را دارا هستند.

بین دو طائفه سورانی و بادینانی از دیرباز اختلاف بوده است. طائفه سورانی بطور سنتی با ایران متحد است اما طائفه بادینانی با ترکیه قرابت بیشتری دارند. پس از آنکه منطقه کردستان در سال ۱۹۹۱ به ریاست اتحاد میهنی و به پایتختی اربیل، اعلام خودمختاری از رژیم صدام کرد، به تدریج اختلافات این دو طائفه بالا گرفت و منجر به تشکیل حزب دموکراتیک و جنگ خونین داخلی شد. این درگیری‌ها تا سال ۱۹۹۸ ادامه یافت و در نهایت با میانجیگری آمریکا، کردستان عراق به دو منطقه شرقی و غربی تقسیم شد. دور دیگر این اختلافات

در سال ۲۰۱۷ شکل گرفت. پس از آنکه اقلیم کردستان با فروش مستقیم نفت کرکوک به کشورهای خارجی استقلال مالی یافت، اقدام به برگزاری همه پرسی خودمختاری کرد که در نتیجه، دولت حیدر العبادی نیروهای نظامی را به مناطق کردستان اعزام کرده و کنترل شهرها را به دست گرفت و از فروش نفت جلوگیری کرد. اتحاد میهنی در این دوره، تسلیم حکومت مرکزی شد و به این دلیل دوباره مورد سرزنش و بغض حزب دموکراتیک واقع شد. برهم صالح در سال ۲۰۱۷ بطور کلی از مناصب سیاسی اتحادیه میهنی کناره گرفت.

شکل ۵. جلال طالبانی، مسعود بارزانی و برهم صالح

۲- اقتصاد عراق

اقتصاد عراق ۴ پیشران اصلی دارد که عبارتند از نفت، عتبات عالیات و گردشگری، حق عبور (ترانزیت) و کشاورزی. تولید ناخالص داخلی عراق بر اساس برابری قدرت خرید در سال ۲۰۱۹ برابر ۴۲۸ میلیارد دلار بوده است. درآمد سرانه در عراق بر اساس برابری قدرت خرید برابر با ۱۱۰۰۰ دلار در سال است.^۵

شکل ۶. پیشران های اقتصاد عراق

^۵International Comparison Program, World Bank | World Development Indicators database, World Bank | Eurostat-OECD PPP Programme.

۲-۱- نفت

در حال حاضر بخش نفت بزرگترین سهم را از اقتصاد این کشور دارد. ۹۳ درصد از درآمدهای دولت عراق وابسته به نفت است و در ده سال اخیر سهم نفت این کشور از تولید ناخالص داخلی بین ۳۰٪ تا ۵۰٪ در نوسان بوده است. این کشور با ۱۴۵ میلیارد بشکه ذخایر کشف شده پنجمین دارنده ذخایر نفتی در جهان هستند. عراقی‌ها همچنین با صادرات ۳,۸ میلیون بشکه نفت در روز سومین صادرکننده بزرگ نفت در جهان محسوب می‌شوند. درآمد نفتی عراق در سال ۲۰۲۰، ۴۲ میلیارد دلار بوده است.

جدول ۴. کشورها بر پایه ذخایر نفتی کشف شده تا سال ۲۰۲۱^۶

رتبه	کشور	ذخایر اثبات شده (میلیارد بشکه)	درصد از کل ذخایر جهان
۱	ونزوئلا	۳۰۴	۱۸
۲	عربستان	۲۵۹	۱۶
۳	ایران	۲۰۹	۱۳
۴	کانادا	۱۷۰	۱۰
۵	عراق	۱۴۵	۹
۶	کویت	۱۰۲	۶
۷	امارات	۹۸	۶
۸	روسیه	۸۰	۵
۹	لیبی	۴۸	۳
۱۰	آمریکا	۴۷	۳
	جهان	۱۶۶۲	۱۰۰

۲-۲- کشاورزی

عراق به دلیل عبور رودهای دجله و فرات و همچنین وجود جلگه‌های هموار و حاصلخیز پهناور در این کشور، از ظرفیت بالایی در کشاورزی برخوردار است. ۲۱ درصد از سرزمین عراق معادل ۹۳۰۰۰ کیلومتر مربع زیر کشت محصولات کشاورزی است و ۳ درصد نیز مربوط به سکونتگاه‌ها و بقیه بلا استفاده است.^۸

^۶World Bank staff estimates based on sources and methods described in the World Bank's The Changing Wealth of Nations

^۷countryeconomy.com

^۸worlddata.info

نقشه ۲ رودخانه های عراق

عراقی ها با حفر کانال، آب دجله و فرات را به نقاط دورتر از سواحل این دو رودخانه رسانده اند اما در سالهای اخیر به دلیل ساخت سد ایلیسو در مسیر دجله توسط ترکیه، نظام آبرسانی عراق در حوزه کشاورزی دچار اختلال شده است. با این وجود انتظار می رود این کشور در آینده نه چندان دور به یکی از تولیدکنندگان بزرگ محصولات کشاورزی در منطقه تبدیل شود.

۲-۳- زیارت و گردشگری

عراق به لحاظ اماکن دینی و بناهای تاریخی غنای بالایی دارد. وجود قبور مظهر ۶ امام معصوم (ع) و اماکن مقدسی مانند وادی السلام، مسجد کوفه، مسجد سهله و تعدادی از امامزادگان سبب شده است که سالانه میلیونها نفر از شیعیان برای زیارت به این کشور سفر کنند. ایران مهمترین مبدا ورود زوار به عراق است به طوری که ۸۹ درصد از زائران ورودی به عراق در سال ۲۰۱۹ ایرانی بوده اند.^۹ در سال ۹۸ و تا قبل از شیوع کرونا ۴ میلیون نفر از ایران به عراق سفر کردند. درآمد عراق از محل زیارت و گردشگری در سال ۲۰۱۹ برابر ۳,۶ میلیارد دلار بوده است. با توجه به آمار ۳۵ میلیون نفری زائران مشهدالرضا (ع) انتظار می رود در صورت تسهیل عبور و مرور بین دو کشور، تعداد سفرهای زیارتی ایرانی ها به عراق، بالغ بر ۲۰ میلیون سفر در سال شود.

^۹ شورای جهانی مسافرت و گردشگری (WTTC)

عراق به لحاظ صرفاً تاریخی نیز جذابیت بالایی برای گردشگران دارد. از آنجا که سرزمین بین النهرین - که در طول تاریخ محل شکل‌گیری جوامع و تمدنهای گوناگون بوده است - در کشور عراق واقع شده است، هم‌اکنون اماکن و ابنیه تاریخی بسیاری در این کشور وجود دارد که می‌تواند عاملی برای جذب گردشگران باشد.

۲-۴- حق عبور

عراق به لحاظ ترانزیت اهمیت فراوانی دارد؛ زیرا حلقه اتصال آسیا (و به طور خاص ایران) به دریای مدیترانه و همچنین قاره آفریقا است و می‌تواند یکی از مسیرهای اصلی طرح راه ابریشم جدید (یک جاده-یک کمربندی) باشد.

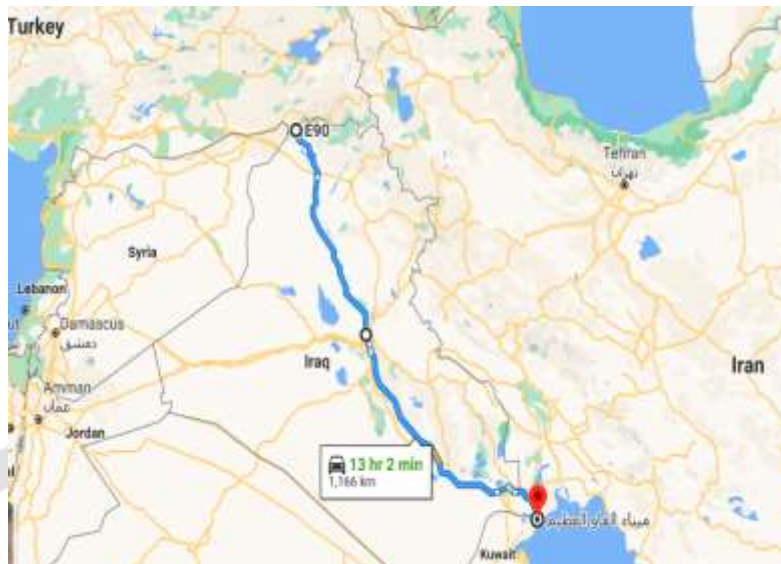

نقشه ۳ مسیر احتمالی راه ابریشم جدید در عراق

بنادر فاو و ام‌القصر عراق با ۱۱۰۰ کیلومتر فاصله از مرز ترکیه، نزدیکترین بنادر خلیج فارس به اروپا محسوب می‌شوند. توسعه بندر فاو که توسط وزارت راه این کشور به عنوان «شریان حیاتی و ستون فقرات اقتصاد عراق» مطرح شده، از اولویت‌های دولت عراق است. فاز اول این پروژه در سال ۲۰۲۱ با قیمت ۲٫۶ میلیارد دلار به شرکت کره‌ای دوو سپرده شد. بر این اساس قرار است ۵ سکو به عمق ۱۹ متر ساخته شود که قابلیت تخلیه و بارگیری ۳ میلیون کانتینر در سال را به این بندر می‌دهد. این رقم دو برابر ظرفیت بزرگترین بندر ایران، یعنی بندر شهید رجایی است. پیش‌بینی می‌شود کل طرح توسعه بندر فاو طی ۴ سال اجرا شود.^{۱۰}

شکل ۷ طرح توسعه بندر فاو

نقشه ۴ مسیر بندر فاو تا مرز ترکیه

۲-۵- تجارت خارجی

عراق در طول ۴۰ سال گذشته همواره شاهد جنگ یا نابسامانی‌های داخلی بوده است و به همین دلیل زیر ساختهای توسعه صنعتی این کشور در وضعیت نامناسبی قرار دارد. ضعف تولید در عراق سبب شده است که این کشور اغلب نیازهای خود را از طریق واردات مرتفع کند.

عمده واردات عراق محصولات مصرفی است و بیشترین سهم از واردات خدمات این کشور نیز مربوط به گردشگران عراقی است که به دلایل گوناگون به کشورهای دیگر سفر می‌کنند. در سال ۲۰۱۹ بازار عراق ۵۰

میلیارد دلار کالا و ۲۴ میلیارد دلار خدمات جذب کرده است که ۱۱ میلیارد دلار از واردات خدمات مربوط به بخش گردشگری است.^{۱۱}

جدول ۵. عمده محصولات وارداتی عراق در سال ۲۰۱۹^{۱۲}

ارزش (میلیارد دلار)	محصولات وارداتی عراق
۸,۷	مواد خوراکی اعم از گیاهی و حیوانی
۶,۹	ماشین آلات الکتریکی
۵,۵	ماشین آلات مکانیکی
۴,۳	انواع خودرو
۳,۸	مشتقات نفتی
۲,۸	انواع آهن آلات
۲,۷	فلزات گرانبها و جواهرآلات
۲,۷	منسوجات و پوشاک
۲,۲	محصولات لاستیکی و پلاستیکی
۱,۹	محصولات دارویی و آرایشی
۱,۳	لوازم خانگی
۱,۲	مواد شیمیایی و شوینده‌ها
۰,۹	انواع دوربین و تجهیزات نوری
۰,۶	مصالح ساختمانی
۰,۵	کاغذ
۰,۴	محصولات آلومینیومی
۰,۳	محصولات چوبی
۰,۳	اسباب بازی
۰,۲	شیشه

عراقی‌ها به لحاظ تولید و صادرات محصولات ساخته شده وضعیت مناسبی ندارند. عمده صادرات غیر نفتی این کشور مربوط به جواهرآلات و محصولات کشاورزی است که با اختلاف زیاد پس از نفت و مشتقات نفتی در

^{۱۱} مرکز تجارت جهانی WTC

^{۱۲} همان

جایگاه سوم و چهارم محصولات صادر شده از این کشور قرار دارند. در جدول زیر ارقام مربوط به محصولات عمده صادر شده از عراق نمایش داده شده است.

جدول ۶. عمده محصولات صادراتی عراق در سال ۲۰۱۹^{۱۳}

ارزش (میلیارد دلار)	محصولات صادراتی عراق
۸۳	نفت خام
۴,۶	مشتقات نفتی
۲,۶	فلزات گرانبها و جواهرآلات
۰,۴	محصولات کشاورزی

ایران به دلایل گوناگون از قبیل اشتراکات دینی و فرهنگی، مرزهای مشترک طولانی، نزدیکی جغرافیایی و نوع کالاهای مورد نیاز عراق، بیش از سایر بازیگران خارجی، توانایی انتفاع از بازار این کشور را دارد.

۲-۶- بازیگران بزرگ بازار عراق

امارات، چین، ترکیه، ایران و هند بزرگترین شرکای تجاری (صادرکنندگان) عراق هستند که سهم هر کدام از بازار عراق به ترتیب برابر با ۲۷ درصد، ۱۹ درصد، ۱۸ درصد، ۱۸ درصد و ۴ درصد است.

آمارهای مرکز تجارت جهانی نشان می‌دهد که طی ۱۰ سال گذشته عملکرد اغلب شرکای برتر تجاری عراق در زمینه صادرات به این کشور بهتر از ایران بوده است. همانگونه که در جدول زیر پیداست به غیر از ترکیه سایر رقبای ایران عملکرد بهتری را به نسبت ایران به ثبت رسانده‌اند.

جدول ۷. رشد صادرات شرکای تجاری اصلی عراق به این کشور از سال ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۹^{۱۴}

نام کشور	صادرات به عراق در سال ۲۰۰۹ (میلیارد دلار)	صادرات به عراق در سال ۲۰۱۹ (میلیارد دلار)	رشد صادرات به عراق در ۱۰ سال گذشته
امارات	۳	۱۳,۷	٪ ۴۵۶
چین	۱,۸	۹,۵	٪ ۵۲۸
ترکیه	۵,۱	۹	٪ ۱۷۶
ایران	۴,۶	۹	٪ ۱۹۶
هند	۰,۵	۲	٪ ۴۰۰

^{۱۳} همان

^{۱۴} همان

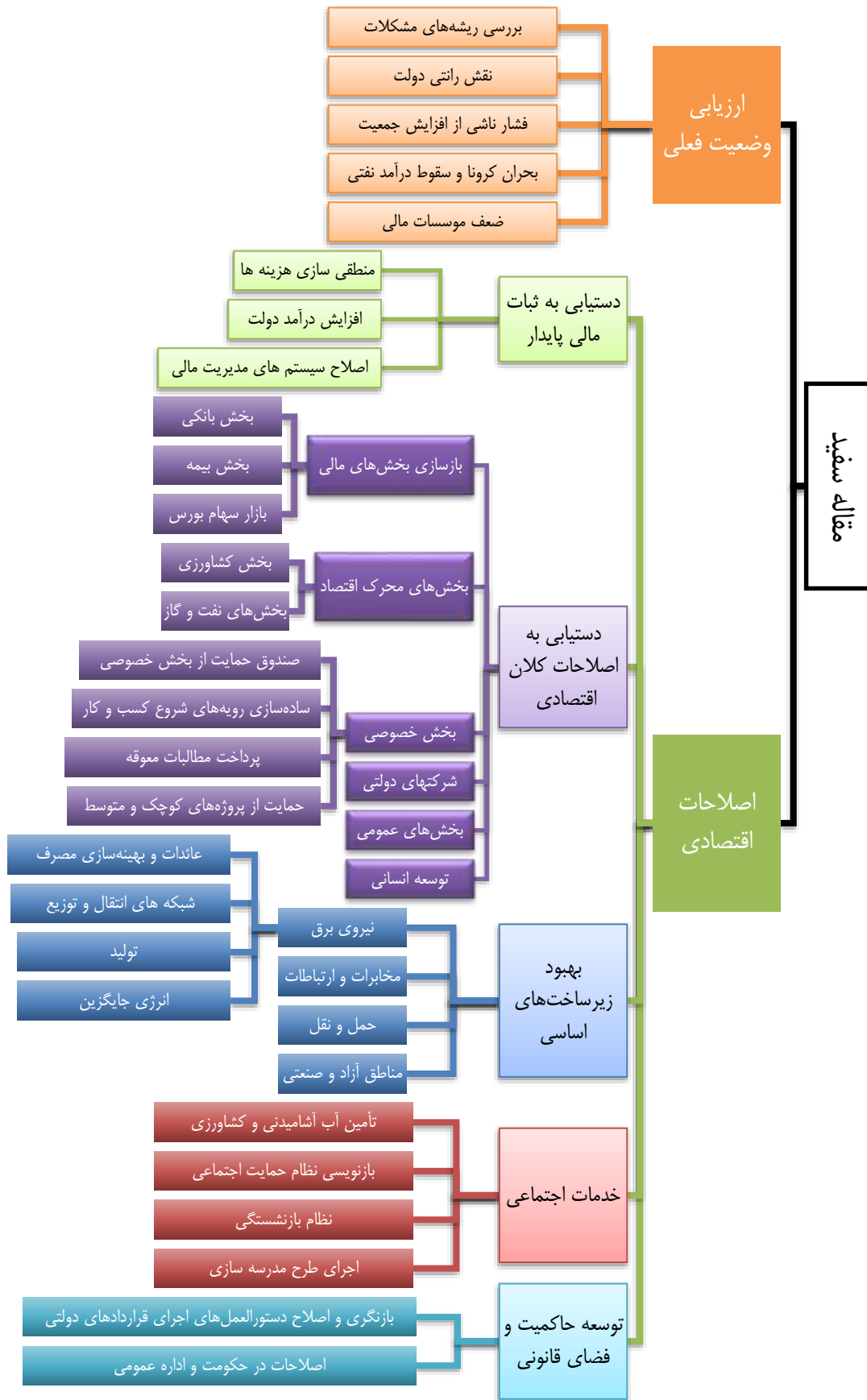
۲-۷- بحران های اقتصادی عراق

کشور عراق در اثر بحران های مالی و اقتصادی اخیر، با فشارهای زیادی روبرو شده است. این فشارها ناشی از کاهش قیمت نفت از مارس سال ۲۰۲۰ (در پی اختلاف بین اعضای اوپک و اوپک پلاس) و همچنین بحران کرونا است که سایر کشورها نیز با اثرات مخرب و رکود اقتصادی حاد ناشی از آن دست و پنجه نرم می کند. اگرچه این شوک اقتصادی، ناگهانی بوده و پیش بینی وقوع آن ممکن نبود، اما ضعف ساختاری اقتصاد در عراق که به سبب فشارهای جمعیتی تشدید شده است، به خودی خود منجر به چنین بحران هایی می شد. پس تحقق این بحران حتمی بود و پیش از همه گیری کرونا بحث بر سر زمان وقوع آن و نه احتمال وقوع آن بود.

۳- آسیب شناسی مشکلات اقتصادی عراق از دیدگاه دولت این کشور

دولت کنونی عراق به ریاست مصطفی الکاظمی که پس از اعتراضات مردمی و با وعده اصلاح ساختارهای اقتصادی و مبارزه با فساد دولتی بر روی کار آمد، در ابتدای کار ضمن آسیب شناسی مشکلات موجود، یک برنامه اصلاحی به نام «مقاله سفید» ارائه کرد. الکاظمی گسترش نقش دولت در اقتصاد، ناکارآمدی در ارائه خدمات دولتی و فساد اداری را مهمترین علل مشکلات کنونی می داند و گاه و بیگاه و آشکار و پنهان از نقش مجموعه هایی که آن ها را مراکز قدرت می نامد انتقاد می کند و آن را یکی از عوامل مشکلات کنونی می داند. گروه های مقاومت و سازمان حشدالشعبی می تواند از مصادیق عبارت مراکز قدرت باشد که الکاظمی در پی انحلال آنها و ادغام آنها در دولت است.

مقاله سفید با هدف برقراری تعادل در اقتصاد و فراهم نمودن شرایط برای دستیابی به یک اقتصاد پویا و متنوع که فرصت رشد را در اختیار مردم قرار می دهد تدوین شده است. این امر با پیشنهاد مجموعه ای از اصلاحات و سیاست های جامع انجام می شود. اجرای این اصلاحات برای مقابله با بحران مالی شدید موجود، مستلزم شجاعت سیاسی، همراهی مردم و به ویژه نخبگان سیاسی عراق است.

نمودار ۶. نمای کلی برنامه دولت الکاظمی برای اصلاحات اقتصادی (مقاله سفید)

۳-۱- اهداف کلی دولت عراق از اصلاحات

این مقاله به دنبال دستیابی به مجموعه‌ای از اهداف است که به طور کلی در ادامه توضیح داده می شود.

۳-۱-۱- تغییر نقش دولت از تصدیگری به مدیریت و ایجاد زیرساخت و اعمال حاکمیت

نقش دولت در اقتصاد و جامعه، باید به تدریج از تصدی‌گری به مدیریت، ضمانت اجرای قانون و مقررات، ایجاد زیرساخت‌های عمومی و اطمینان از تأمین آموزش، خدمات درمانی و حمایت اجتماعی برای گروه‌های آسیب پذیر تغییر کند.

۳-۱-۲- ایجاد زیرساخت‌های مورد نیاز برای مدیریت مالی

به منظور دستیابی به مدیریت موثر درآمدهای دولت و اطمینان از ارائه خدمات عمومی با حداقل اتلاف در منابع کاهش یافته فعلی، لازم است زیرساخت‌های مورد نیاز برای اداره نظام مالی عمومی ایجاد شود. با فعال سازی «نظام عمومی مدیریت مالی» و «نظام عمومی مدیریت سرمایه گذاری» می توان به این مهم دست یافت.

۳-۱-۳- ایجاد فضای مناسب برای ایجاد اقتصادی زنده، رقابتی، و پویا

اقتصاد فرسوده کنونی که از اساس به حکومت وابسته است باید به یک اقتصاد زنده، پویا و رقابتی تبدیل شود. این امر با رفع موانع ساختاری که توسعه اقتصاد را با مشکل مواجه ساخته است، میسر می شود.

۳-۱-۴- بازسازی و بهسازی نظام مالی و بانکی

ساختار مالی و بانکی باید از طریق توسعه سپرده‌ها و وام‌های بانکی بهسازی شوند و نقشی اساسی در توسعه اقتصاد ایفا کنند. این دو ساختار، از اصلی ترین موتورهای توسعه اقتصادی هستند و ابزارهای لازم برای تحول نظام پرداخت را به دولت خواهد داد. در حال حاضر عمده پرداختها به صورت نقدی انجام می شود که مشکلات زیادی را بوجود می آورد.

۳-۱-۵- افزایش بهره‌وری

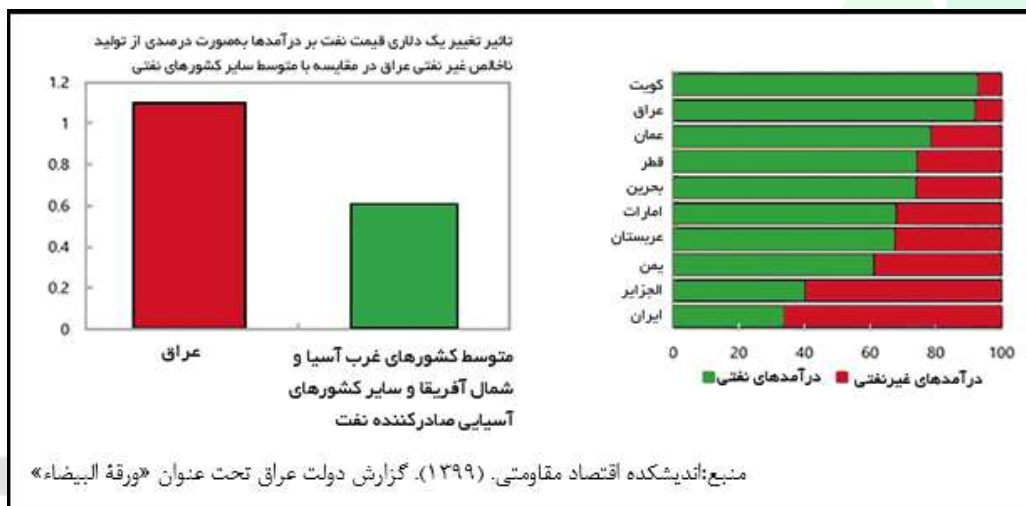
نرخ بهره‌وری در عراق از دهه هفتاد میلادی تا سال ۲۰۱۸ به کمتر از نصف رسیده است. عوامل متعددی در اینخصوص نقش داشته‌اند که از جمله آنها می توان به گسترش نقش دولت در اقتصاد و همچنین نرخ غیر رقابتی ارز اشاره کرد. کاهش ارزش پول شرکای تجاری عراق در برابر پول ملی این کشور طی سالهای طولانی سبب شده است که به مرور، کشاورزی و صنایع اساسی آن مزیت نسبی خود را از دست داده و دچار آسیب شوند.

۳-۱-۶- محافظت از گروه‌های آسیب پذیر جامعه در حین و بعد از اجرای اصلاحات

به منظور محافظت از گروه‌های آسیب پذیر طی فرآیند اصلاحات اقتصادی، لازم است با ارائه یک سیستم جامع رفاه اجتماعی، خدمات جامع آموزشی، خدمات درمانی و اطمینان از هدایت منابع ناچیز موجود به این گروه‌ها، آنان را یاری نمود.

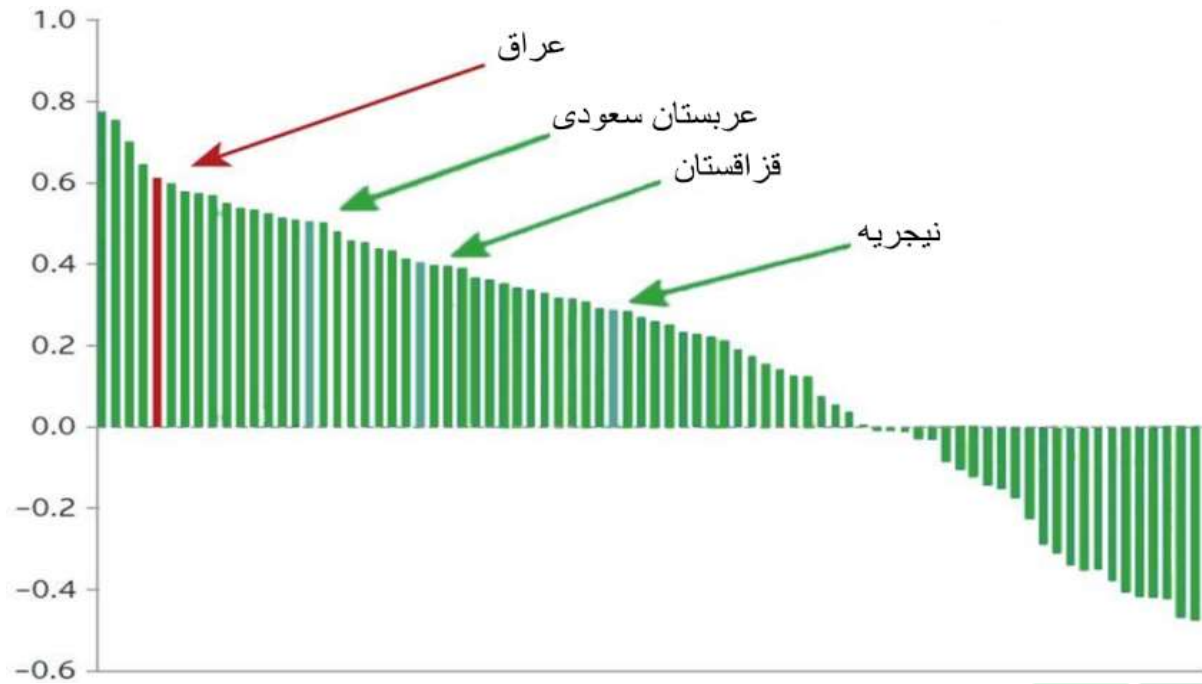
۳-۲- ریشه‌های مشکلات اقتصادی عراق

سیاست گسترش نقش دولت در اقتصاد با اتکا به درآمدهای نفتی مشکلات زیادی برای این کشور ایجاد کرده است که بخش اعظم آن مربوط به سهم بالای حقوق کارمندان و بازنشستگان از کل بودجه است. در حال حاضر این تلقی در جامعه عراقی بوجود آمده است که دولت موظف به استخدام جوانان جویای کار است و بازار کار نیز بیشتر متمایل به استخدام در بخش دولتی است. این نوع رویکرد دولت و جامعه سبب شده است که عرصه برای بخش خصوصی تنگ شود. ضعف بخش خصوصی نیز رکود صنایع و وابستگی شدید این کشور به واردات را در پی داشته است.

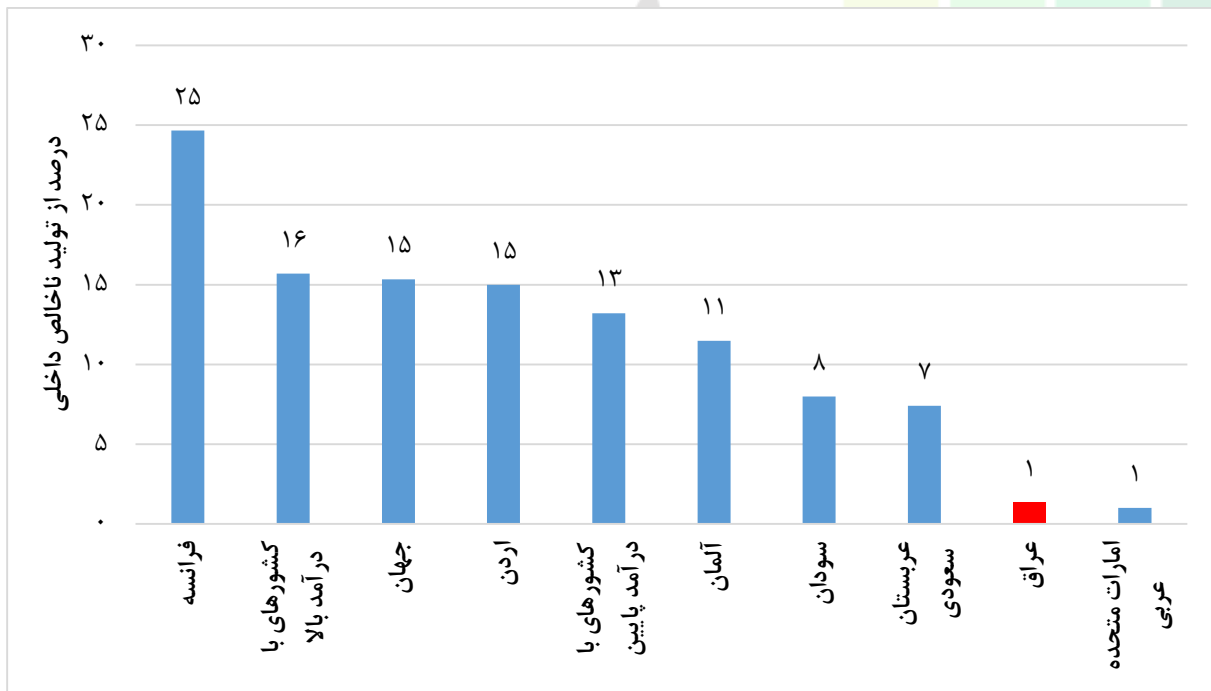

نمودار ۷. وابستگی عراق به درآمدهای نفتی در مقایسه با سایر کشورهای صادر کننده نفت

همانگونه که در نمودار (۷) مشاهده می‌شود، وابستگی عراق به نفت بسیار بیشتر از سایر کشورها در منطقه MENA است و آسیب پذیری شدیدی در برابر تغییرات نامطلوب قیمت نفت دارد. مهمترین شاخص در این زمینه، تأثیر تغییر یک دلاری قیمت نفت بر درآمد به عنوان درصدی از تولید ناخالص داخلی غیرنفتی است که در نمودار (۸) نمایش داده شده است.

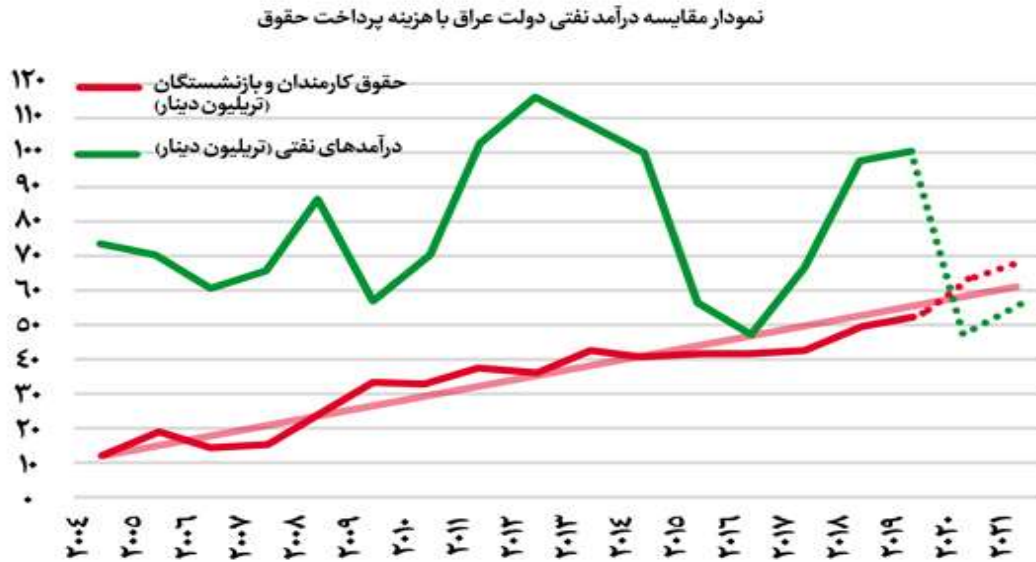

نمودار ۸ رشد تولید ناخالص داخلی به ازای افزایش یک دلاری قیمت نفت

نمودار ۹ درآمد مالیاتی بر حسب درصدی از تولید ناخالص داخلی عراق و برخی از کشورها در سال ۱۴۲۰۱۹
 بیشترین سهم از بودجه دولت عراق مربوط به حقوق کارمندان و بازنشستگان است. این بخش از بودجه طی ۱۷ سال گذشته ۴ برابر شده و ۷۳ درصد از کل بودجه در سال ۲۰۲۰ را به خود اختصاص می‌دهد. رشد سهم حقوق کارمندان از بودجه دو علت دارد. اول افزایش تعداد کل کارمندان بخش دولتی که از سال ۲۰۰۴ تا

۲۰۲۰ بیش از سه برابر شده است. و دوم افزایش متوسط حقوق هر فرد، از جمله کمک هزینه‌ها، آنچنان که ارزش واقعی افزایش حقوق و دستمزد کارکنان بین سال‌های ۲۰۰۴ و ۲۰۲۰ به مقدار (۱۲۱ درصد) تخمین زده شده است.

نمودار ۱۰. حقوق کارمندان و بازنشستگان در مقایسه با درآمد نفتی^{۱۶}

از طرف دیگر نظام آموزشی نیز فارغ التحصیلان را مستمرا برای کار در بخش دولتی آماده می‌کند و نه مشاغل تولیدی^{۱۷} و این راهی است که اکثر مردم برای به دست آوردن موقعیت اجتماعی و امنیت مالی در پیش می‌گیرند.

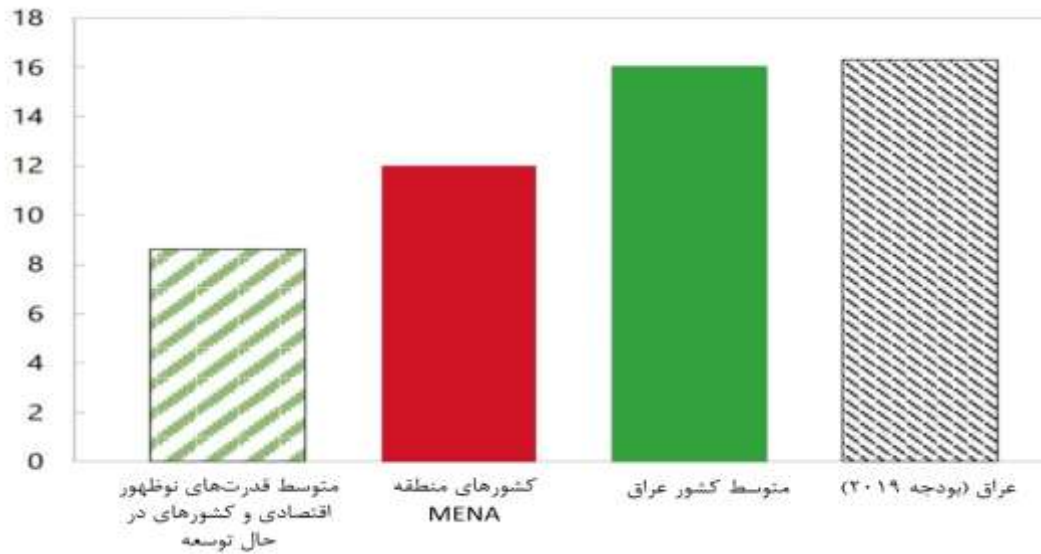

نمودار ۱۱. تعداد کارمندان بخش دولتی - درصد نسبت به کل نیروی کار^{۱۸}

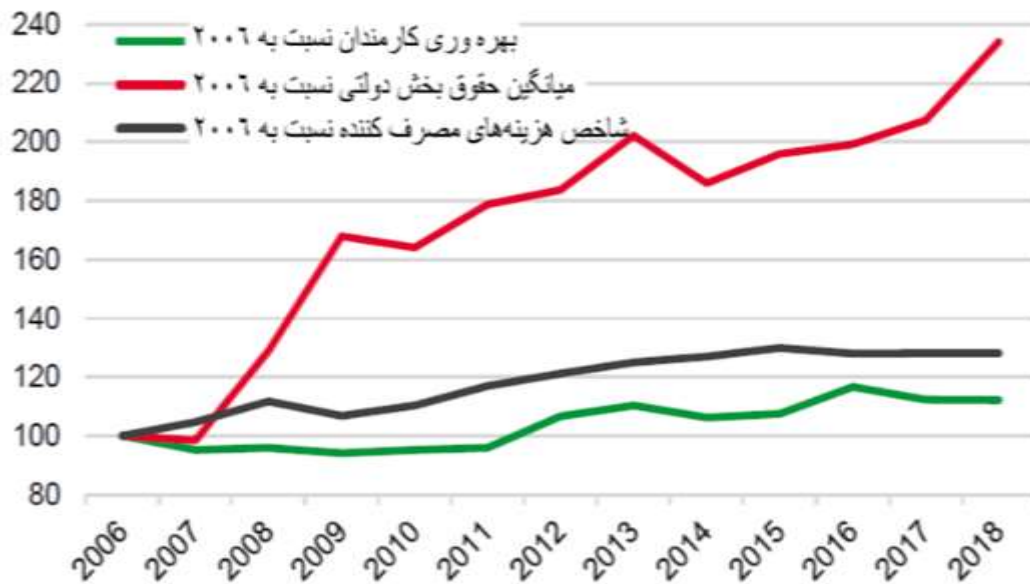
^{۱۶} اندیشکده اقتصاد مقاومتی. (۱۳۹۹). گزارش دولت عراق تحت عنوان «ورقة البيضاء»

^{۱۷} حتی افراد دارای تحصیلات عالی، فاقد مهارت‌های لازم برای اشتغال در بازار هستند.

^{۱۸} اندیشکده اقتصاد مقاومتی. (۱۳۹۹). گزارش دولت عراق تحت عنوان «ورقة البيضاء»

نمودار ۱۲. مجموع حقوق بخش دولتی به نسبت تولید ناخالص داخلی در مقایسه با سایر کشورهای نفتی^{۱۹}

نمودار ۱۳. میانگین حقوق بخش دولتی در مقابل تولید ناخالص داخلی و تورم^{۲۰}

۳-۳- صندوق بازنشستگی و مشکلات آن

حقوق بازنشستگی که بخشی اساسی از هزینه‌های دولت است، دو نوع دارد: نوع اول، هزینه‌های مستقیم از بودجه عمومی است. این هزینه‌ها به دلیل سیاست‌های فوق العاده پس از سال ۲۰۰۳ اجرا شد که حقوق عادی

^{۱۹} همان

^{۲۰} اندیشکده اقتصاد مقاومتی. (۱۳۹۹). گزارش دولت عراق تحت عنوان «ورقة البيضاء»

را با پرداخت های ثابت فوق العاده جایگزین کرد و شامل بازنشستگان قبل از ۲۰۰۶ (هنگام تصویب قانون بازنشستگی) و خانواده های آنها، خانواده شهدا، زندانیان سیاسی و دیگران می شود. اما نوع دوم، هزینه های صندوق بازنشستگی است که توسط هیئت مدیره صندوق اداره می شود و شامل کارمندان دولتی و نیروهای امنیتی است. آخرین پیش بینی های بانک جهانی نشان می دهد صندوق بازنشستگی در سال ۲۰۲۵ کسری بزرگی را متحمل خواهد شد که به ناچار باید با بودجه دولتی جبران شود.

عدم وجود سازمان مجزا و عدم انجام مطالعات لازم درباره هزینه های مزایای اعطا شده، علت اصلی ناپایداری مالی صندوق بازنشستگی است. از سوی دیگر درآمد صندوق از مستمری بازنشستگی و سود سرمایه گذاری این پرداختی ها نیز به طور کامل دریافت نمی شود. علاوه بر این، وضعیت مالی صندوق بازنشستگی به دلیل کاهش سپرده های آن نزد بانک های رافدین و الرشید - که طی دو دهه بازوان دولت برای تامین هزینه ها بودند - بسیار پیچیده است؛ زیرا این صندوق موجب تضعیف این بانکها و کاهش نقدینگی در آنها شده است.

همانطور که در نمودار زیر مشاهده می شود، حقوق و دستمزد کارمندان و بازنشستگان دائما افزایش یافته و سهم بیشتری از درآمد نفت را به خود اختصاص می دهد در حالی که سرمایه گذاری در «زیرساخت های غیر نفتی» پیوسته در حال کاهش بوده است.

^{۲۱} خانواده های شهدا و زندانیان سیاسی (که هیچ پرداختی به صندوق ندارند)، و تعداد آنها برای دوره (۲۰۱۰-۲۰۱۶) به بیش از سه برابر افزایش یافته است. (صندوق بین المللی پول ۱۷/۲۵۲، بر اساس داده های وزارت دارایی) اما به احتمال زیاد از آن زمان به میزان قابل توجهی بیش از سه برابر افزایش یافته است، به ویژه پس از جنگ با تروریستهای داعش.

^{۲۲} گزارش بانک جهانی، بهار ۲۰۲۰. داده های به روز شده نشان می دهد که کسری بودجه احتمالاً در اوایل سال ۲۰۲۲، پس از تغییر دولت در نوامبر ۲۰۱۹ بعثت حقوق بازنشستگی رخ خواهد داد.

نمودار ۱۴. حقوق کارمندان و بازنشستگان در مقایسه با سرمایه گذاری غیر نفتی^{۲۳}

۳-۴- مشکلات مربوط به شرکتهای دولتی

گسترده‌گی استخدامات دولتی شامل شرکتهای دولتی نیز می شود، که علی رغم عملکرد ضعیف، عدم شفافیت در کنترل تدارکات و عدم نظارت دقیق توسط دولت، همه بخش‌های اقتصاد را تحت پوشش قرار می دهند. این شرکتهای دولتی به استثنای تعداد معدودی از آنها سوددهی ندارند و اغلب برای پرداخت حقوق کارمندان خود به انتقال مستقیم بودجه، ضمانت وام‌های ارائه شده توسط بانک‌های دولتی و سایر یارانه‌های غیرمستقیم مانند یارانه سوخت و برق توسط دولت متکی هستند. بیشتر سهم این شرکت‌ها از بودجه، به‌علاوه هر آنچه از تولید خود کسب می کنند، صرف پرداخت حقوق نیروی انسانی آنها می شود که تعداد آنها بیش از ۶۰۰ هزار نفر تخمین زده می شود. این مسئله را باید در کنار این واقعیت دید که کلیه امتیازاتی که این شرکت‌ها از آن بهره مند هستند و نقش فزاینده‌ای که به رغم بهره‌وری پایین در اقتصاد دارند، مانع بزرگی برای توسعه بخش خصوصی است.

شرکتهای دولتی در بخش مالی نیز مانع توسعه بخش خصوصی هستند. بانک‌های دولتی ۸۲ درصد از کل وام‌ها و ۸۶ درصد از کل منابع حاصل از سپرده‌ها در عراق را به این شرکتها اختصاص داده‌اند. این مسئله تقریباً به معنای انحصار مطلق بخش دولتی در وام، سپرده و سرمایه مالی تجارت است. لازم به ذکر است که بخش خصوصی - که بیشتر سپرده‌ها و وام‌های آن نیز در دست بانک‌های دولتی است - اجازه توسعه بانک‌های خصوصی را هم ندارد.

حجم سپرده‌ها نزد بانک‌های خصوصی نتوانسته از ۱۰,۸ هزار میلیارد دینار که معادل ۱۴ درصد از کل سپرده‌هاست فراتر رود. در نتیجه قدرت اعطای وام توسط این بانکها نیز کم است به طوری که مجموع وامی

^{۲۳} اندیشکده اقتصاد مقاومتی. (۱۳۹۹). گزارش دولت عراق تحت عنوان «ورقة البيضاء»

^{۲۴} بانک جهانی، گزارش رویکرد دولت در سال ۲۰۱۷

که این بانکها طی سال ۲۰۱۹ پرداخت کرده‌اند برابر با ۷,۳ هزار میلیارد دینار و معادل ۱۸ درصد از کل وام پرداخت شده توسط نظام بانکی عراق بوده است. با این حساب بانکهای خصوصی نمی‌توانند سرمایه لازم برای توسعه بخش خصوصی را تامین کنند.

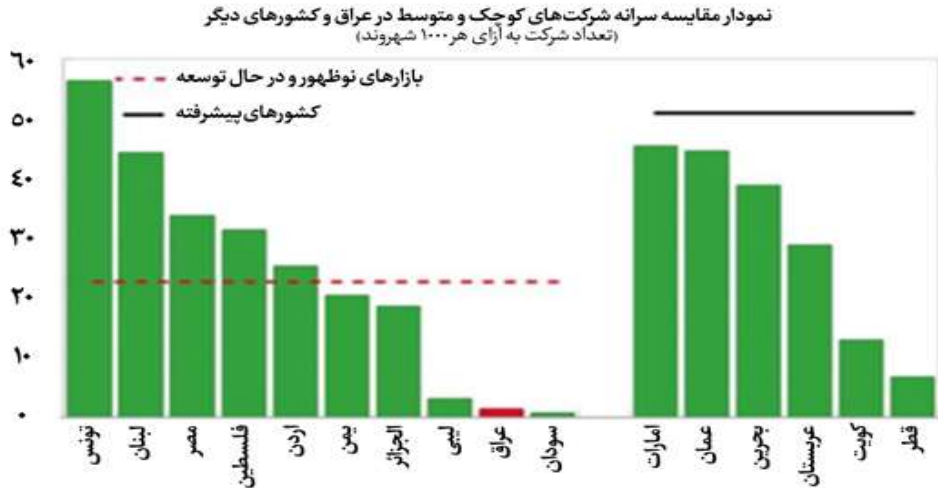
کاهش سرمایه‌گذاری بر روی زیرساختها بر فعالیت بخش خصوصی نیز اثر منفی گذاشته است. بخش خصوصی به استثنای چند شرکت که در زمینه‌های خاص مانند نفت و مخابرات فعالیت می‌کنند، عمدتاً بصورت غیررسمی فعال است. این واقعیت را می‌توان در شرکت‌های بسیار کوچک و کوچک و متوسطاً فعال در زمینه‌های تجارت، خرده فروشی، ساخت و ساز و حمل و نقل و در زمینه‌های منسوجات، مواد غذایی، مهندسی و مواد شیمیایی مشاهده نمود. تقریباً هیچ یک از آنها در زمینه کالاهای دارای بازار عمومی^{۲۶} مشارکت ندارند.

۳-۵- مشکلات مربوط به شرکتهای کوچک و متوسط

آنچه اوضاع را بدتر می‌کند، این است که شرکت‌های بسیار کوچک، کوچک و متوسط (MSME) به شدت در حال کاهش هستند. سرانه این شرکتهای (یعنی تعداد شرکت‌های فوق به نسبت هر ۱۰۰۰ شهروند) در مقایسه با میانگین سرانه در کشورهای خاورمیانه، شمال آفریقا و کشورهای در حال توسعه، بسیار کم تر است. از طرف دیگر، برنده شدن شرکت‌های دولتی در مناقصه‌های هرساله، فرصت کسب و کار را برای شرکت‌های کوچک و متوسط می‌کاهد. این تأثیر منفی در آمارها مشهود است و تعداد شرکت‌های کوچک و متوسط عراقی به شدت در حال کاهشند. نمودار زیر سرانه شرکت‌های کوچک و بزرگ در عراق را با میانگین سرانه این شرکت‌ها در کشورهای منطقه مقایسه می‌کند. همانطور که مشاهده می‌شود، تراکم این شرکت‌ها در عراق بسیار کم تر است.

^{۲۵} عراق فقط چند مجتمع بزرگ اقماری و چند صنعتی دارد که بیشتر در زمینه تجارت خرده فروشی، تجارت داخلی، ارتباطات از راه دور و ساخت و ساز فعالیت می‌کنند، نه در کالاها و خدمات قابل تجارت (بانک جهانی، ۲۰۱۴)، علاوه بر این، خرید قراردادهای سال توسط شرکت‌های مرتبط با حکومت، فرصتها و فضای موجود را برای شرکت‌های بسیار کوچک، کوچک و متوسط کاهش می‌دهد.

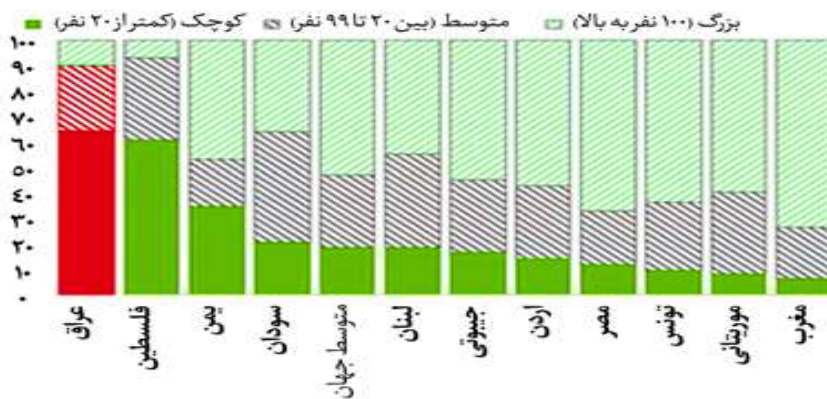
^{۲۶} مقصود از این واژه «السلع المسوقه» در اقتصاد، تولیدات بخش صنعتی است که در بازار داخلی و خارجی کشور به فروش می‌رسند.

نمودار ۱۵. سرانه شرکت های کوچک و بزرگ در عراق و برخی کشورها^{۲۷}

اکثر شرکت های بزرگ در بخش خصوصی (به استثنای بخش مخابرات) نیز، به طور اساسی به ارائه خدمات دولت و قراردادهای دولتی وابسته هستند. انباشت بدهی شرکت های خصوصی به دولت پس از بحران اقتصادی ۲۰۱۴ سبب شد که دولت نیز خدمات و تسهیلات خود را با تاخیر پرداخت کند. این مسئله به ورشکستگی گسترده آنها منجر شد به طوری که تا کنون نتوانسته اند مشکل خود را رفع کنند؟

نمودار مقایسه درصد شرکت های کوچک، متوسط و بزرگ در کشورهای مختلف

نمودار ۱۶. سهم شرکت های کوچک و متوسط از مجموع شاغلین بخش خصوصی^{۲۸}

^{۲۷} اندیشکده اقتصاد مقاومتی. (۱۳۹۹). گزارش دولت عراق تحت عنوان «ورقة البيضاء»

^{۲۸} بخش خصوصی در نهایت به درآمد نفت مندرج در مخارج عمومی وابسته است و علاوه بر این، به خرده فروشی، تجارت، مهمانداری و تجارتهای دیگر بخش خصوصی که هزینه های مصرف کننده های آن، در نهایت همان درآمد کارمندان بخش دولتی است که عمدتاً از طریق نفت حاصل شده است.

^{۲۹} اندیشکده اقتصاد مقاومتی. (۱۳۹۹). گزارش دولت عراق تحت عنوان «ورقة البيضاء»

پیچیدگی در سیاست‌های دولت، ضعف در اعمال حاکمیت قانون، افزایش نظامی‌گری جامعه و نفوذ بازیگران غیردولتی در نهادهای عمومی، شرکت‌های بسیار کوچک، کوچک و متوسط را به سمت فعالیت غیر رسمی سوق داده است. بیش از ۹۰ درصد اشتغال بخش خصوصی مربوط به این شرکت‌ها است که اکثر آن‌ها سازمان یافته نیستند. شرکت‌های کوچک و متوسط منبع تأمین معیشت اقشار فقیر و آسیب پذیر جامعه هستند. قشر فقیر و آسیب‌پذیر تا قبل از این بحران تنها ۲۰ درصد از جمعیت را تشکیل می دادند.

ضعف MSME ها در شرایط دشوار منع آمد و شد بر اثر کرونا، جلوه بیشتری پیدا کرد. این امر به این دلیل است که اکثریت قریب به اتفاق مردم در حال حاضر با حقوق روزانه کار می کنند و منع عبور و مرور، منجر به از دست دادن منبع درآمدی آن‌ها شده و در نتیجه بیش از ۳۱ درصد از آن‌ها را در معرض خطر گرسنگی قرار داده است، درحالیکه این نسبت قبل از برقراری قانون منع رفت و آمد ۲۰ درصد بود.^{۳۰}

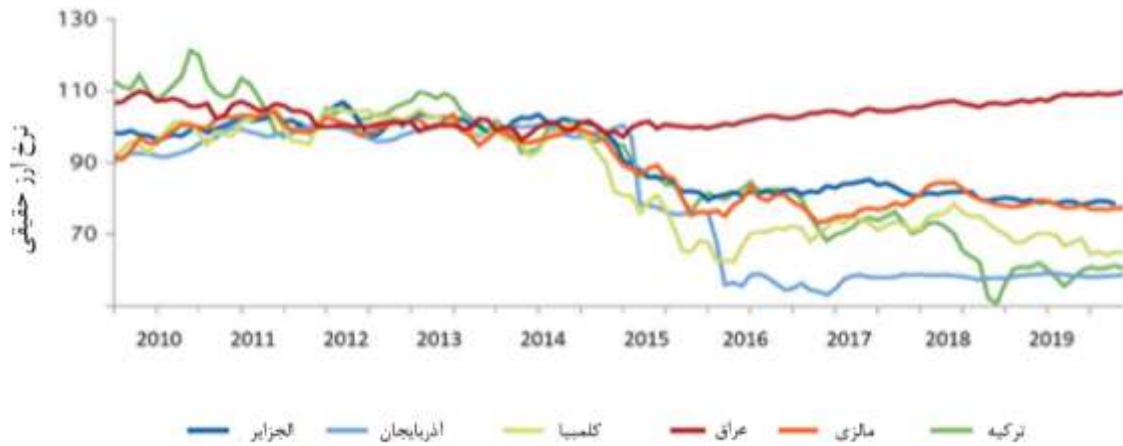
تا زمانی که همه گیری هنوز در اوج است، وضعیت آسیب پذیری اعضای کم درآمد جامعه آن‌ها را مجبور به انتخاب‌های سخت می‌کند، یا باید از ابتدا در جستجوی کار جدید بر آیند که خطر قرار گرفتن در معرض ویروس کرونا را افزایش می‌دهد، یا به منظور حفظ سلامتی منبع درآمدشان را از دست بدهند.

۳-۶- مشکل نرخ ارز

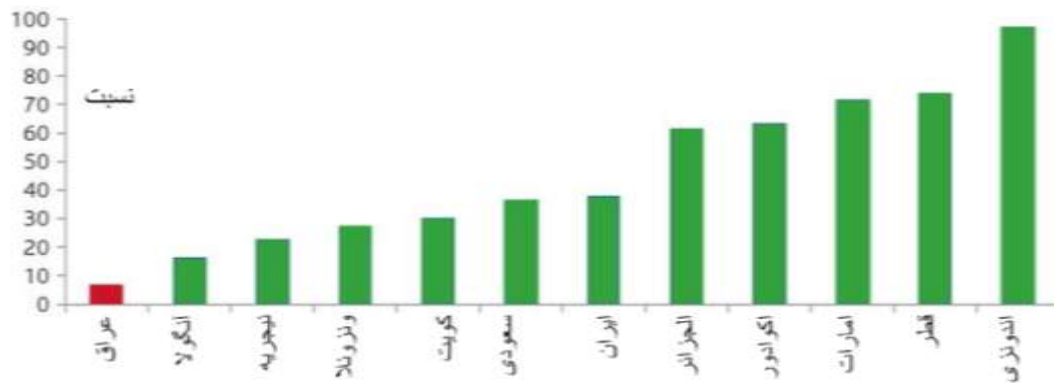
موانع پیش روی توسعه بخش خصوصی که بیان گردید، به دلیل نرخ غیر رقابتی دینار عراق، مضاعف میشود. این مسئله سبب شده است که محصولات محلی نتوانند با کالاهای وارداتی رقابت کنند. از طرف دیگر کاهش ارزش پول شرکای تجاری اصلی عراق در برابر دلار نیز مشکل فوق را تقویت می‌کند.

^{۳۰} این بدان معناست که شرکت‌های کوچک و متوسط، به دلیل نظامی شدن جامعه و دخالت اطراف قدرت در فرصتهای اقتصادی، هزینه‌های اضافی را متحمل می‌شوند، که این مساله یک دافعه برای این شرکت‌ها ایجاد می‌کند. علاوه بر این، نظامی‌گری تأثیرات منفی دیگری نیز بر انواع مشاغل توسعه یافته دارد، زیرا اغلب به سمت مشاغلی می‌روند که بازدهی سریع مالی با هزینه‌کرد پایین سرمایه، مانند تجارت، مهمانداری و حمل و نقل، و نه مشاغلی که نیاز به سرمایه گذاری بلندمدت دارند، مثل کالاهای دارای بازار بین‌المللی،

^{۳۱} منبع این مطلب، گزارش وزارت برنامه ریزی است.

نمودار ۱۷. مقایسه نرخ حقیقی دینار عراق نسبت به ارز برخی از شرکای تجاری^{۳۲}

نمودار ۱۸. مقایسه سهم صادرات غیرنفتی نسبت به مجموع صادرات کالا (میانگین ۲۰۱۶-۲۰۱۸)^{۳۳}

۳-۷- مشکل بهره‌وری

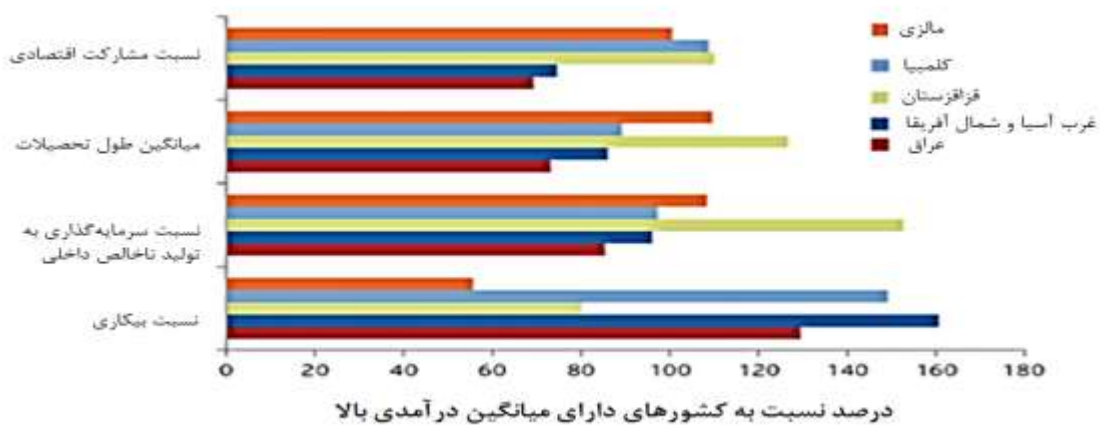
قیمت غیر رقابتی ارز، کاهش سهم کالاهای صادراتی، اولویت استخدام در بخش دولتی، ضعف سرمایه گذاری در آموزش و ضعف تکنولوژی و زیرساخت‌ها به از دست دادن بهره‌وری نیروی کار در عراق منجر شده که در نمودار زیر قابل مشاهده است.

^{۳۲} اندیشکده اقتصاد مقاومتی. (۱۳۹۹). گزارش دولت عراق تحت عنوان «ورقة البيضاء»

^{۳۳} همان

نمودار ۱۹. بهره‌وری نیروی کار در عراق^{۳۴}

نمودار ۲۰. مقایسه برخی از شاخص‌های اقتصادی عراق و برخی از دیگر کشورها^{۳۵}

علاوه بر عوامل مذکور، بی‌ثباتی سیاسی نیز به گونه‌ای مانع از رشد بهره‌وری است. زیرا سرمایه‌گذاران خارجی در فضای بی‌ثبات سیاسی و عدم حاکمیت قانون، حاضر به سرمایه‌گذاری در صنایع و خدمات با ارزش افزوده و صادرات محور نیستند و عمدتاً در بخش‌های کم‌خطر مانند نفت متمرکز می‌شوند.

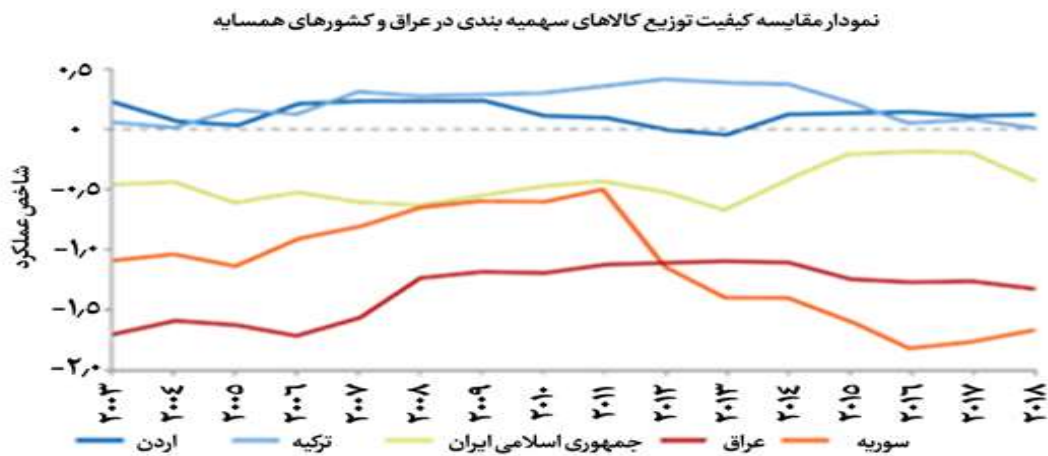
۳-۸- ناکارآمدی نظام توزیع یارانه

افزایش یارانه‌های دولتی به ویژه در بخش‌های برق، آب و کمک‌های معیشتی در کنار ضعف نظام توزیع مشکلات زیادی را پدید آورده است؛ زیرا دولت این خدمات را به صورت رایگان یا تقریباً رایگان ارائه می‌دهد و شهروندان

^{۳۴} همان

^{۳۵} اندیشکده اقتصاد مقاومتی. (۱۳۹۹). گزارش دولت عراق تحت عنوان «ورقة البيضاء»

نیز این خدمات را حق خود می دانند. از آنجا که این خدمات غیر رقابتی محسوب می شوند، کیفیت آن ها در بهترین حالت باز هم ضعیف است.

نمودار ۲۱. مقایسه کیفیت توزیع یارانه در عراق و کشورهای همسایه^{۳۶}

به همین ترتیب، نظام توزیع کمکهای معیشتی، - که در سال ۱۹۹۱ برای کاهش تأثیرات فراوان تحریم تجارت بین الملل پس از حوادث کویت ایجاد شد- بر اساس تعداد اعضای خانواده و فارغ از درآمد آنها طراحی شده است که این نوع توزیع ۲,۴ هزار میلیارد دینار هزینه اضافی بر دولت تحمیل کرده است. در نتیجه نظام ناکارآمد توزیع یارانه، کیفیت خدمات ارائه شده به مصرف کننده کاهش می یابد که با انتظارات سازگار نیست و در عین حال فرصت های بیشتری برای فساد و درآمد نامشروع در طول زنجیره تأمین و توزیع فراهم می کند.

مالکیت نزدیک به انحصاری حکومت بر ایستگاه های تولیدی و شبکه های و توزیع آب و برق سبب شده است که این صنایع زیان ده و علی رغم دریافت سهم از بودجه از کیفیت پایینی برخوردار باشند. این مسئله در کنار تقاضای روز افزون برای دریافت خدمات دولتی، موجبات نارضایتی عمومی را فراهم کرده است.

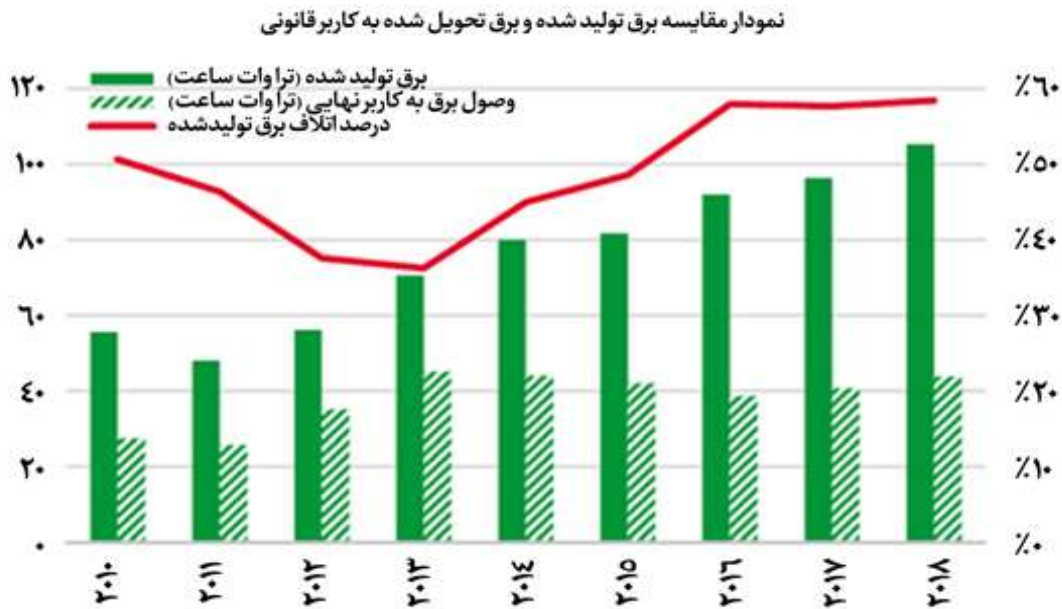
۳-۹- مشکلات تولید و توزیع برق

این وضعیت در بخش برق آشکارتر است، جایی که ناتوانی در ارائه خدمات از مرحله تولید آغاز می شود، چرا که فاصله زیادی بین «ظرفیت اسمی» و ظرفیت واقعی تولید برق وجود دارد. به عنوان مثال، در سال ۲۰۱۸، ظرفیت اسمی برق ۳۰,۳ گیگاوات بود، در حالی که ظرفیت واقعی در همان سال ۱۳ گیگاوات بود. اگرچه داده های کاملی برای سال ۲۰۱۹ منتشر نشده است، اما داده های وزارت برق بهبودهایی را نشان می دهد. چنانکه ظرفیت واقعی از ۱۳,۰ گیگاوات به ۱۴,۰ افزایش یافته است. یکی از دلایل اصلی این شکاف کمبود منابع سوخت (در این مورد گاز) است که منجر به جایگزینی آن با سوخت های کم بازده مانند روغن سیاه یا خام می شود و در نتیجه کارکرد نیروگاه ها را به کمتر از ۶۰ درصد ظرفیت آن ها می رساند. علاوه بر این، دلایل

^{۳۶} همان

دیگری مانند تعمیر و نگهداری ضعیف و تأمین ناکافی سرمایه‌های مورد نیاز تجهیزات در دماهای بالای هوای عراق نیز مزید بر علت هستند. آنچنان که در حدود ۲۱ درصد ظرفیت اسمی ایستگاه‌های وزارت برق در سال ۲۰۱۸ خارج از سرویس بود.

همچنین باید توجه داشت که تولید برق به معنای رسیدن آن به مصرف کننده نهایی نیست. به طوری که کل برق تولیدی در سال ۲۰۱۸ حدود ۱۰۵,۴ تراوات ساعت^{۲۷} بود، اما فقط ۴۳,۷ تراوات ساعت آن به مصرف کنندگان نهایی رسید. این به معنای اتلاف ۵۸,۵ درصد آن است. بیشتر این تلفات در مرحله توزیع اتفاق می افتد که مقدار آن به دو سوم کل برق تولید شده می رسد. علاوه بر ضعف زیرساخت توزیع، خسارت‌های جنگی و نگهداری ضعیف نیز تاثیرگذار است بطوریکه در همان یک‌سوم باقیمانده هم تلفات غیر فنی رخ می‌دهد که عمدتاً ناشی از اضافه برداشت از شبکه اصلی است. مثلاً سرقت برق در عراق (آنچه بدون صدور قبض مصرف می‌شود) حدود ۱۷,۲ تراوات ساعت است. بعضی از این مشکلات در شبکه‌های برق طبیعی است، اما در عراق با نرخ بسیار بالایی اتفاق می‌افتد.

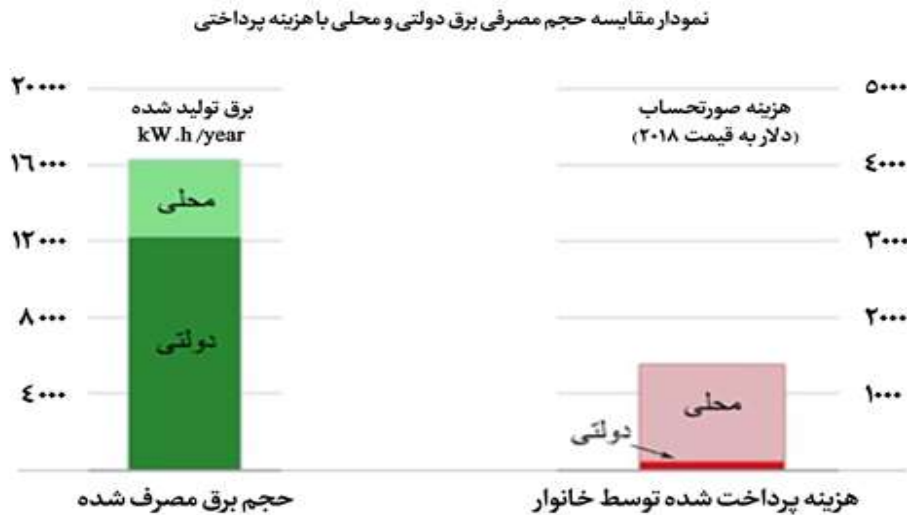

نمودار ۲۲. تولید برق در مقابل نسبت تحویل شده به کاربر نهایی^{۲۸}

به دلیل عدم تأمین برق مورد نیاز از سوی دولت، خانواده‌ها از ژنراتورهای کوچک تولید برق استفاده می‌کنند. برآوردهای آژانس بین‌المللی انرژی (IEA) نشان می‌دهد که در سال ۲۰۱۸ خانواده‌های عراقی ۴ میلیارد دلار برای دریافت برق از تولید کنندگان انرژی خصوصی هزینه کرده‌اند. این مبلغ تقریباً معادل هزینه‌های سرمایه‌گذاری وزارت برق است - اما همچنان انتظار خانواده‌ها از دولت، تأمین رایگان برق است و بسیاری از آن‌ها قبض برق دولت را پرداخت نمی‌کنند.

TW.h^{۲۷}

^{۲۸} اندیشکده اقتصاد مقاومتی. (۱۳۹۹). گزارش دولت عراق تحت عنوان «ورقة البيضاء»

نمودار ۲۳. مقایسه برق تولیدی و صورتحساب مصرف کننده و برق مصرف شده^{۳۹}

شکل بالا را در نظر بگیرید. این آمار مربوط به خانواده‌های توانمند متوسط به بالا در عراق است. مطابق این نمودار به ازای هر خانواده، برق دولتی حدود ۸۰ درصد میزان مصرفی را تامین می‌کند، اما کمتر از ۱۰ درصد صورتحساب‌های رسیده به درب منازل متعلق به دولت است (ستون راست)؛ اما همین آمار هم قابل اعتنا نیست چون مطابق ستون سمت راست، هزینه پرداخت شده توسط خانوار به برق محلی، بسیار بیشتر از صورتحساب‌های رسمی در این آمار است.

رشد مصرف برق افزایش یافته و با سرعتی بسیار بالاتر از توانایی دولت همچنان پیش خواهد رفت و فاصله بین عرضه و تقاضا را افزایش خواهد داد. انتظارات جامعه از تأمین برق رایگان دولتی، به افزایش بار مالی در بودجه دولت منجر شده است که بر توانایی آن در تأمین سایر خدمات عمومی تأثیر منفی می‌گذارد و هزینه اقتصادی زیادی را نیز در پی دارد که ناشی از هزینه بالای تأمین برق جایگزین و ضربه به بخش تولیدی کشور به دلیل قطع مداوم برق است. علاوه بر این، استفاده جامعه از مولدهای کوچک برق باعث آلودگی زیست محیطی می‌شود که بر سلامت جامعه تأثیر منفی دارد.

ساختار تعرفه‌های برق مبتنی بر اصول اقتصادی نیست، و عدم جمع آوری مبالغ قبوض، صرف نظر از اتلاف بودجه عمومی و سوء استفاده از آن، منجر به ترغیب مردم به استفاده نامحدود و غیربهبینه از برق دولتی می‌شود. طبق برآوردهای اخیر، یارانه برق سالانه حدود ۱۰ هزار میلیارد دینار هزینه برای دولت دارد. با پیگیری الگوهای مشابه، همین مشکلات پیش روی بخش برق، در بخش‌های آب، استحصال نفت، یارانه‌های کشاورزی و کل سیستم یارانه وجود دارد.

^{۳۹} همان

^{۴۰} منبع: آژانس انرژی بین‌المللی

جدول ۸. صورت مالی بخش برق بصورت درصدی از تولید ناخالص داخلی سال ۲۰۱۸^{۴۱}

۰,۴	پرداخت صورتحساب
۲,۶	هزینه‌ها
-۲,۳	کسری
۲,۳	مجموع تأمین مالی
۱,۲	پرداختی از وزارت دارایی
۰,۳	تأمین پروژه یا اعتبار تأمین‌کنندگان
۰,۸	بدهی به وزارت نفت
-۰,۱	پرداخت بدهی‌های قبلی به ایران
۰,۳	انباشت پرداختی‌های جدید انجام نشده به ایران
-۰,۲	موجودی پایان سال (مانده حساب)

جدول ۹. هزینه تولید برق در سال ۲۰۱۸ به صورت درصدی از تولید داخلی^{۴۲}

قیمت‌گذاری بر اساس قیمت جهانی	قیمت‌گذاری توسط وزارت برق	متولی تأمین	
۰,۱	۰,۱	وزارت دارایی-انتقال بودجه	برق وارداتی از ایران
۰,۳	۰,۳	وزارت دارایی-انتقال بودجه	خریداری برق از تولیدکننده مستقل
۰,۶	۰,۶	وزارت دارایی-انتقال بودجه	گاز وارداتی از ایران
۰,۴	۰,۲	وزارت نفت - بدهی	گاز خشک از شرکت گاز بصره
۰,۲	۰,۲	وزارت نفت - بدهی	واردات گاز مایع
۰,۶	۰,۳	وزارت نفت - بدهی	سوخت گاز
۱,۶	۰,۱	وزارت نفت - بدهی	گاز خام
۳,۸	۱,۸		مجموع دو وزارت

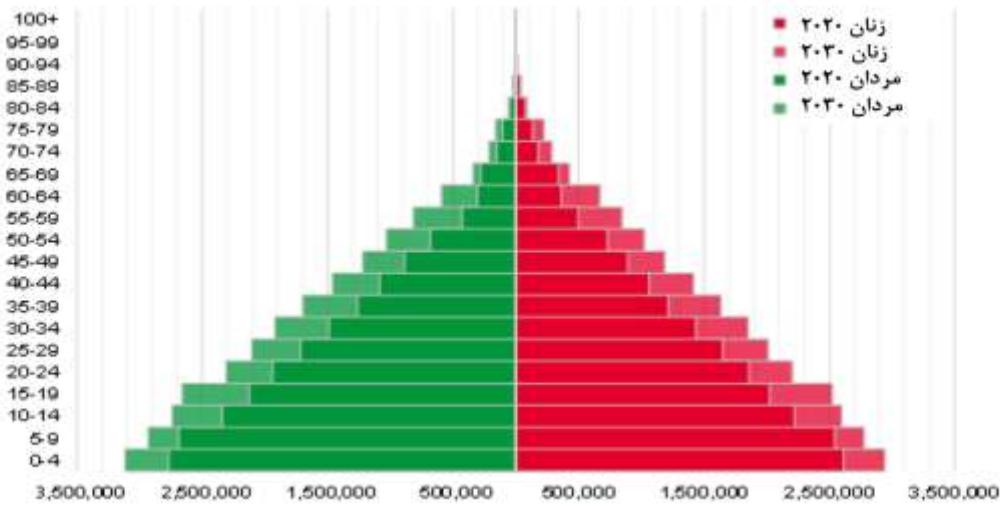
۳-۱۰- فشارهای ناشی از افزایش جمعیت

جمعیت عراق از سال ۲۰۰۴ تا ۲۰۲۰ با ۵۳ درصد رشد از ۲۶,۳ میلیون نفر به بیش از ۴۱ میلیون نفر رسیده است. این رشد به منزله فشار بر منابع دولت به دلیل افزایش نیازهای جمعیت جوان است. چرا که ۶۶ درصد از کل جمعیت در سال ۲۰۲۰ کمتر از ۳۰ سال سن دارند. علیرغم کاهش نرخ باروری از ۴,۶ در سال ۲۰۰۴ به ۳,۵ در سال ۲۰۲۰، تعداد افراد زیر ۳۰ سال ۴۲ درصد افزایش یافته است. تداوم نرخ باروری فعلی سبب می‌شود که جمعیت عراق تا سال ۲۰۳۰ به مقدار ۲۵ درصد افزایش یابد و به ۵۰,۲ میلیون نفر برسد به گونه‌ای

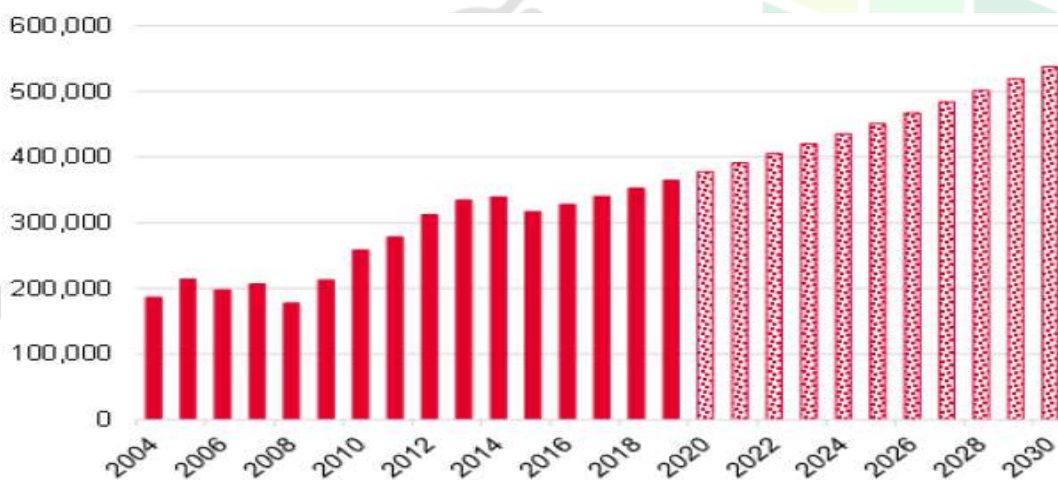
^{۴۱} همان

^{۴۲} همان

که ۶۲ درصد از آنان کمتر از ۳۰ سال داشته باشند. از نظر تعداد، حدود ۵ میلیون فرد جدید بین سال های ۲۰۲۰ تا ۲۰۳۰ وارد بازار کار می شوند.

نمودار ۲۴. هرم جمعیتی عراق در سال های ۲۰۲۰ و ۲۰۳۰^{۴۳}

نمودار ۲۵. افزایش سالیانه نیروی کار^{۴۴}

جذب این تعداد نیروی کار در بخش دولتی ممکن نیست، بویژه آنکه این بخش در حال حاضر نیز متورم است و حدود ۲۹ درصد نیروی کار را شامل شده و تقریباً ۴۰ درصد کل مشاغل را تشکیل می دهد. همچنین، بخش خصوصی متزلزل، که ۶۰ درصد از مشاغل را تشکیل می دهد (بیشتر آن ها غیر سازمان یافته است)، قادر

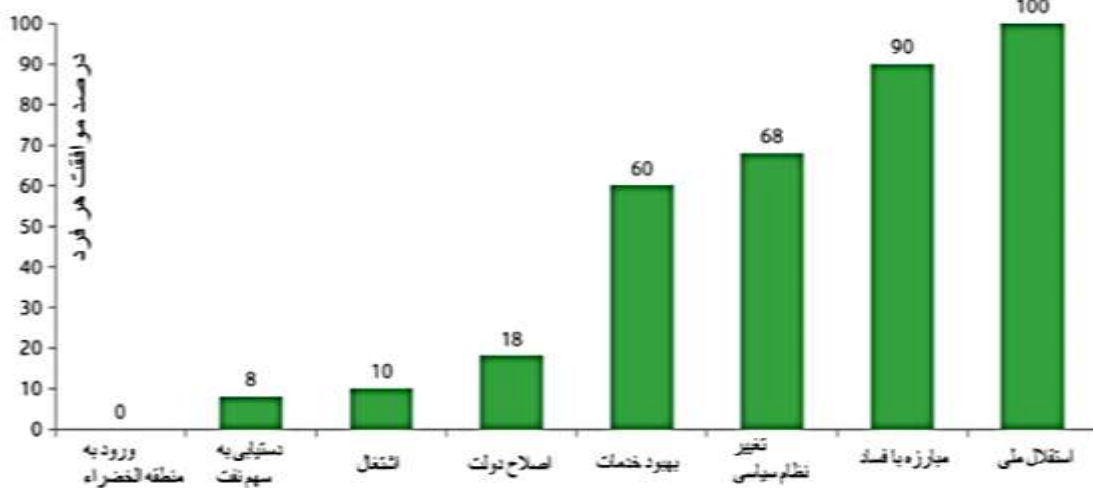
^{۴۳} همان

^{۴۴} همان

^{۴۵} بخش دولتی فقط (۱۳٪) نیروی انسانی را جذب می کند، به این دلیل که نرخ مشارکت نیروی کار بسیار پایین است و فقط به (۴۳٪) می رسد.

به جذب نیروی کار فعلی نیست و بالتبع از جذب نیروی کاری که در آینده وارد بازار خواهد شد نیز عاجز خواهد بود؛ معضل بیکاری با شیوع بیماری کرونا شدت یافته و به افزایش فقر در جامعه منجر شده است. فقری که در حال حاضر به بیش از ۴۰ درصد جامعه رسیده است و احتمال رشد آن نیز وجود دارد.

جنبش اعتراضی سال ۲۰۱۵ نتیجه طبیعی ترکیبی از زیرساخت های ضعیف، نقص خدمات عمومی و وصول سیاست افزایش حقوق و کارمندان بخش دولتی به سقف ممکن خود بود، امری که بر گروه سنی زیر ۳۰ سال (که ۶۷,۸ درصد از جمعیت آن زمان را تشکیل می داد) تأثیر منفی شدیدی گذاشت. این طبقه سنی بدنه اصلی جنبش اعتراضی سال ۲۰۱۵ را تشکیل می دادند؛ همین اتفاق در تظاهرات ۲۰۱۸ تکرار شد. همچنین، گزارش های اولیه در مورد تظاهرات اکتبر ۲۰۱۹ نشان می دهد که اکثر شرکت کنندگان در آنها، مانند پیشینیان خود، از گروه سنی کمتر از ۳۰ سال بوده اند؛ هرچند خواسته های تظاهرکنندگان از موضوعات مربوط به مشاغل و خدمات گسترده تر شده، و به اعتراض به اوضاع کلان سیاسی تبدیل شده است.

نمودار ۲۶. انگیزه مشارکت در تظاهرات سال ۲۰۱۹

بحران فعلی به همراه مشکلات ناشی از کرونا می تواند زمینه ساز ناآرامی های اجتماعی در سطحی فراتر از آنچه در سال ۲۰۱۹ رخ داد، باشد. آنچه این فشارها را بیشتر می کند، نرخ رشد آهسته سرانه تولید ناخالص داخلی برای دوره (۲۰۱۳-۲۰۱۸) پس از رشد سریع دوره (۲۰۱۰-۲۰۱۳) است. رشدی که نتیجه مستقیم افزایش زیاد قیمت نفت در آن دوره بود.

^{۴۶} رقم رسمی بیکاری، حدود ۱۳,۸٪ برای سال ۲۰۱۸ است، و بیکاری جوانان ۱۵ تا ۲۴ ساله به ۲۷,۵٪ می رسد که در دوره اخیر افزایش یافته است.

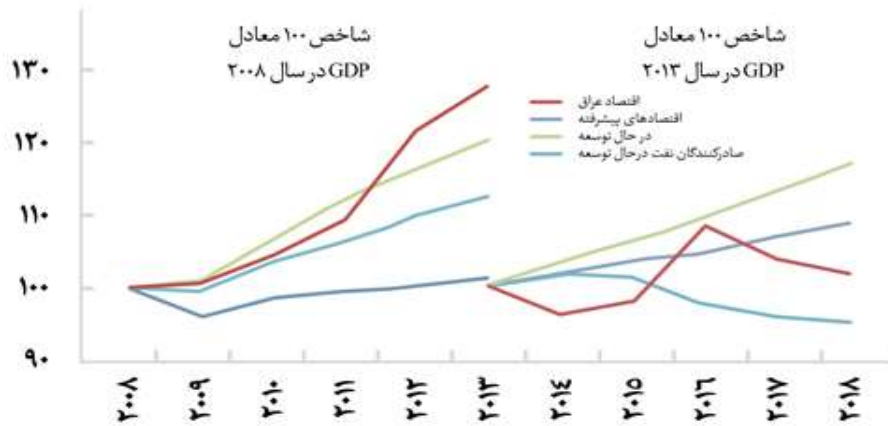
^{۴۷} روزنامه شرق الاوسط گزارش فالج الجبار (۲۰۱۸)

^{۴۸} منبع: بانک جهانی، یادداشت اقتصادی عراق، سپتامبر ۲۰۲۰

^{۴۹} اندیشکده اقتصاد مقاومتی. (۱۳۹۹). گزارش دولت عراق تحت عنوان «ورقة البيضاء»

^{۵۰} منبع: گزارش صندوق بین المللی پول

نمودار سرانه تولید ناخالص داخلی (GDP) عراق در مقایسه با اقتصادهای دیگر

نمودار ۲۷. مقایسه سرانه تولید ناخالص داخلی طی سال‌های ۲۰۰۸ الی ۲۰۱۳ و ۲۰۱۳ الی ۲۰۱۸^{۵۱}

سازمان تروریستی داعش و جنگ با آن، موجب خسارت بزرگی به زیرساخت‌ها و دارایی‌های عمومی شده است که در حدود ۴۶ میلیارد دلار تخمین زده می‌شود و برای ترمیم آن به ۸۸ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری نیاز است. در کنفرانس بازسازی عراق که در فوریه ۲۰۱۸ در کویت برگزار شد برخی کشورها وعده‌هایی مبنی بر سرمایه‌گذاری برای بازسازی عراق دادند که سرجمع ۳۰ میلیارد دلار می‌شد اما تاکنون به آن عمل نکرده‌اند. علاوه بر این همانطور که در نمودار ۲۶ نشان داده شده است، کاهش سرانه تولید ناخالص داخلی باعث افزایش احساس نارضایتی در بین مردم شده است. بر خلاف آنچه انتظار می‌رفت پایان جنگ با داعش منجر به رونق اقتصادی نشده و در عوض ناآرامی‌های اجتماعی به طرز قابل ملاحظه‌ای افزایش داشته است.

نمودار ۲۸. تفاوت بین تولید ناخالص داخلی نفتی و غیر نفتی^{۵۲}

^{۵۱} اندیشکده اقتصاد مقاومتی. (۱۳۹۹). گزارش دولت عراق تحت عنوان «ورقة البيضاء»

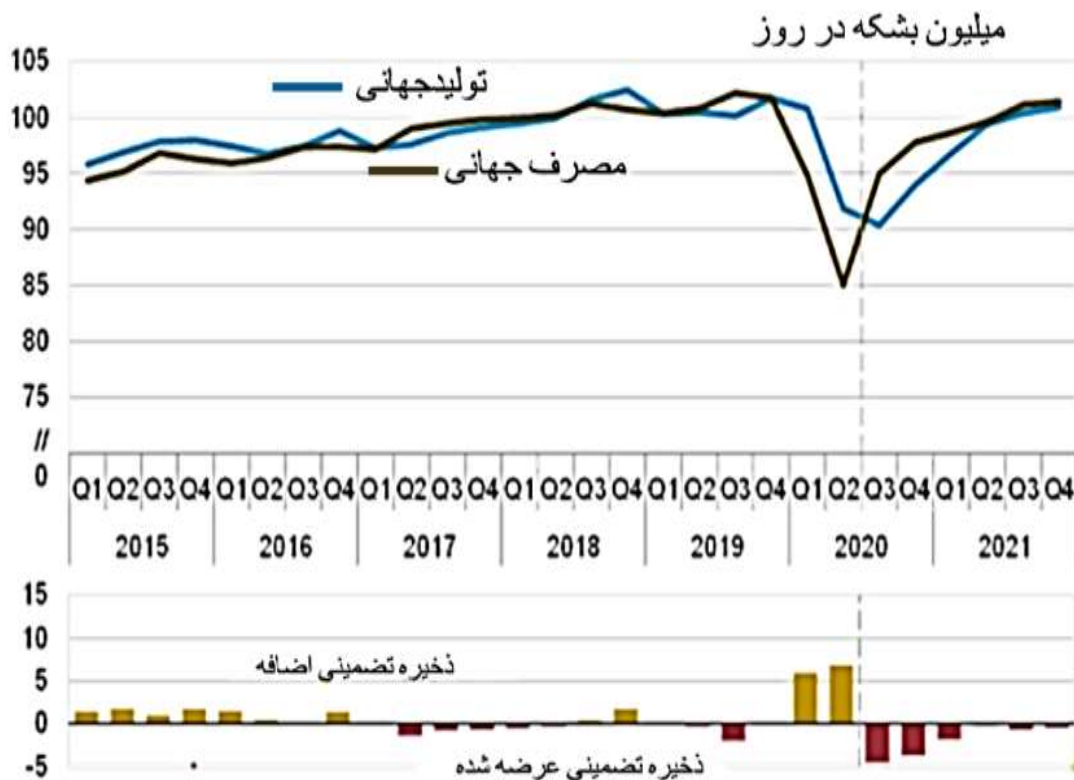
^{۵۲} همان

نمودار بالا که تولید ناخالص داخلی و تولید ناخالص داخلی غیرنفتی عراق را نشان می‌دهد، حاکی از آن است که نفت بخش بزرگی از تولید ناخالص داخلی عراق را تشکیل می‌دهد. در خلال سالهای ۲۰۱۳ تا ۲۰۱۸ را نشان می‌دهد که اثر درگیری با داعش در آن مشهود است.^{۵۴}

۳-۱۱- سقوط درآمدهای نفتی و کسری بودجه

پس از شیوع بیماری کرونا و فرورفتن اقتصاد جهانی در رکود، قیمت نفت نیز کاهش یافت. با این وجود پیش‌بینی‌های برخی مراکز اطلاعات انرژی مانند آژانس اطلاعات انرژی آمریکا حاکی از آن است که در سال ۲۰۲۱ شاهد افزایش قیمت نفت خواهیم بود.

بر اساس ارزیابی‌های آژانس اطلاعات انرژی (EIA)، متوسط قیمت نفت خام برنت در سه ماهه چهارم سال ۲۰۲۰ به ۴۴ دلار در هر بشکه و در سال ۲۰۲۱ به ۴۹ دلار در هر بشکه خواهد رسید.^{۵۵}

نمودار ۲۹. همگامی تولید و مصرف سوخت مایع در جهان^{۵۵}

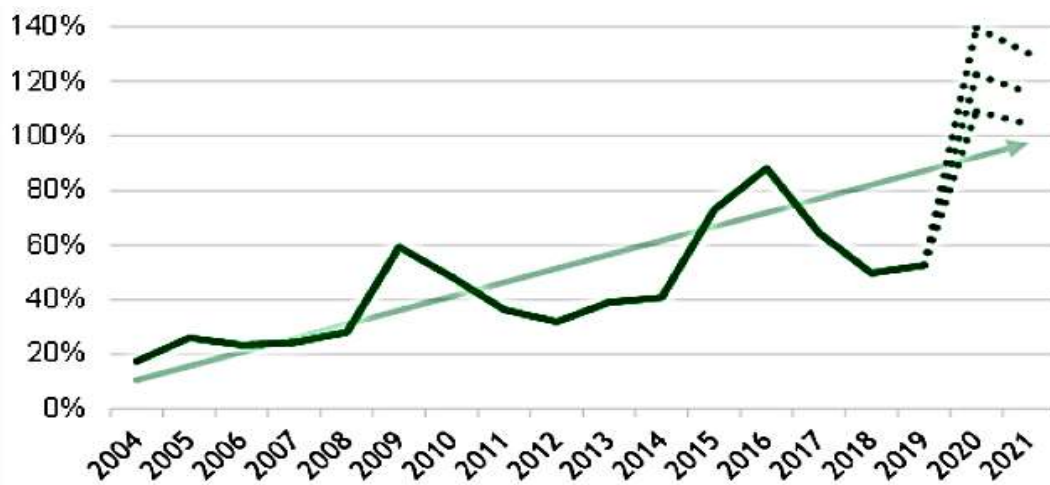
گزارش دولت عراق مبتنی بر این سناریو است که میانگین قیمت فروش نفت عراق در سال ۲۰۲۰ حدود ۳۵ تا ۴۵ دلار در هر بشکه و در سال ۲۰۲۱ در حدود ۴۵ تا ۵۵ دلار در هر بشکه باشد. بر این اساس درآمد نفت

^{۵۴} ناظر اقتصادی بانک جهانی، بهار ۲۰۲۰

^{۵۴} آژانس اطلاعات انرژی (EIA)، چشم انداز کوتاه مدت انرژی - سپتامبر ۲۰۲۰

^{۵۵} اندیشکده اقتصاد مقاومتی. (۱۳۹۹). گزارش دولت عراق تحت عنوان «ورقة البيضاء»

در سال های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱ قادر به پرداخت کامل حقوق کارمندان و بازنشستگان نخواهد بود و این امر با صرف نظر از هرگونه هزینه جاری دیگری است. این وضعیت کاملاً متفاوت از بحران سال های (۲۰۱۴-۲۰۱۶) است، چرا که هزینه های مربوط به حقوق در سال های ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۰، شاهد رشد ۶۰ درصدی بوده است؛ به طوریکه این مبلغ از ۴۰,۲ هزار میلیارد دینار به مبلغی نزدیک به ۶۴,۲ هزار میلیارد دینار می رسد. کما اینکه هزینه های جاری نیز در سال ۲۰۱۹ و ۲۰۲۰ به طرز چشمگیری افزایش یافته است؛ پرداخت حقوق به کارمندان و بازنشستگان حدود ۱۲۲ درصد درآمد مورد انتظار نفت در سال ۲۰۲۰ را شامل می شود. در حالیکه بدترین میزان در بحران های قبلی در سال ۲۰۱۶ بود که ۸۸ درصد از درآمد نفت صرف پرداخت حقوق ها شد. همانطور که در نمودار زیر نشان داده شده است.

نمودار ۳۰. حقوق کارمندان و بازنشستگان به عنوان درصدی از درآمد نفت^{۵۷}

اوضاع زمانی بدتر می شود که تقاضای نفت در سال ۲۰۲۱ از میزان مورد انتظار آن کمتر شود و یا افزایش عرضه، به گونه ای باشد که منجر به کاهش قیمت شود. این اتفاق پیامدهای وحشتناکی دارد که بطور مشخص، کسری بودجه در سال های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱ مهم ترین آن است، همانگونه که در زیر مشاهده می شود:

^{۵۶} بانک جهانی در گزارش اقتصادی خود از بهار سال ۲۰۲۰ نوشت: در سال ۲۰۱۹، هزینه های جاری به صورت سالانه، صرف نظر از درآمد، بیش از (۷۷٪) از کل بودجه را تشکیل می داد که بیشتر به دلیل افزایش حواله ها و اشتغال اضافی در بخش دولتی بود. در سال ۲۰۱۹، صورتحساب حقوق کارمندان بیش از (۱۳ درصد، در مقایسه با سال قبل) و صورتحساب کالاها و خدمات (۱۲۷ درصد، در مقایسه با سال قبل) و پرداختی ها - که حقوق بازنشستگان و سهمیه است - با (۱۸ درصد به صورت سالانه) افزایش یافته است. در مورد هزینه های جاری پیش بینی شده، بانک جهانی می افزاید: داده های وزارت دارایی پس از تصمیم دولت عراق برای گسترش اشتغال عمومی، کاهش سن بازنشستگی و ارائه بسیاری از مزایا پس از تظاهرات اکتبر ۲۰۱۷، افزایش قابل توجهی (۲۶,۴ درصد نسبت به سال گذشته) در هزینه های جاری را نشان می دهد.

^{۵۷} اندیشکده اقتصاد مقاومتی. (۱۳۹۹). گزارش دولت عراق تحت عنوان «ورقة البيضاء»

جدول ۱۰. اجرای بودجه بر اساس حسابداری نقدی و پیش‌بینی آن برای سال‌های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱^{۵۸}

سال	جمع هزینه‌ها		حقوق		حزینة کرد			حزینة سرمایه		جمع درآمد		تخارج		میانگین
	مزینه‌ها	حزینة خارجی	حقوق کارمندان	بارشسته‌ها	سرمایه گذاری‌ها	سرمایه گذاری	سرمایه گذاری	جمع درآمد	درآمد غیرنقدی	درآمد نقدی	تخارج عراقی	تخارج نفت	تخارج صادرات کسری	
(میلیارد ریال)	(میلیارد ریال)		(میلیارد ریال)		(میلیارد ریال)			(میلیارد ریال)		(میلیارد دلار)		(میلیون دلار)		(میلیارد ریال)
فعلی (وزارت دارایی) ۲۰۱۹	۱۱۱۷۲۴	۸۷۳۰۱	۴۰۳۳۴	۱۱۷۰۰	۲۴۱۲۳	۵۴۳۷	۱۸۹۸۶	۱۰۷۵۳۷	۸۰۷۶	۹۹۴۹۱	۶۱۰۱	۶۴۳۶	۱۲۸۷	-۱۱۵۷
ماه اول شش ماهه دوم فعلی ۲۰۲۰	۳۱۳۵۴	۳۰۸۶۰	۱۸۱۷۱		۱۹۴	۱۶۴	۳۱	۲۸۰۸۳	۲۰۲۰	۲۶۰۶۲	۳۵۳۵	۳۹۸۹	۵۹۳	-۲۳۷۲
ارزیابی ۲۰۲۰	۹۵۶۰۵	۸۱۴۳۱	۵۰۵۲۱	۱۳۳۳۲	۱۴۱۷۴	۲۷۸۲	۱۱۳۹۲	۵۱۱۲۹	۱۰۴۱	۱۷۰۸۹	۳۷۹۶	۴۱۴۵	۱۰۹۲	-۱۴۴۷۶
ارزیابی ۲۰۲۱	۱۰۲۰۲۰	۸۷۸۴۷	۵۵۵۷۳	۱۴۹۹۵	۱۴۱۷۴	۲۷۸۲	۱۱۳۹۲	۶۱۱۹۶	۱۰۴۱	۶۰۱۵۵	۱۶۵۲	۵۰۰۰	۱۰۹۴	-۳۷۸۲۴
بودجه پیشنهادی ۲۰۲۰	۱۴۸۶۰۶	۱۱۳۳۱۱	۵۰۵۲۱		۳۵۲۹۵	۲۳۳۷۷	۱۲۰۱۸	۶۷۱۲۵	۹۱۹۸	۵۸۲۳۷	۴۰۵۱			-۸۱۱۸۱
ارزیابی ۲۰۲۱ طبق بودجه ۲۰۲۰	۱۵۳۶۵۸	۱۱۸۳۳۳	۵۵۵۷۳	۱۴۹۹۵	۳۵۲۹۵	۲۳۳۷۷	۱۲۰۱۸	۸۱۰۳۵	۹۱۹۸	۷۱۸۷۷	۵۰۰۰			-۷۲۵۹۳
ارزیابی صندوق جهانی پول ۲۰۲۰	۱۰۱۵۰۰		۴۳۲۰۰	۱۴۸۰۰				۶۱۰۰۰	۶۶۰۰	۵۴۴۰۰	۳۶۳۰			-۴۰۵۰۰
ارزیابی صندوق جهانی پول ۲۰۲۱	۱۰۵۴۰۰		۴۴۸۰۰	۱۵۴۰۰				۶۶۸۰۰	۶۸۰۰	۵۹۹۰۰	۳۹۵۰			-۳۸۶۰۰

تفاوتی نمی‌کند که این محاسبات بر اساس برآورد بازار، لایحه‌های بودجه و یا برآورد صندوق بین‌المللی پول باشد، در هر صورت این جدول، کسری شدید در بودجه سال‌های آینده و ضرورت تأمین مالی را نشان می‌دهد. کسری بودجه به ویژه در بحران مالی سال‌های (۲۰۱۴ - ۲۰۱۶)، با تکیه بر ترکیبی از بدهی انباشته، بدهی خارجی و بدهی داخلی تأمین مالی شد.

در مقابل، جمع شدن بدهی‌های اضافه شده به بدهی‌های پرداخت نشده قبلی، منجر به افزایش هزینه در بودجه‌های آینده، و همچنین افزایش کسری‌های آتی در آن‌ها می‌شود، که در نهایت بدهی‌های دولت را افزایش خواهد داد. از سوی دیگر افزایش بدهی‌ها به بخش خصوصی نیز منجر به افزایش ورشکستگی و کاهش فرصت‌های شغلی می‌شود، زیرا افزایش وام‌های پرداخت نشده بر توانایی وام‌دهی بانک‌ها تأثیر منفی می‌گذارد و این مسأله، به نوبه خود، فشارها بر بخش خصوصی را افزایش خواهد داد.

با توجه به افزایش مخارج دولتها به دلیل مشکلات ناشی از کرونا نمی‌توان حساب چندان بر روی کمک‌های بین‌المللی باز کرد. ضمن آنکه بعید است موسسات مالی بین‌المللی بدون اجرای اصلاحات عمده در ساختار اقتصادی عراق، حاضر به کمک شوند. هم‌اکنون انتظار آنان بیش از مسائلی است که در توافقنامه استانداردهای اعتباری ۲۰۱۶ مورد توافق قرار گرفت. موسسات محلی نیز توانایی اندکی در جبران کسری بودجه دارند. این مطلب را می‌توان در جداول زیر مشاهده نمود.

جدول ۱۱. حجم سالیانه بدهی داخلی^{۵۹}

۲۰۲۰/۸	۲۰۱۹/۱۲	۲۰۱۸/۱۲	۲۰۱۷/۱۲	۲۰۱۶/۱۲	۲۰۱۵/۱۲	۲۰۱۴/۱۲	۲۰۱۳/۱۲	بدهی سالیانه داخلی
۳۴۱۰۶	۲۶۰۰۳	۲۸۴۱۳	۳۲۲۹۵	۳۲۷۶۴	۱۹۳۱۲	۶۳۱۳	۱۳۰۰	انتقال خزانه‌داری (میلیارد دینار عراقی)
۱۰۵۷	۱۷۵۶	۱۹۵۶	۲۱۵۶	۲۳۵۶	۲۳۵۶	۲۴۵۶	۲۷۵۶	بدهی وزارت دارایی (میلیارد دینار عراقی)
۱۹۰۹	۱۹۲۱	۱۹۲۱	۲۶۸۲	۱۶۹۷	۱۵	۰	۰	اوراق قرضه (میلیارد دینار عراقی)
۱۴۶۶۹	۸۶۵۲	۹۵۰۱	۱۰۵۴۶	۱۰۵۴۶	۱۰۴۶۱	۰	۰	وام مؤسسات مالی (میلیارد دینار عراقی)
۵۲۲۴۰	۳۸۳۳۲	۴۱۸۲۳	۴۷۶۷۹	۴۷۳۶۲	۳۲۱۴۳	۸۷۶۸	۴۰۵۶	مجموع (میلیارد دینار عراقی)
۴۹۰۴	۷۲۹۴	۱۴۹۵۷	۴۶۲۵	۳۵۰۰	۴۳۳۲	۸۶۷	۱۰۹	سپرده ارزی وزارت دارایی (میلیارد دینار عراقی)
۱۸۷۵	۱۰۰۶	۵۳۱۵	۲۴۷۸	۴۵۵	۱۵۲۳	۱۱۰۷	۱۸۹۵	سپرده دینار وزارت دارایی (میلیارد دینار عراقی)
۶۷۷۹	۸۳۰۰	۲۰۲۷۲	۷۱۰۳	۳۹۵۶	۵۷۵۵	۱۹۷۴	۲۰۰۴	مجموع سپرده ها (میلیارد دینار عراقی)
۴۵۴۶۱	۳۰۰۳۲	۲۱۵۵۱	۴۰۵۷۶	۴۳۴۰۷	۲۶۳۸۸	۶۷۹۴	۲۰۵۱	بدهی خالص (میلیارد دینار عراقی)

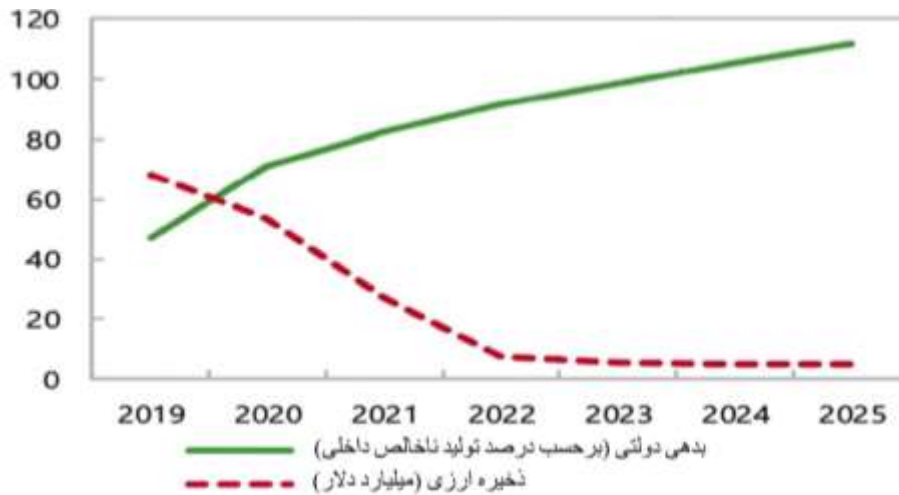
جدول ۱۲. جزئیات بدهی سالیانه داخلی^{۶۰}

۲۰ آگوست	دسامبر ۱۹	دسامبر ۱۸	دسامبر ۱۷	دسامبر ۱۶	دسامبر ۱۵	دسامبر ۱۴	دسامبر ۲۰۱۳	بدهی بانک مرکزی
۲۸۴۵۲	۱۴۱۲۵	۱۴۹۲۵	۱۶۲۲۵	۱۶۲۲۵	۶۲۲۵	۰	۰	حواله تخفیفی (میلیارد دینار عراق)
۱۰۵۷	۱۷۵۶	۱۹۵۶	۲۱۵۶	۲۳۵۶	۲۳۵۶	۲۴۵۶	۲۷۵۶	بدهی وزارت دارایی (میلیارد دینار عراق)
۳۰۰۰۸	۱۵۸۸۱	۱۶۸۸۱	۱۸۳۸۱	۱۸۵۸۱	۸۵۸۱	۲۴۵۶	۲۷۵۶	مجموع (میلیارد دینار عراق)
۲۰ آگوست	دسامبر ۱۹	دسامبر ۱۸	دسامبر ۱۷	دسامبر ۱۶	دسامبر ۱۵	دسامبر ۱۴	دسامبر ۲۰۱۳	بدهی بانکهای دولتی
۴۲۹۳	۸۹۰۶	۱۰۷۶۸	۱۲۳۵۳	۱۱۲۲۴	۱۰۵۲۳	۳۷۵۲	۱۳۱۳	حواله خزینه (میلیارد دینار عراق)
۱۹۰۹	۱۹۲۱	۱۹۵۳	۲۶۸۲	۱۶۹۷	۱۵	۰	۰	اوراق قرضه (میلیارد دینار عراق)
۱۴۶۶۹	۸۶۵۲	۹۵۰۱	۱۰۵۴۶	۱۰۵۴۶	۱۰۴۶۱	۰	۰	وام (میلیارد دینار عراق)
۲۰۸۱۷	۱۹۴۷۹	۲۲۲۲۲	۲۵۵۸۱	۲۳۴۶۷	۲۰۹۹۸	۳۷۵۲	۱۳۱۳	مجموع (میلیارد دینار عراق)
۲۰ آگوست	دسامبر ۱۹	دسامبر ۱۸	دسامبر ۱۷	دسامبر ۱۶	دسامبر ۱۵	دسامبر ۱۴	دسامبر ۲۰۱۳	سایر مالکین حواله خزینه
۱۷۲	۳۷۹	۷۰	۴۷۱	۵۸۷	۳۶۴	۵۶۲	۷۶	بانکهای خصوصی (میلیارد دینار عراق)
۱۲۴۳	۲۵۹۳	۲۶۵۰	۳۲۴۵	۴۷۲۸	۲۲۰۰	۲۷۵۲	۱۱۰	صندوقهای بازنشستگی (میلیارد دینار عراق)
۱۴۱۵	۲۹۷۲	۲۷۲۰	۳۷۱۶	۵۳۱۴	۲۵۶۴	۳۳۱۳	۱۸۷	مجموع (میلیارد دینار عراق)

با این حساب تأمین مالی نقدی غیرمستقیم توسط بانک مرکزی تنها منبع باقیمانده است. ذخایر بانک مرکزی عراق در آگوست ۲۰۲۰ حدود ۳، ۷۱ هزار میلیارد دینار برآورد می شود که با پیش فرض ۷۹.۹ هزار میلیارد دینار در پایان دسامبر ۲۰۱۹ محاسبه شده است، این رقم قادر به تأمین مالی ۱۲ ماه پیش رو است اما باید توجه داشت که استفاده از ذخایر برای تأمین مالی امور جاری و واردات کالا و خدمات می تواند به یک بحران واقعی در ارزش دینار منجر شود.

^{۵۹} همان

^{۶۰} همان

نمودار ۳۱. بدهی دولتی و ذخایر ارزهای خارجی^{۶۱}

۳-۱۲- کاهش ارزش دینار و تبعات آن

کاهش ارزش دینار علی رغم جنبه‌های مثبتش مانند توانمندسازی دولت در پرداخت حقوق کارمندان و بازنشستگان، هزینه‌های زندگی را افزایش و سطح زندگی اکثر مردم را کاهش خواهد داد. این مسئله فشارها بر اقتصاد غیررسمی را که به دلیل شوک‌های ناشی از کرونا آسیب جدی دیده است تشدید می‌کند و همچنین به کاهش هزینه کرد دولت در زمینه‌های سرمایه‌گذاری و محدودیت هزینه برای کالاها و خدمات و غیره منجر خواهد شد. اما به هر حال کاهش نرخ ارز رقابت‌پذیری اقتصاد عراق در برابر شرکای تجاری خود را افزایش خواهد داد.

۳-۱۳- ضعف در مدیریت مالی

مؤسسات مالی در عراق، به ویژه وزارت دارایی، از ضعف ساختاری و فقدان زیرساخت‌های مورد نیاز رنج می‌برند. وضعیت این مؤسسات با سیاسی شدن خدمات دولتی و تقسیم مسئولیت‌ها بر اساس روابط، وخیم‌تر نیز شده است. نهادهای مالی عراقی در حال حاضر قادر به مدیریت بودجه در زمان بحران نیستند و صلاحیت ایفای نقش رهبری در توسعه اقتصاد را ندارند.

فقدان سیاست‌ها و سیستم‌های منسجم برای مدیریت درآمد، به ویژه سیستم «مدیریت عمومی مالی (PFM)»، در کنار روند کاغذی محاسبه بودجه (از جمله برنامه‌ریزی، حسابرسی، تصویب پارلمانی، اجرا و حتی نظارت بر اجرا)، کنترل عملکرد مالی به ویژه عملیات مدیریت وجه نقد را برای دولت غیرممکن می‌کند.

عراق همچنین فاقد دو ابزار اساسی مدیریت عمومی مالی یعنی «سیستم مدیریت اطلاعات اقتصادی یکپارچه (IFMIS)» و «حساب یکپارچه خزانه داری (TSA)» است. «سیستم مدیریت اطلاعات اقتصادی یکپارچه (IFMIS)» تمام واحدهای هزینه دولت را به صورت الکترونیکی متصل می‌کند و اجزای اساسی اجرای بودجه

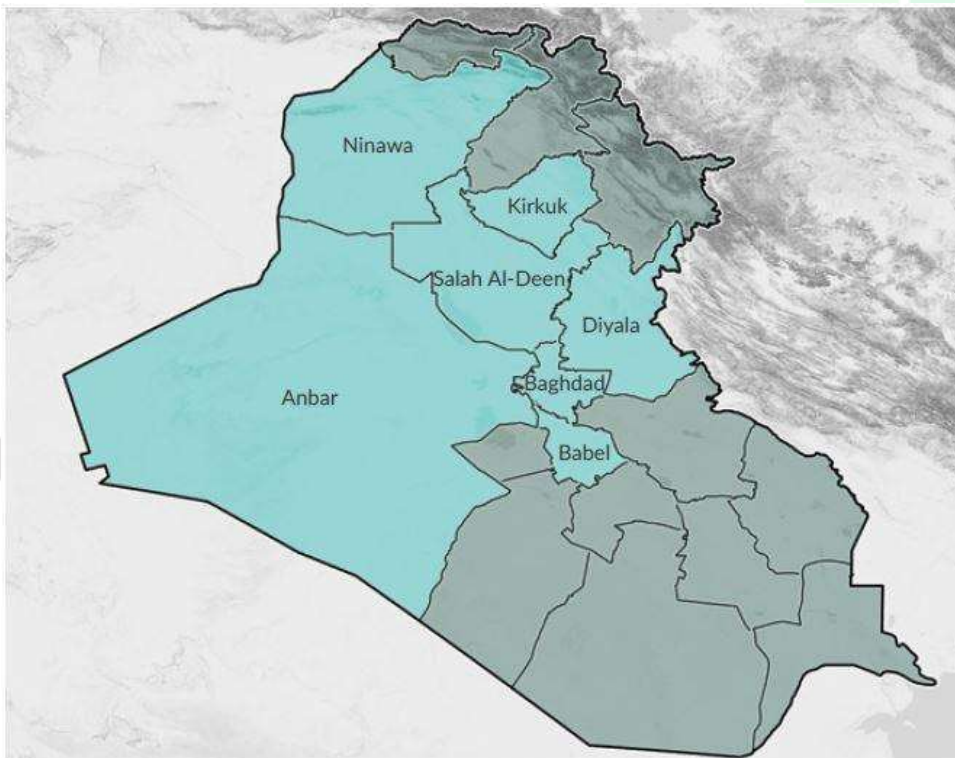
^{۶۱} همان

را به صورت خودکار در می آورد؛ «حساب یکپارچه خزانه داری (TSA)» نیز کلیه حساب های دولت را در یک حساب خزانه داری تجمیع می کند. با این حساب دولت بر داده ها و اطلاعات مربوط به منابع مالی و موجودی های نقدی خود اشراف ندارد.

۴- بازسازی عراق

ظهور دولت خودخوانده اسلامی عراق و شامات (داعش) در عراق، خسارات فراوانی به زیرساخت های این کشور وارد آورد. استفاده از استراتژی جنگ چریکی و حملات شهر به شهر توسط داعش به علت ناتوانی در حفظ درازمدت یک منطقه، باعث گسترش حجم نقاط تحت تصرف داعش و افزایش ویرانی ها گردید.

طی سال ها جنگ داخلی در عراق، استان های بغداد، نینوا، صلاح الدین، الانبار، کرکوک، دیاله و بابل تحت تاثیر مستقیم نبرد با داعش قرار گرفته اند. در این هفت استان نیز، شهرهای جلولاء، السعیدیه، البعاج، بیجی، بخدیدا، فلوجه، هترا، هیت، موصل، مقدادیه، الرمادی، سینجار، الشرقاط، تل عفر، تل کیف و قره تبه بیشترین آسیب را متحمل شده اند.

نقشه ۵. نقشه استان های درگیر جنگ با داعش در عراق

طبق گزارش بانک جهانی، هفت استانی که مستقیماً از جنگ تاثیر پذیرفتند، متحمل ۵۳,۳ هزار میلیارد دینار عراق، معادل ۴۵,۷ میلیارد دلار خسارت شده‌اند. بر این اساس بیشترین آسیب‌ها مربوط به بخش‌های مسکن، برق-نیرو و صنعت-بازرگانی بوده است.^{۶۲}

جدول ۱۳. خسارت داعش به بخش‌های گوناگون عراق^{۶۳}

بخش‌های اجتماعی	خسارت (میلیارد دلار)	بخش‌های تولیدی	خسارت (میلیارد دلار)	بخش‌های زیرساختی	خسارت (میلیارد دلار)	بخش‌های مشترک	خسارت (میلیارد دلار)
مسکن	۱۶,۱	کشاورزی	۲,۱	برق و نیرو	۷	ادارات دولتی	۰,۷
سلامت	۲,۳	منابع آب	۰,۱	نفت و گاز	۴,۳	محیط زیست	۰,۱
آموزش	۲,۴	صنعت و بازرگانی	۵,۱	ارتباطات	۰,۴		
تامین اجتماعی	اطلاعات موجود نیست	بازار و تامین مالی	۰,۱	حمل و نقل	۲,۸		
گردشگری	۰,۹			آب و سلامت	۱,۴		
				خدمات شهری	۰,۱		
مجموع	۲۱,۷	مجموع	۷,۴	مجموع	۱۶	مجموع	۰,۸

بر اساس برآوردهای صورت گرفته از سوی صندوق بازسازی مناطق آسیب دیده از تروریسم، ۸۸/۲ میلیارد دلار برای بازسازی و بهسازی این آسیب‌دیدگی‌ها نیاز است.^{۶۴} از این میزان، ۲۲/۹ میلیارد دلار باید در کوتاه‌مدت و مابقی در میان‌مدت تامین گردد. در ادامه، خسارات وارده بر بخش‌های مختلف را به تفکیک شرح خواهیم داد.

جدول ۱۴. خسارت‌های داعش و سرمایه مورد نیاز برای بازسازی و بهسازی^{۶۵}

بخش	میزان خسارت (میلیون دلار)	میزان نیاز (میلیون دلار)	درصد از کل نیازها
بخش اجتماعی			
مسکن	16.077	17.441	8/19%
سلامت	2.324	4.365	9/4%
آموزش	2.369	4.561	2/5%
حمایت اجتماعی	نامشخص	6.373	2/7%
میراث فرهنگی و گردشگری	858	1.716	9/1%
بخش تولیدی			

^{۶۲}World Bank Group (2018), Iraq Reconstruction and Investment: Damage and Needs Assessment of Affected Governorates, Part 2: Damage and Needs Assessment of Affected Governorates, page 3. Available at: <https://b2n.ir/722171>

^{۶۳}World Bank Group (2018), Iraq Reconstruction and Investment, Ibid, page VII

^{۶۴}Ibid, page VII.

^{۶۵}World Bank Group (2018), Iraq Reconstruction and Investment, Ibid, page VII

بررسی ظرفیت ها و فرصت های همکاری اقتصادی ایران با عراق - اندیشکده اقتصاد مقاومتی

8/3%	3.393	2.080	کشاورزی
2/0%	207	115	منابع آبی
12%	10.580	5.107	بازرگانی و صنعت
5/10%	9.254	52	موسسات مالی و بانکداری
زیرساختها			
3/10%	9.112	7.009	نیرو
2/8%	7.209	4.262	نفت و گاز
7/0%	644	400	فناوری اطلاعات و ارتباطات
5/4%	3.960	2.794	حمل و نقل
8/2%	2.442	1.375	آب و بهداشت
1/0%	126	88	خدمات شهری
سایر بخشها			
6/1%	1.370	745	اداری
2/6%	5.498	73	محیط زیست

نمودار ۳۲. میزان نیازها در عراق به تفکیک بخش^{۶۶}

۴-۱- بخش اجتماعی

۴-۱-۱- مسکن

بنا بر گزارش بانک جهانی، خسارت وارده بر بخش مسکن در هفت استان درگیر جنگ، بیش از ۱۶ میلیارد دلار و نیاز این بخش برای ساخت و ساز مجدد، در حدود ۱۷ میلیارد دلار است. آسیب‌های وارده بر این بخش هم مربوط به آپارتمان‌ها و خانه‌های ویلایی مردم است و هم ساختمان‌های دولتی مانند استانداری، شهرداری، ایستگاه‌های پلیس، آتش‌نشانی و دادگاه‌ها را شامل می‌شود و به نظر می‌رسد از میان استان‌های درگیر جنگ، بیشترین خسارت در حوزه مسکن به ترتیب به استان‌های نینوا، الانبار و دیاله وارد شده است.

عراق پیش از جنگ با کمبود مسکن به میزان تقریباً ۱,۴ میلیون واحد مسکونی مواجه بود. همچنین با توجه به رشد ۳,۱ درصدی جمعیت، سالانه حدود ۶۷۰۰۰۰ واحد مسکونی مورد نیاز است که با توجه به شرایط کشور، این میزان فراتر از ظرفیت جذب بازار مسکن است. در سال ۲۰۱۰، سیاست مسکن ملی دولت با هدف افزایش دسترسی به مسکن برای همه عراقی‌ها مطرح شد. مطابق این سیاست دولت به تدریج باید از یک تأمین‌کننده مستقیم مسکن به یک تسهیل‌کننده بخش خصوصی برای تأمین مسکن تبدیل گردد. این سیاست همچنین اهمیت مدیریت زمین و اولویت تقویت زنجیره تأمین خصوصی را با تشویق مشارکت دولتی - خصوصی برجسته می‌کند.

۴-۱-۲- سلامت و بهداشت

میزان خسارات وارده در حوزه سلامت و بهداشت، طی نبرد با داعش را ۲,۳ میلیارد دلار برآورد شده است. جدای از خسارت بالا، بیش از نیمی از زیرساخت‌های درمانی در شهرهای درگیر جنگ، به صورت جدی آسیب دیده است و هزینه ساخت و یا تعمیر این آنها در حدود ۱ میلیارد دلار برآورد شده است؛ رقمی که با توجه به دولتی بودن حدود ۷۵ درصد بیمارستان‌ها در عراق، تأمین مالی آن زمان بر بوده و به سختی اتفاق خواهد افتاد.

۴-۱-۳- آموزش

بررسی‌ها در ۱۶ شهر از ۷ استان درگیر جنگ نشان می‌دهد آسیب‌های وارده به کشور عراق در این حوزه بسیار عمیق است. بنا بر گزارش بانک جهانی، تنها ۳۸ درصد از زیرساخت‌های مدرسه‌ای در استان‌های اخیر، قابل استفاده باقی مانده‌اند. در حالی که ۱۸ درصد از زیرساخت‌ها در این حوزه، به طور کامل آسیب دیده‌اند. شهرهای فلوجه، موصل و الرمادی به ترتیب با ۷۱، ۶۵ و ۶۲ درصد، بیشترین میزان خسارات را در این بخش متحمل شده‌اند.

نمودار ۳۳. میزان آسیب دیدگی مدارس در عراق^{۶۷}

به موازات زیرساخت‌های آموزشی، نیاز این کشور به بازطراحی برنامه‌های آموزشی کوتاه و بلند مدت و حمایت از دانش‌آموزان و معلمان از اهمیت بالایی برخوردار است. روی هم رفته، هزینه‌های مرتبط با بخش آموزش در کشور عراق ۴,۶ میلیارد دلار تخمین زده شده است که استان‌های الانبار، نینوا، کرکوک و بغداد به ترتیب بیشترین حجم نیاز در این حوزه را به خود اختصاص داده‌اند.

۴-۱-۴- میراث فرهنگی و گردشگری

کشور عراق با تاریخی غنی، آثار بجا مانده از قدیمی‌ترین تمدن‌های بشری را در خود جای داده است. آثاری که علاوه بر داشتن ارزش ذاتی، باعث رونق صنعت گردشگری نیز می‌شود. این بخش در جریان درگیری دولت مرکزی با تروریست‌ها از دو جنبه آسیب دید. از یک سو از بین رفتن امنیت داخلی باعث عدم ورود گردشگر و مختل شدن صنعت گردشگری شد و از سوی دیگر اماکنی مانند کتابخانه‌ها، موزه‌ها، اماکن تاریخی-مذهبی، شهرهای باستانی و... با آسیب‌های بعضاً جبران ناپذیر روبرو شود.

گردشگری سهم قابل توجهی در تولید ناخالص داخلی عراق ایفا می‌کند. بنا بر گزارش شورای جهانی گردشگری و مسافرت، در سال ۱۹۹۶ میلادی و با اوج گرفتن سفرها به نقاط مختلف عراق، صنعت گردشگری بیش از ۴ درصد از تولید ناخالص داخلی عراق را به خود اختصاص داده است. این سهم در سال ۲۰۱۹ به ۶,۴ درصد رسیده است.

^{۶۷} همان

نمودار ۲۴ سهم صنعت گردشگری در تولید ناخالص داخلی عراق

به علت ویژگی خاص جاذبه‌های گردشگری و اینکه که بخشی از خسارات را آسیب‌های غیرمادی تشکیل می‌دهند، تعیین میزان پولی زیان‌های وارده به طور دقیق ممکن نیست. با این حال برخی کارشناسان از وجود نیاز ۱۰۰ میلیون دلاری در بخش میراث فرهنگی صحبت کرده‌اند و بانک جهانی نیز خسارات میراث فرهنگی و صنعت گردشگری از جمله آسیب‌های وارده به اماکن تاریخی-فرهنگی، موزه‌ها، کتابخانه‌ها و هتل‌ها را در حدود ۱ تریلیون دینار، معادل ۸۵۸ میلیون دلار برآورد کرده است.^{۶۹}

به نظر می‌رسد به علت تخریب گسترده شهرهای باستانی و اماکن تاریخی در موصل، بیشترین خسارت در این حوزه متوجه استان نینوا شده باشد. به هر حال عمده نیاز در این بخش مربوط به بازسازی و تعمیر زیرساخت‌هایی مانند کتابخانه‌ها، موزه‌ها و هتل‌ها است اما آنچه بیش از همه برای رونق مستمر صنعت گردشگری اهمیت دارد، برقراری ثبات سیاسی و ایجاد امنیت است.

۴-۲- بخش تولید

۴-۲-۱- کشاورزی و دامداری

تولیدات کشاورزی یکی از مهم‌ترین محصولات غیر نفتی عراق به شمار می‌روند. بیشتر زمین‌های زیر کشت در این کشور به تولید محصولات کشاورزی راهبردی نظیر گندم، جو و ذرت و همچنین خرما اختصاص می‌یابد. عراق قصد دارد با سرمایه‌گذاری و افزایش تولید گندم، واردات این محصول استراتژیک را کاهش دهد.^{۷۰} با این حال این کشور همچنان یکی از واردکنندگان مواد غذایی و محصولات کشاورزی به شمار می‌آید.

^{۶۹}World Bank Group (2018), Iraq Reconstruction and Investment: Damage and Needs Assessment of Affected Governorates, Part 2: Damage and Needs Assessment of Affected Governorates, page XVIII.

^{۷۰}<https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-07-27/iraq-sees-self-sufficiency-in-wheat-for-a-third-year-in-2021>

مجموع خسارت وارده به کشاورزی عراق، ۲,۱ میلیارد دلار برآورد شده است که شامل تجهیزات مورد نیاز و گلخانه‌ها است. هزینه ماشین‌آلات کشاورزی آسیب دیده نیز ۵۹۰,۹ میلیون دلار تخمین زده شده است. از ۷ استان درگیر جنگ، بیشترین میزان خسارت به استان‌های نینوا، صلاح‌الدین و دیاله مربوط می‌شود که به ترتیب ۶۵۵، ۴۷۹ و ۴۷۸ میلیون دلار خسارت دیده‌اند.

کشاورزی در استان‌های آسیب‌دیده دیاله و نینوا عمدتاً دیمی است. بخش کشاورزی در استان صلاح‌الدین به شدت بر سیستم‌های آبیاری متکی است که اکنون نیاز به تعمیر و بازسازی دارند. گزارش‌ها حاکی از آن است که استان صلاح‌الدین ۷۰ تا ۷۵ درصد از ظرفیت و تولیدات کشاورزی خود را طی جنگ از دست داده است. مناطق العلم، دهلوجه و البوعجیل از آسیب عمده به تولید محصولات گندم، جو و ذرت رنج می‌برند.

۴-۲-۲- صنعتی و بازرگانی

اقتصاد عراق بر پایه فروش نفت است و تاثیر نوسان قیمت نفت طی سال‌های اخیر بر صنایع مختلف این کشور پوشیده نیست. علاوه بر آن، وقوع جنگ داخلی باعث از کار افتادن چرخ بسیاری از صنایع در این کشور گردید و میلیاردها دلار پروژه زیرساختی در حوزه صنایع را به تعطیلی کشاند.

طبق گزارش منتشر شده از سوی بانک جهانی، میزان خسارات وارده به صنایع عراق طی جنگ داخلی، ۵,۱ میلیارد دلار و میزان نیاز در این حوزه، بیش از ۱۰/۵ میلیارد دلار تخمین زده شده است. بیشترین نیاز عراق در بخش صنعت مربوط به بازسازی کارخانه‌های تولید مصالح ساختمانی است. سرمایه‌گذاری خارجی نیز باید با حفظ اولویت، به سمت تقویت بخش خصوصی در حوزه حمل و نقل، تولید محصولات خوراکی و کشاورزی و همچنین تقویت و توسعه گردشگری مذهبی هدایت شود. گفتنی است، استان‌های الانبار، نینوا، صلاح‌الدین و بغداد، به ترتیب بیشترین خسارات را در این حوزه متحمل شده‌اند.

۴-۳- زیرساخت‌ها

۴-۳-۱- برق و انرژی

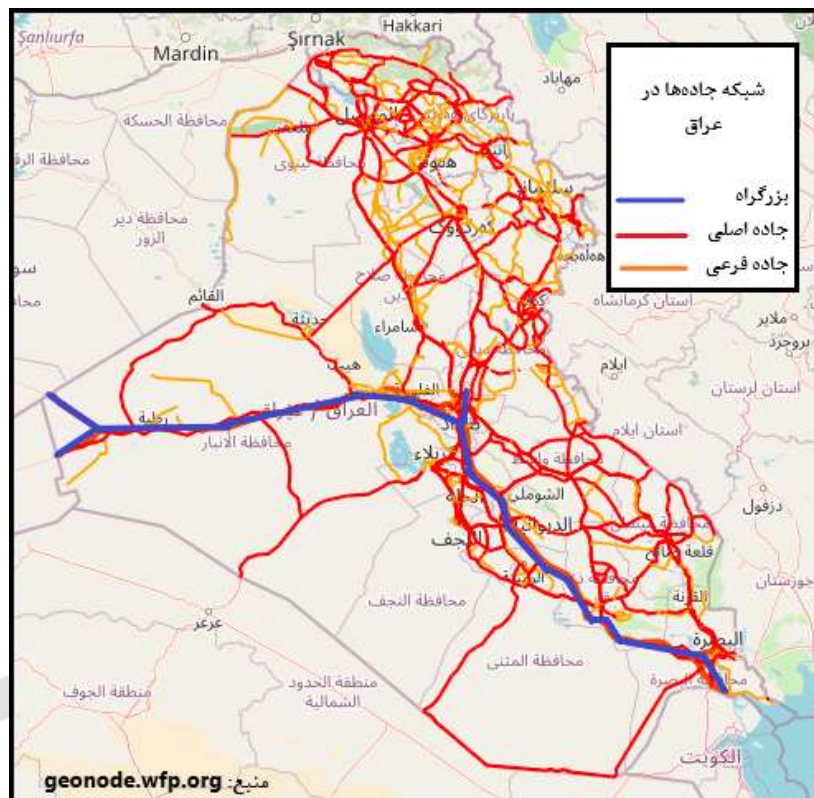
مشکلات عراق در خصوص تامین برق مصرفی بحث تازه‌ای نیست. بخشی از آن به جنگ داخلی با داعش و بخش عمده‌ای از آن به جنگ خلیج فارس (جنگ عراق و کویت) برمی‌گردد. ظرفیت تولید ۹,۳۰۰ مگاوات برق در سال ۱۹۹۰، پس از جنگ خلیج فارس با آسیب جدی روبرو شد و به ۲,۳۰۰ مگاوات کاهش پیدا کرد. این نابسامانی در سال ۲۰۰۳ و با حمله مستقیم ائتلاف غربی با رهبری آمریکا به عراق، شدیدتر شد.

خسارت در بخش برق به طور عمده شامل نیروگاه‌ها، ایستگاه‌ها، برج‌های انتقال برق و ادارات برق محلی می‌شود. ارزش کل نیازهای این بخش برای تأمین برق کافی و ترمیم عملکرد سیستم برق، ۹,۱ میلیارد دلار تخمین زده می‌شود.

۴-۳-۲- حمل و نقل

کشور عراق پس از چهار دهه بی ثباتی، همچنان از ضعف مؤسسات راهسازی، عدم توسعه زیرساخت ها و ضعف ناوگان حمل و نقل رنج می برد. در طول چند دهه گذشته، زیرساخت های حمل و نقل، جاده ها، فرودگاه ها و راه آهن، فاقد سرمایه گذاری برای حفظ استانداردهای مربوطه بوده است. احداث زیرساختها، تقویت نهادها و برقراری امنیت در سرتاسر کشور، چالش های عمده ای است که در حال حاضر عراق با آنها مواجه است. حمایت از بخش حمل و نقل برای افزایش انسجام ملی و منطقه ای اهمیت دارد.

۴-۳-۲-۱- جاده ها

نقشه ۶ جاده های عراق

عراق ۶۰۰۰۰ کیلومتر راه و جاده دارد که شمال و جنوب و غرب و شرق این کشور را به یکدیگر پیوند می دهد. شبکه بزرگراه های این کشور، جنوبی ترین شهر یعنی بصره را به مرزهای سوریه و اردن متصل می کند. عراق ۱۲ بزرگراه دارد که پایتخت را به کشورهای ایران، ترکیه، سوریه، اردن و کویت متصل می کنند. هرچند که شبکه جاده ای عراق نسبتاً پیشرفته محسوب می شود اما بیشتر جاده ها به علت دهه ها جنگ و بی ثباتی و عدم نگهداری، دچار آسیب و یا افت کیفیت شده اند. علاوه بر این، ضعف سایر زیرساخت های حمل و نقل مانند شبکه راه آهن سبب شده است که حمل و نقل کالا در این کشور عمدتاً از طریق جاده ها انجام شود و بدین ترتیب فشار بیشتری بر شبکه جاده ای وارد شود.

۴-۳-۲- راه آهن

عراق دارای یک خط آهن سراسری است که از بندر ام القصر در جنوب این کشور تا الیعریه در مرزهای شمال شرقی سوریه امتداد یافته است و از این طریق به ترکیه و اروپا متصل می شود. طول خطوط آهن عراق بیش از ۲۰۰۰ کیلومتر است و ۱۱۵ ایستگاه قطار نیز در این مسیر ساخته شده است.

نقشه ۷ خطوط راه آهن در عراق

شرکت ملی راه آهن عراق IRR، متولی راه آهن این کشور است. این شرکت عضو اتحادیه جهانی خطوط آهن (UIC) بوده و از استانداردهای کمیته بین المللی حمل و نقل ریلی (CIT) پیروی می کند.

۴-۳-۲- حمل و نقل هوایی

عراق ۱۰۲ فرودگاه دارد که ۶ مورد از آنها فرودگاه بین المللی بوده و در شهرهای بغداد، موصل، بصره، اربیل، سلیمانیه و نجف قرار دارند.

مجموع بودجه مورد نیاز برای بازسازی بخش حمل و نقل عراق، در حدود ۴ میلیارد دلار برآورد شده است.

۴-۳-۳- نفت و گاز

پالایشگاه بیجی در استان صلاح الدین، با ظرفیت ۳۱۰ هزار بشکه در روز، بزرگترین پالایشگاه عراق است و به خاطر موقعیت و تاثیرگذاری بالای خود بر بخش نفتی، از اهمیت ویژه ای برخوردار است. خسارت برآورد شده در بخش نفت و گاز در هفت استان منتخب ۴,۳ میلیارد دلار برآورد شده است. تقریباً ۸۵ درصد از خسارت های مالی مربوط به مجتمع پالایشگاهی بیجی (شامل خطوط لوله و تاسیسات ذخیره سازی) است. در میان استان ها نیز صلاح الدین بیشترین آسیب و خسارات فیزیکی را متحمل شده است. کرکوک حداقل میزان خسارت را دیده است. اثرات جنگ، علاوه بر از بین بردن معیشت شهروندان، به خصوص در شهر بیجی، منجر به کمبود

گسترده محصولات پالایشی و برق نیز شده است. پالایشگاه بیجی در حدود یک سوم سوخت مصرفی عراق را تامین می‌کند که اکنون باید این سوخت از بنادر جنوبی عراق وارد شود و از مسافت‌های دور واز طریق جاده‌های غیر ایمن به سراسر کشور منتقل شود. هزینه این انتقال بالاست و باعث پراکندگی عملکرد زنجیره ارزش تجاری کشور می‌شود.

۴-۳-۴- فناوری اطلاعات و ارتباطات

قبل از حمله داعش، خدمات تلفن همراه در عراق با سایر کشورهای منطقه همخوانی داشت؛ گرچه بازار برای افزایش تلفن همراه، اشتراک داده‌ها و خدمات تلفن همراه با چالش‌هایی رو به رو بود. جنگ اخیر، عوارض قابل توجهی در شبکه‌های مخابراتی عراق برجای گذاشته‌است. در بسیاری از مناطق دکل‌های تلفن همراه تخریب شده یا برای تعمیر و نگهداری غیر قابل دسترس هستند. فقدان برق و مشکلات حمل و نقل نیز عملیات تعمیر دکل‌ها و در نتیجه ارتباطات تلفن همراه را متوقف کرده است. هزینه مورد نیاز در این بخش بین ۴۰۰ تا ۶۰۰ میلیون دلار است.

۵- روابط تجاری ایران و عراق و پیشنهادهایی در راستای بهبود آن

حجم کلی صادرات ایران به عراق در سال ۱۳۹۹ نزدیک به ۱۰ میلیارد دلار بوده است که ۷,۴ میلیارد دلار آن مربوط به صادرات کالا و محصولات صنعتی (معادل ۲۲ درصد از کل صادرات غیرنفتی) است و ۲,۵ میلیارد دلار نیز مربوط به صادرات گاز و برق است.^{۷۲} کالاهایی که از ایران به عراق صادر می‌شوند، عمدتاً کالاهای اشتغالزا و با ارزش افزوده بالا هستند و به همین دلیل، ارزیابی می‌شود که بیش از ۱ میلیون شغل در ایران، وابسته به صادرات به عراق است. هرچند که عراق بازار بزرگی برای خدمات فنی ایران محسوب می‌شود اما کاهش قیمت نفت، دولت این کشور را از اعطای پروژه به صورت پیمانی، ناتوان ساخته است.

آمارهای تجارت خارجی ایران در سال ۱۳۹۷ حاکی از آن است که پس از اعمال مجدد تحریم‌های آمریکا، صادرات غیرنفتی ایران به متحدین و وابستگان تجاری آمریکا مانند ژاپن، کره جنوبی و اتحادیه اروپا به شدت کاهش پیدا کرده است؛ در مقابل صادرات غیرنفتی ایران به عراق در این مدت ۴۴ درصد افزایش یافته است. طبق آمار گمرک، صادرات غیرنفتی ایران به عراق در این سال بیش از ۸ برابر صادرات غیرنفتی ایران به کل اتحادیه اروپا بوده است.

در مقابل، واردات ایران از عراق نزدیک به ۷۰ میلیون دلار است. عمده صادرات ایران به این کشور عبارت است از برنج، گندم، شکر، محصولات تمام شده صنعتی، دارو، خودرو، گاز، برق، قطعات نیروگاهی، توربین‌های گازی و تجهیزات مخابراتی و در مقابل واردات از عراق عمدتاً مربوط به فلزات و پلاستیک دست دوم، باتری، ذرت

^{۷۲}<https://tradingeconomics.com/iran/exports/iraq>

دامی، فراورده‌های نفتی و آلیاژهای آلومینیوم است. عراق با جمعیتی بیش از ۴۱ میلیون نفر و بازاری به بزرگی ۷۰ میلیارد دلار، یک فرصت استثنایی برای اکثر بخش‌های اقتصادی ایران محسوب می‌شود.^{۷۳}

بخش دیگر مراودات اقتصادی ایران و عراق مربوط به زیارت و گردشگری است که منبع مهمی برای ورود ارز به کشور محسوب می‌شود. بیش از ۳۵ درصد از گردشگران وارد شده به ایران را اتباع عراقی تشکیل می‌دهند. در سال ۹۸ بیش از ۲,۶ میلیون نفر زائر و گردشگر از عراق به ایران آمده‌اند که به طور تقریبی معادل ورود ۳ میلیارد دلار ارز به کشور است.

۵-۱- چالش‌های پیش روی توسعه روابط اقتصادی ایران و عراق

بنابراین اگر از درآمدهای نفتی که آمار دقیقی از آن وجود ندارد، چشم‌پوشی شود، عراق مهم‌ترین منبع ورود ارز به ایران است. به همین دلیل لازم است چالش‌های پیش روی روابط اقتصادی دو کشور شناسایی شده و با برنامه‌ریزی مناسب، آنها را مرتفع نمود.

از جمله این چالش‌ها می‌توان به وجود رقبای قدرتمند در عراق، تلاش ایالات متحده جهت محدود نمودن روابط تجاری ایران و عراق و اقدامات منفی برخی کشورهای عربی در بازار عراق علیه تجار ایرانی اشاره کرد. مهم‌ترین مشکلات موجود را می‌توان در سه دسته چالش‌های ناشی از ایران، عراق و سایر قدرتهای بین‌المللی تقسیم نمود.

۵-۱-۱- چالش‌های موجود در ایران

- عدم کارایی مناسب رایزن‌های بازرگانی جمهوری اسلامی در عراق؛
- عدم تشکیل کمیته حل و فصل مسائل مرزی با عراق، چرا که این کشور حل بسیاری از مشکلات را منوط به حل مسائل مرزی کرده است؛
- تداخل مسئولیتها در بازارچه‌ها و پایانه‌های مرزی؛
- عدم استقبال از حمل مستقیم کالا به عراق به دلیل اختلاف تناژ بارگیری و مابه‌التفاوت قیمت سوخت. قانون حداکثر وزن بارگیری وسایل نقلیه در عراق رعایت نمی‌شود و این مسئله هزینه حمل بار در عراق را برای رانندگان ایرانی افزایش می‌دهد؛
- حضور ضعیف انجمن صادرکنندگان خدمات فنی و مهندسی و دفاتر صادرکنندگان در عراق؛
- اطلاع رسانی ناکافی از فرصت‌ها و شرایط اقتصادی و تجاری بازار عراق؛
- کمبود شرکتهای مدیریت صادرات ایرانی فعال در بازار عراق؛
- تبلیغات محدود از توانمندی‌ها و کالاهای ایرانی در عراق و کمبود مراکز تجاری ایرانی در عراق.

۵-۱-۲- چالش های موجود در عراق

- عدم تایید بانک های ایرانی در نظام رده بندی بانک های عراقی جهت صدور ضمانت نامه برای کارفرمایان ایرانی در این کشور
- عدم برخورداری از نظام یکپارچه پرداخت،
- عدم برقراری روابط بانکی با ایران
- عدم هماهنگی گمرکات دو کشور در ساعات کاری و اسناد مورد نیاز؛
- متصل نبودن خطوط ریلی میان دو کشور جهت تسهیل ترانزیت کالا به عراق؛
- حمایت اندک دولت از بخش خصوصی در بازار عراق
- دشوار بودن ثبت شرکت های ایرانی در وندور لیست مراکز دولتی در عراق؛
- مشکل ثبت اموال در عراق به نام شرکتهای ایرانی؛
- امتناع طرف مقابل از امضای توافقنامه تجارت آزاد با ایران و مشروط کردن آن به حل مسئله آب و لایروبی اروند؛
- عدم کنترل استانداردهای موجود در گمرکات و ورود برخی کالاهای بی کیفیت به بازار عراق؛
- ممنوعیت ورود برخی از کالاها به عراق، همچون سیمان و تره بار به دلیل حمایت از تولید داخلی؛

۵-۱-۳- چالش های بین المللی

- تحریم های یکجانبه ایالات متحده علیه بخش بانکی و صنایع زیرساختی ایران؛
- رقابت شدید در بازار پرسود عراق با ترکیه، چین، عربستان و امارات؛
- نفوذ آمریکا در میان برخی از رهبران سیاسی عراق؛

۵-۲- اقدامات ساختاری جهت توسعه روابط اقتصادی ایران و عراق

- تهیه یک سند چشم انداز همکاری میان مدت و بلندمدت با عراق و عمق بخشی به روابط اقتصادی؛
- ایجاد یک کمیته هماهنگ کننده امور عراق جهت هماهنگ سازی فعالیت های همه دستگاه های حاضر در عراق، و پیگیری مصوبات سفر رئیس جمهور؛
- ایجاد یک ساختار فرعی در بانک مرکزی جهت کنترل و مدیریت شرکت های تراستی در عراق در شرایط تحریم؛
- افزایش بودجه صندوق ضمانت صادرات و ایجاد یک سازوکار برای استفاده از منابع حاصل از صادرات گاز و برق ایران به عراق جهت ضمانت صادرات؛
- حل مسئله صدور ویزای تجاری و ویزای متعدد برای اتباع دو طرف؛
- ایجاد یک نمایشگاه دائمی از محصولات ایرانی در شهرهای مهم عراق؛
- تلاش جهت کاهش ریسک سرمایه گذاری از طریق حمایت های حقوقی و کمک های اطلاعاتی در مورد بازار عراق به سرمایه گذاران ایرانی؛

- مدیریت یکپارچه و مشترک با عراق برای کنترل هنگ مرزی و گذرگاه های ارتباطی.

۵-۳- زمینہ های توسعه همکاری اقتصادی و تجاری با عراق

۵-۳-۱- انعقاد قرارداد تجارت دوجانبه میان ایران و عراق به منظور رفع موانع تجاری دو کشور

در وضعیت کنونی تجارت ایران و عراق، برقراری تجارت آزاد بین دو کشور می تواند صادرات ایران به عراق را با یک جهش مواجه کند. طبقاً عراق به دلیل درآمدهای گمرکی حاصل از صادرات ایران و همچنین محافظت از تولیدات داخلی، مایل به چنین کاری نیست.

عراق در سال ۱۳۹۷ بواسطه واردات کالا از ایران، حدود ۲۰۰ میلیون دلار درآمد گمرکی داشته است؛ لذا تنها در صورتی که ایران پیشنهادهای قابل توجهی به طرف عراقی ارائه کند و منافع آن را نیز لحاظ نماید، حاضر به تجارت آزاد با ایران و یا حداقل کاهش تعرفه های گمرکی برای کالاهای ایرانی خواهند شد. در این راستا موارد زیر می تواند موثر باشد:

۵-۳-۱-۱- سرمایه گذاری در بخش کشاورزی عراق و ارائه تضمین خرید محصولات اساسی

عراق به لحاظ امکانات طبیعی کشاورزی، یعنی زمین حاصلخیز قابل کشت و آب شیرین، بسیار غنی است. از طرفی بخش کشاورزی از اولویت های خودکفایی عراق است. اخیراً عربستان پیشنهادهای جذابی برای سرمایه گذاری در بخش کشاورزی عراق ارائه نموده است که بدینوسیله، این کشور را از واردات محصولات ایرانی بی نیاز کند. ایران با حضور در بخش کشاورزی عراق می تواند برنامه تولیدی عراق را به سمت نیازهای خود به واردات محصولات کشاورزی، هدایت نماید و خرید بخشی از محصولات تولید شده از این طریق را نیز تضمین نماید. در اینصورت هم صادرات محصولات ایرانی به عراق حفظ می شود و هم ظرفیت های کشاورزی عراق شکوفا شده و صادرات این کشور به ایران را افزایش می دهد.

۵-۳-۱-۲- تاسیس آزمایشگاه های مورد نیاز برای کنترل کیفیت کالاهای وارداتی در عراق

یکی از مشکلاتی که صادرکنندگان ایرانی در مرزهای عراق با آن مواجه می شوند، ضعف عراق در تاسیسات آزمایشگاهی و کنترل کیفیت است؛ که این مسئله به کاهش سرعت صادرات کالا از ایران به عراق منجر شده است. سازمان استاندارد ایران نسبت به تامین مالی احداث آزمایشگاه و تاسیسات کنترل کیفیت در عراق، اعلام آمادگی کرده است. سرمایه گذاری ایران در این حوزه برای طرف عراقی بسیار مطلوب و برای طرف ایرانی به مثابه ارائه تسهیلات به صادرکنندگان است؛ زیرا فعالیت ایشان را تسهیل می کند.

^{۲۴} بر اساس ارزیابی اندیشکده اقتصاد مقاومتی با استفاده از آمارهای دولت عراق

۵-۳-۱-۳- تخفیف تعرفه‌ای برای کالاهای وارد شده از عراق به ایران

ایران در سال ۹۸ حدود ۴۴ میلیارد دلار کالا وارد کرده است.^{۵۵} از آنجا که در طول ۴۰ سال گذشته به دلیل انواع تحریم‌های مالی، بندری و کشتیرانی علیه ایران، بخشی از تجارت ایران با واسطه انجام می‌شود، عراق می‌تواند نقش واسطه تجاری ایران را در هر دو بخش صادرات و واردات بر عهده گیرد.

اگر ایران تعرفه واردات برخی کالاهای مورد نیاز خود از مسیر عراق را حذف کند و یا کاهش دهد، عراق به تدریج به یک قطب تجارت منطقه‌ای تبدیل خواهد شد که امتیاز بزرگی برای این کشور محسوب می‌شود.

۵-۳-۱-۴- حمایت از شرکت‌های ایرانی جهت انتقال خطوط تولید به عراق

عراق در صدد آن است که در برخی صنایع از جمله صنایع غذایی و تبدیلی خودکفا شود. این مسئله بدان معنا است که صادرات این محصولات از ایران به عراق، پایدار نخواهد بود. به همین دلیل لازم است خطوط تولید این دست صنایع، به مقدار و تعداد مناسب از ایران به عراق منتقل شود.

این اقدام، برای عراق مطلوب خواهد بود و یک امتیاز برای این کشور محسوب می‌شود. همچنین برای ایران نیز به دلیل تداوم صادرات غیر مستقیم به عراق و کشورهای عربی مطلوب و مغتنم است. بنابراین ایران می‌تواند با تعهد نسبت به تامین مالی این قبیل شرکت‌ها که قصد انتقال خط تولید به عراق را دارند، برای عراق اشتغال آفرینی و برای شرکت‌های ایرانی، حفظ و تداوم صادرات را به ارمغان آورد.

۵-۳-۲- تکمیل راه آهن شلمچه-بصره

ایران با سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های عراق می‌تواند اولاً زمینه را برای رشد اقتصادی عراق فراهم کند؛ همچنین زمینه رشد و توسعه شرکت‌های خود را فراهم کرده، حضور محصولات ایرانی در بازار عراق را تسهیل نموده و استانداردهای خود در بخش‌های گوناگون را بر بازار عراق حاکم کند که خود تداوم صادرات به عراق را تسهیل می‌کند.

اتصال جاده‌ای و خط آهن ایران به سوریه از مسیر عراق، از جمله مهمترین زیرساخت‌های عراق است که می‌تواند منافع طرفین را در پی داشته باشد. در این میان، راه آهن شلمچه-بصره کوتاه‌ترین و کم هزینه‌ترین محور ریلی در دست ساخت برای اتصال به عراق است. برای احداث راه‌آهن شلمچه-بصره باید ۳۲ کیلومتر خط ریلی در خاک عراق و یک پل بر روی اروندرود ساخته شود. طبق اعلام مسئولین، هزینه ساخت این خط ریلی ۵۰ میلیون دلار برآورد می‌شود که از محل درآمد حاصل از ترانزیت بار و مسافر قابل بازگشت است. ایران در قرارداد تجارت دوجانبه می‌تواند قول تکمیل این خط ریلی را به عراق بدهد.

^{۵۵} سازمان توسعه تجارت. آمار تجارت خارجی

۵-۳-۳- احداث بیمارستان و مراکز عکس برداری و تشخیص بیماری

از آنجا که ایران در ۴۰ سال گذشته ظرفیت بالایی در حوزه پزشکی ایجاد کرده است و با توجه به کاهش شدید ارزش ریال، گردشگری سلامت در ایران بسیار مقرون به صرفه است. با توجه به ضعف شدید عراق در بخش درمان، ایجاد مراکز آزمایشگاهی و عکس برداری در این کشور می تواند به جذب گردشگر سلامت کمک کند.

۵-۳-۴- همکاری های بانکی

در حوزه بانکی و به دلیل تحریم دلار و کاهش ورود ارز به کشور، استفاده از نظام مالی عراق و ظرفیت پول این کشور که از ثبات مناسبی هم برخوردار است، می تواند تا حد زیادی نیاز تجارت خارجی به ارز را برطرف کند. برخی از این اقدامات در این حوزه عبارتند از:

۵-۳-۴-۱- سوآپ ارزی

از طریق انجام سوآپ ارزی با این کشور، می توان وابستگی تجارت خارجی کشور به دلار را کاهش داد و مراودات اقتصادی با عراق را تسهیل نمود. در این روش با ایجاد یک قرارداد مبنی بر استفاده از ارزهای دو کشور جهت انجام معاملات مبادلات به نوعی ارزهای ثالث از روابط تجاری حذف می شوند.

۵-۳-۴-۲- تسویه مالی چند جانبه

از طریق روش تسویه مالی چند جانبه می توان بخش قابل توجهی از نیاز ایران به ارز برای تجارت خارجی را رفع نمود. برای این کار لازم است عراق پول واردات خود از ایران را با صادرکنندگان به ایران تسویه کند.

۵-۳-۴-۳- تسهیل تاسیس شعب بانک های عراقی در ایران

برای تسهیل تجارت دو طرف، و گسترش استفاده از ارزهای دوجانبه، مناسب است که بانک های عراقی همچون الرشید و رافدین، شعباتی در ایران تاسیس کنند که تجار بتوانند با افتتاح حساب در این بانکها، دینار عراق را در ایران به ریال تبدیل نمایند.

۵-۳-۴-۴- تاسیس بانک مشترک

با ایجاد یک بانک مشترک که بانک های مرکزی دو کشور سهامدار آن باشند، می توان تجارت فی مابین را تا حد زیادی تسهیل نمود. بدین ترتیب مشکلات ارائه ضمانت نامه برای شرکت های ایرانی در عراق، تسویه بدهی های دوطرف و ارائه تضامین بانکی را می توان مرتفع نمود. همچنین ایجاد رابطه کارگزاری بین شعبه های بغداد بانک ملی و پارسیان با بانک های عراقی نیز اهمیت دارد.

۵-۳-۴-۵- شبکه صرافی های مشترک

ایجاد شبکه صرافی های مشترک جهت تسهیل نقل و انتقالات مالی در خاک ایران و عراق نیز از مهم ترین زمینه های همکاری در حوزه روابط مالی دو کشور به شمار می آید. ایجاد اتاق تسویه مالی نزد بانک های مرکزی

دو کشور و ایجاد اتاق تهاتری برای تسهیل همکاری های تجاری و همچنین ایجاد یک سازوکار فرعی برای مدیریت مالی شرکت های پوششی در عراق نیز از اقدامات پیشنهادی برای توسعه شبکه صرافی های مشترک ایران و عراق است.

۵-۳-۵- همکاری در حوزه انرژی

دو کشور زمینه های مختلفی برای گسترش همکاری در حوزه انرژی دارند که شامل بخش های نفت، پتروشیمی، گاز و برق می شود. بسترهای همکاری در این حوزه ها را می تواند به شرح زیر باشد

۵-۳-۵-۱- یکپارچه سازی میدان های مشترک

از طریق یکپارچه سازی میداین مشترک، دو کشور به عنوان یک واحد حقوقی مستقل در استخراج، مدیریت منابع و فروش نفت، به صورت واحد عمل می کنند.^{۶۶} با توجه به درخواست دولت عراق و اعلام آمادگی مقامات این کشور در سفر آقای زنگنه به عراق، جمهوری اسلامی می تواند زمینه های بهره برداری از میداین مشترک را فعال کند. جهت فائق شدن بر محدودیت های تحریمی، حتی می توان حق فروش سهم نفت ایران را به طرف عراقی داد و در مقابل از منابع درآمدی آن استفاده نمود.

۵-۳-۵-۲- ایجاد خطوط لوله مشترک بین ایران، عراق و سوریه

جهت ایجاد تنوع در مقاصد و مسیرهای صادراتی نفت ایران و همچنین همکاری با عراق در حوزه انتقال و فروش نفت، ایران می تواند پیشنهاد بازسازی خط لوله مشترک میان ایران، عراق و سوریه را ارائه کند. از مزایای این طرح می توان به عدم شناسایی و ردیابی فروش نفت در شرایط تحریم، کوتاه شدن مسیر انتقال نفت و دور زدن کانال سوئز، کاهش هزینه انتقال نفت، و دست یابی به سواحل مدیترانه اشاره کرد.

۵-۳-۵-۳- استفاده از ظرفیت عراق در فروش نفت

به دلیل نزدیکی ویژگی های نفت ایران و عراق، اجرای طرح سوآپ نفتی گزینه ای در دسترس و قابل اجرا محسوب می شود. ایران می تواند بخشی از نفت خود را از طریق آبادان به فاو و یا سایر نقاط مرزی رسانده و سپس آن را توسط طرف عراقی به فروش برساند. ایران می تواند با ایجاد شرکت های پوششی^{۶۷} در عراق، نفت خود را توسط کارگزاران ایرانی اما با برند عراقی به فروش برساند.

۵-۳-۵-۴- ایجاد پتروپالایشگاه در مرز مشترک ایران و عراق

عراق علی رغم آنکه خود دارای ذخایر عظیم نفتی است، در بخش پالایش و تولید فرآورده های نفتی به شدت ضعف دارد. به همین علت سالانه به ۱,۵ تا ۲ میلیارد دلار محصولات ابتدایی از فرآورده های نفتی و حدود ۲ میلیارد دلار از فرآورده های نهایی نفتی احتیاج دارد.

^{۶۶}Common oil well unitization

^{۶۷}Trustee

ایران می‌تواند با ایجاد پتروپالایشگاه در مرز مشترک با عراق، علاوه بر بی‌اثر نمودن تحریم و پرهیز از خام فروشی، بخشی از نفت عراق را نیز خریداری نموده و محصولات تولیدی خود را به بازار بزرگ این کشور صادر نماید.

۵-۳-۵- صادرات گاز ایران به عراق

ایران ظرفیت صادرات روزانه ۲۰۰ میلیون متر مکعب گاز را دارد. در فصل‌های سرد سال ۹۹، صادرات گاز به عراق (۵ میلیون متر مکعب) در سطح ۵ درصد از سقف قرارداد اجرا شده که عمدتاً در نیروگاه‌های این کشور و برای تولید برق مصرف شده است. با توجه به نیاز روزافزون عراق به واردات گاز از ایران، می‌توان حجم وابستگی این کشور به منابع انرژی از ایران را تقویت نمود. عراق در دو حوزه نیاز حیاتی به گاز ایران دارد:

حداکثرسازی صادرات گاز به بصره:

بر اساس قرارداد ایران و عراق، توافق شد که صادرات گاز ایران به بصره در فاز اول به ۲ میلیون متر مکعب در سال ۲۰۱۶ و ۳۵ میلیون مترمکعب در سال ۲۰۱۹ برسد. اما در حال حاضر واردات گاز بصره از ایران کمتر از ۲ میلیون مترمکعب در روز (۵۵۰ میلیون متر مکعب در طول ۲ سال) است.

جدول ۱۵. قرارداد صادرات گاز ایران به بصره^{۷۸}

قرارداد صادرات گاز ایران به بصره	
سال انعقاد قرارداد	۲۰۱۳
سال شروع قرارداد	۲۰۱۷
مدت قرارداد	۶ سال
حجم قرارداد	۳۵ میلیون متر مکعب روزانه
زمان اتمام قرارداد	۲۰۲۳
میزان حجم گاز تحویل شده به بصره	در مجموع ۵۵۰ میلیون متر مکعب در طول دو سال گذشته

با ورود بخش گاز خانگی عراق، می‌توان تمامی شهرهایی را که در مسیر خطوط لوله گاز ایران در عراق واقع شدند هدف قرار داد.

احداث و توسعه شبکه گاز خانگی:

عراق برای ساخت نیروگاه‌های تولید برق نیاز به منبعی برای تأمین انرژی دارد که گاز ارزان ترین گزینه محسوب می‌شود. در این چارچوب باید به عراق پیشنهاد های جذاب و طولانی مدت ارائه کرد تا به افزایش واردات گاز از ایران ترغیب شوند.

اجرای کردن پیشنهاد انتقال گاز از ایران به عراق، سوریه و لبنان (مطرح شده در سال ۲۰۱۱) اهمیت بسیار دارد. گسترش فروش گاز ایران در منطقه و امکان انتقال گاز به اروپا از مزایای این طرح است.

^{۷۸} خبرگزاری ایسنا؛ کدخبر: ۹۸۰۱۱۹۰۶۲۶۹

۵-۳-۶- افزایش صادرات برق

در حوزه برق، بر اساس قرارداد دو ساله با دولت مصطفی الکاظمی نخست وزیر عراق، ایران سالانه ۱۲۰۰ مگاوات برق به عراق صادر می‌کند^{۷۹} که می‌توان با وارد کردن بخش خصوصی و افزایش ظرفیت تولید، این میزان را افزایش داد.

با توجه به ظرفیت بالای جمهوری اسلامی در تولید برق، ایران می‌تواند به عنوان قطب^{۸۰} تولید و صادرات برق منطقه نقش بازی کند. جمهوری اسلامی ایران ظرفیت تولید ۸۰ هزار مگاوات برق را دارد^{۸۱} که با افتتاح طرح‌های جدید، این رقم به شدت افزایش پیدا می‌کند. ایران می‌تواند با اتصال شبکه برق عراق به شبکه سراسری برق کشور (سنکرون سازی) بخش اعظمی از ظرفیت تولید برق خود را تا میزان ۳۵۰۰ مگاوات به این کشور صادر کند.

جدول ۱۶. تقاضای برق و توانایی تولید آن در عراق^{۸۲}

مصرف برق در حالت معمول	۲۳ هزار مگاوات
مصرف برق در تابستان	۳۰ هزار مگاوات
تقاضای برق تا سال ۲۰۲۸	۳۹ هزار مگاوات
توانایی تولید داخلی عراق	۱۵,۷ هزار مگاوات

شبکه برق عراق با مشکلاتی از قبیل عدم سازماندهی و ضعف زیرساخت مواجه است که دولت می‌تواند از طریق قراردادهای جدید به حفظ، نگهداری و تجهیز نیروگاه ها و شبکه سراسری برق این کشور بپردازد.

۵-۳-۶- همکاری در حوزه پتروشیمی

کشور عراق در حال حاضر به دنبال افزایش تولیدات پتروشیمی است. تجربه شرکت‌های ایرانی در ساخت پالایشگاه و تجهیزات نفتی، می‌تواند زمینه مناسبی برای همکاری و درآمدزایی برای شرکت‌های فعال در حوزه پتروشیمی ایجاد کند.

۵-۳-۶-۱- بازصادرات محصولات پتروشیمی ایران از طریق عراق

در شرایط تحریم و بواسطه عراق می‌توان محصولات پتروشیمی تولیدی ایران را بسته بندی^{۸۳} و مجدداً صادر^{۸۴} نمود. بخش پتروشیمی ایران می‌تواند با استفاده از شرکت‌های خود در عراق، به تغییر برند، مقصد و شرکت تولیدکننده محصولات بپردازد و آن را به عنوان پتروشیمی عراقی وارد بازارهای جهانی سازد.

^{۷۹}<http://barghnews.com/fa/news/33901>

^{۸۰}HUB

^{۸۱}<https://www.ghatreh.com/news/nn46203567>

^{۸۲} گزارش التقرير الحصانی السنوی ۲۰۱۸ وزارت کهربای عراق و iea.org

^{۸۳}Repack

^{۸۴}Re-export

با در نظر گرفتن پروژه بازسازی عراق، بازار پلیمر و پی‌وی‌سی عراق رو به رشد است و هر سال تقاضای بیشتری برای واردات این محصولات از ایران بوجود می‌آید. به علاوه، عراق بازار یک میلیون تن کود اوره است که ایران با توجه به ظرفیت بالای تولید، حتی یک سوم نیاز این کشور را هم تأمین نمی‌کند.

۵-۳-۶-۲- فروش بنزین به عراق

با توجه به محدودیت های ورود ارز به کشور و مشکلات ناشی از آن در اقتصاد ایران، لازم است تا با راهکارهای نوین از جمله فروش بنزین در عراق، در جهت دور زدن تحریم های ارزی و بانکی اقدام کرد. به دلیل کیفیت پایین بنزین تولید شده در عراق و قیمت بالاتر بنزین در این کشور نسبت به ایران و همچنین تقاضای بالای بنزین ایرانی در این کشور، بازار بسیار مناسبی جهت فروش این محصول در کشور عراق وجود دارد.

در سال ۱۳۹۹، قیمت بنزین در عراق ۶۸ سنت بوده است که حدوداً ۵ برابر قیمت آزاد آن در ایران می‌شود. می‌توان با کاهش میزان مصرف داخلی و قاچاق بنزین (حدود ۲۰ میلیون لیتر) در کشور، مقادیر باقیمانده تولید داخلی بنزین را از طریق شبکه توزیع (شرکت سومو^{۸۵}) در عراق به فروش رساند.

اگر ایران بتواند در مرحله پایلوت، ۵ میلیون لیتر بنزین را با قیمت ۵۰ سنت در هر لیتر در عراق به فروش برساند، ۲ و نیم میلیون دلار در روز درآمد حاصل از فروش بنزین نصیب کشور می‌شود. این رقم به ماهانه ۷۵ میلیون دلار و سالانه نزدیک به ۱ میلیارد دلار خواهد رسید. با ایجاد شعبه ارزی در مناطق مرزی، درآمدهای حاصل از فروش بنزین مستقیماً به حساب‌های بانک مرکزی واریز شده و از این طریق درآمدهای ارزی کشور افزایش می‌یابد.

۵-۳-۷- ارائه خدمات فنی و مهندسی

با توجه به برنامه دولت عراق برای گسترش صادرات، این کشور به افزایش سطح برداشت از میادین نفتی خود نیاز دارد. با توجه به تجربه فنی و مهندسی ایران در حوزه نفت، شرکت‌های ایرانی می‌توانند در بخش های مختلف صنعت نفت عراق به اجرای پروژه بپردازند.

۵-۳-۸- ترانزیت

ایران با اعطای نقش ترانزیتی به عراق، می‌تواند کالاهای مورد نیاز، به خصوص کالاهای تحریمی را می‌توان از این کشور وارد کند. این امر سبب می‌شود تا عراق بتواند نوعی درآمدزایی در رابطه با ایران داشته باشد و در سطح گسترده‌تری وارد تعامل اقتصادی با ایران شود. با اجرای این سیاست علاوه بر تأمین مایحتاج، تراز تجاری دو کشور متعادل‌تر، و حمل و نقل یکطرفه از ایران، دوطرفه شده و هزینه‌های مربوطه کاهش می‌یابد.

از بین چهار گمرک مهم ایران و عراق (باشماق، مهران، خسروی و شلمچه) تنها مرز مهران است که اجازه ورود کامیونهای عراقی را می‌دهد. بنابراین باید زمینه تسهیل ترانزیت را در سایر گمرکات نیز فراهم نمود.

^{۸۵}SOMO

یکی از زمینه‌های مهم ترانزیت کالا میان ایران و عراق استفاده از ظرفیت بنادر شهر بصره (اجاره بلند مدت یک اسکله)، به خصوص بندر ام القصر است که ظرفیت بالایی برای حمل بار با کشتی به آبادان دارد.

برای تکمیل خط راه‌آهن با عراق تنها ۳۵ کیلومتر از مسیر راه آهن شلمچه بصره باقی مانده است. در صورت تکمیل راه‌آهن شلمچه - بصره و ادامه آن به سمت بغداد و سوریه، ظرفیت ترانزیتی بسیار مناسبی برای جمهوری اسلامی ایجاد می‌شود. اتصال این خط آهن به شرق کشور، امکان ترانزیت کالا از چین و هند به دریای مدیترانه را فراهم می‌آورد.

۵-۳-۹- گمرک

یکی دیگر از مشکلات موجود، دریافت مابه‌التفاوت سوخت در معابر مزری کشور است که از موانع ترانزیت آسان میان اتباع دو کشور محسوب می‌شود. برای رفع این مشکلات، می‌توان پنجره مشترک مرزی ایجاد کرد که از طریق آن، فرایند بازرسی، تعیین وزن و استانداردها تنها در یک طرف مرز انجام می‌شود و اطلاعات به صورت آنلاین به کشور مقابل ارسال می‌شود.

برای رفع محدودیت‌های تعیین استاندارد در مرزهای مشترک، می‌توان یک شرکت مشترک حمل و نقل کامیونی و اتوبوسی ایجاد نمود که دو طرف بتوانند به راحتی و با رعایت استانداردهای مورد توافق، از مرزهای مشترک عبور کنند.

۵-۳-۱۰- حمایت از شرکتهای ایران برای حضور در عراق

در حوزه خدمات فنی و مهندسی به دلیل پایین بودن هزینه‌ی شرکتهای ایرانی، فرصت بسیار مناسبی برای فعالیت در عراق وجود دارد. عراق در سالهای ۲۰۱۸ تا ۲۰۱۹، نزدیک به ۲ هزار طرح عمرانی را برای تکمیل به مزایده گذاشته که یک فرصت طلایی برای شرکتهای فنی و مهندسی ایرانی محسوب می‌شود.^۸ با توجه به قیمت نسبتاً ارزان مصالح ساختمانی در ایران و همچنین تجربه بالای برخی شرکتهای ایرانی، دولت می‌تواند از طریق ارتباطات رسمی و غیر رسمی با دولت عراق، این شرکتهای را از بازار عراق منتفع نماید.

۵-۳-۱۱- سرمایه‌گذاری در عراق

جذابیت‌های بازار عراق و همچنین انگیزه‌ی خصمانه دشمنان نسبت به ایران، سبب شده است که سیل پیشنهادات همکاری اقتصادی از سوی کشورهای گوناگون به این کشور سرازیر شود در میان متقاضیان حضور در بازار عراق، کشورهایی دست برتر را خواهند داشت که حاضر به سرمایه‌گذاری و تامین مالی شرکتهای خود در این کشور باشند؛ این مسئله‌ای است که مکرراً توسط مقامات عراقی بیان شده است. بنابراین، سرمایه‌گذاری در خاک عراق برای حفظ و توسعه سهم ایران از بازار این کشور، یک نیاز حتمی است.

^۸<http://www.irna.ir/fa/News/82541140>

فرصتهای موجود در بازار عراق به سرعت توسط رقبا و یا دشمنان ایران در حال ربوده شدن است و اگر ایران در این زمان سبد اقتصادی خود را در این بازار قرار ندهد، دیگر به راحتی قادر به فتح بازار عراق نخواهد شد و یکی از مهمترین منابع ورود ارز به کشور را از دست خواهد داد.

در این راستا، ضروری است بخشی از درآمد حاصل از صادرات برق و گاز به عراق، در این کشور سرمایه‌گذاری شود. قبل از اینکه به تعیین سازوکار اختصاص این پول به سرمایه‌گذاری در عراق پرداخته شود، لازم است به این نکته توجه گردد که تداوم صادرات برق و گاز به عراق در شرایط کنونی، با خطر مواجه است. از آنجا که عراق از طرفی نمی‌خواهد نقشی در تحریم‌ها علیه ایران داشته باشد و از طرف دیگر، از اصطکاک با آمریکا نیز پرهیز می‌کند، خودکفایی در صنعت برق را در اولویتهای خود قرار داده است؛ هرچند که باتوجه به قیمت برق و گاز ایران، این کار مقرون به صرفه نیست.

به صورت عملیاتی، پیشنهاد می‌شود که در قراردادی با عراق به مدت ۱۰ سال، ارزش صادرات برق و گاز بیش از سقف ۱۵ میلیون متر مکعب گاز و ۸۰۰ مگاوات برق، در این کشور سرمایه‌گذاری شود. سرمایه‌گذاری در این کشور باید به شکل اعطای وام به شرکت‌های ایرانی و تامین مالی آنها برای تکمیل زیرساخت‌های مورد نیاز عراق باشد.

در این صورت، عراق به افزایش واردات برق و گاز از ایران ترغیب خواهد شد و شرکت‌های ایرانی بسیاری در حوزه‌های عمران، انرژی، برق، خدمات شهری، فناوری اطلاعات، ایجاد بسترهای دولت الکترونیک و همچنین بخش‌های دیگر، امکان حضور در بازار عراق را خواهند یافت.

۵-۳-۱۲- ایجاد خط اعتباری برای ضمانتنامه‌های مورد نیاز شرکتهای ایرانی

عدم صدور ضمانت حاکمیتی^{۸۷} از طرف عراق، یکی از مهمترین موانع حضور شرکتهای فنی و مهندسی ایران در عراق است. سرمایه‌گذاران ایرانی در حال حاضر نمی‌توانند هیچگونه ضمانت‌نامه‌ای جهت شرکت در مناقصات طرح‌های عمرانی در کشور عراق دریافت کنند. ایران می‌تواند برای حل این مشکل، یک خط اعتباری^{۸۸} برای تضمین سرمایه‌گذاری در عراق با مبلغی مشخص ایجاد کند. دولت می‌تواند با توافق طرف عراقی، یک خط اعتباری ۵ میلیارد دلاری برای حمایت از شرکت‌های ایرانی فعال در حوزه ساخت و ساز عراق ایجاد نماید.

۵-۳-۱۳- استفاده از خط اعتباری سایر شرکتهای سرمایه‌گذار

با استفاده از خط اعتباری سایر شرکتهای سرمایه‌گذار، به خصوص شرکتهای چینی فعال در بازار عراق، امکان پیش بردن پروژه‌های عمرانی وجود دارد. این امر از طریق ایجاد یک چارچوب توافق با طرف عراقی امکان‌پذیر خواهد شد.

^{۸۷}Sovereign guarantee

^{۸۸}Credit line

۵-۳-۱۴- ایجاد کنسرسیوم فعالین ایرانی و ارائه تضامین بین دولتی

از طریق تقویت منابع و دارایی های صندوق ضمانت صادرات، و حمایت از انجمن صادرکنندگان خدمات فنی و مهندسی در قالب ایجاد یک کنسرسیوم از فعالین این حوزه در عراق، می توان نیاز مالی شرکتهای ایرانی فعال در بازار عراق را تامین نمود. همچنین ارائه تضامین بین دولتی جهت حمایت از شرکتهای ایرانی در عراق نیز در این زمینه کمک کننده است.

۵-۳-۱۵- مشارکت در بازسازی شهرهای آسیب دیده عراق

از آنجا که شهرهای شمالی عراق که به تازگی از دست داعش باز پس گرفته شده است، هنوز تا حدی مشکل امنیتی دارد، تقریباً هیچ شرکتی حاضر به فعالیت در این مناطق نیست. این درحالی است که مناطق فوق نیاز شدیدی به بازسازی دارند و از ظرفیت اقتصادی مطلوبی نیز برخوردارند؛ همچنین که این کشورها به لحاظ اتصال خطوط ترانزیت کالا از ایران به سوریه نیز برای کشور اهمیت راهبردی دارند. ایران می تواند از فرصت عدم حضور رقبا در این مناطق استفاده کرده و با توانمندسازی گروههای عراقی و با مشارکت آنان، مناطق جنگ زده عراق را بازسازی کند.

۵-۳-۱۶- ایجاد شهرک های صنعتی و مناطق آزاد تجاری مشترک

با ایجاد شهرک های صنعتی مشترک در خاک ایران و عراق می توان تولید و صادرات مشترک داشت. در سال ۱۳۹۱ زمینی به اندازه ۱۲ هکتار در سلیمانیه عراق به سازمان شهرک های صنعتی ایران داده شد، ولی به دلیل برخی موانع قانونی به مرحله اجرا نرسید. یکی از این موانع، قانون منع ثبت شهرک های صنعتی به احداث شهرک در خارج از کشور است که باید مورد بازبینی قرار گیرد.

۵-۳-۱۷- گردشگری

ایران اولین مقصد زوار و گردشگران عراقی است. بر اساس گزارش شورای جهانی سفر و گردشگری ۳۵ درصد از گردشگران عراقی ایران را به عنوان مقصد سفر خود انتخاب کرده اند. همچنین بر اساس منابع داخلی در سال ۹۸ و تا قبل از شیوع کرونا بیش از ۲,۶ میلیون زائر و گردشگر از عراق به ایران سفر کرده اند. با توجه به این رقم، اگر هر نفر تنها هزار دلار در این راه هزینه کند ۲,۶ میلیارد دلار ارز در این سال توسط عراقی ها به اقتصاد ایران تزریق شده است. متقابلاً ایرانی ها نیز بزرگترین سهم را از صنعت گردشگری عراق به خود اختصاص داده اند. بر اساس داده های UNWTO، ۸۹ درصد از گردشگران خارجی وارد شده به عراق طی سالهای ۲۰۱۶ تا ۲۰۱۸ ایرانی بوده اند. در عراق ۶۲۵ هزار شغل وابسته به حضور گردشگران است.

عراقی ها عمدتاً برای زیارت به ایران سفر می کنند اما استفاده از خدمات درمانی، طبیعت، اماکن تفریحی و همچنین خرید کالا نیز سبب جذب گردشگران عراقی به ایران می شود.

به طور خاص ارائه خدمات درمانی ارزان قیمت در ایران سبب شده است که در سال ۹۸ حدود ۴۰۰ هزار گردشگر سلامت از عراق به ایران سفر کنند. بنا به آمار اعلام شده از سوی سازمان گردشگری، در ۹ ماه نخست سال ۹۹، ۴۵۰ هزار عراقی با روادید تجاری و گردشگری سلامت وارد ایران شده اند.

احداث مراکز تشخیص بیماری در خاک عراق از روش هایی است که برای جذب گردشگر سلامت به کار می رود. به این مراکز اصطلاحاً مراکز ارجاع گفته می شود. حمایت از استارت آپ هایی که در حوزه گردشگری سلامت فعالیت می کنند می تواند در جذب بیشتر گردشگر سلامت از عراق و همچنین ارتقاء خدمات ارائه شده موثر باشد.

بنابراین به طور کلی با برنامه ریزی مناسب در جهت ایجاد زیرساخت های مورد نیاز همچون راه ها، پایانه های مرزی، تاسیسات بین جاده ای و همچنین حمایت از شرکتهای فعال در حوزه گردشگری می توان میزبان تعداد بیشتری از گردشگران عراقی بود.

۵-۴- حوزه کنسولی و دیپلماتیک

برخی اقدامات باید انجام پذیرد تا بتوان ظرفیت های گسترش روابط اقتصادی را بهبود بخشید. مهمترین قدم در حوزه کنسولی و دیپلماتیک، لغو روادید میان ایران و عراق است. با این کار هزینه رفت و آمد کاهش یافته و تعداد بیشتری از گردشگران عراقی به ایران خواهند آمد. اقدامات زیر می تواند در این راستا مفید باشد:

۵-۴-۱- لغو روادید

جهت جذب گسترده تر گردشگر عراقی می توان به صورت یک طرفه روادید ورود به ایران را برای اتباع عراق حذف نمود. با این کار ۵۰ میلیون دلار درآمد ناشی از روادید کاهش می یابد اما حجم گسترده تری از مردم عراق برای مقاصد مختلف وارد ایران می شوند که این رقم را جبران خواهد نمود.

۵-۴-۲- حل مشکل روادید مکرر و بلندمدت

در برخی موارد مانند سفرهای درمانی به ایران، به روادید متعدد و طولانی مدت نیاز است که باید سازوکاری برای آن ایجاد شود

۵-۴-۳- حل مشکل ویزای تجاری

بعضی از سرمایه گذاران عراقی به دلیل تهدیدات آمریکا از درج مهر ورود به ایران نگران هستند که باید با تعریف یک سازوکار مناسب این نگرانی را رفع نمود.

۵-۴-۴- همکاری زیست محیطی

از دیگر اقدامات موثر در توسعه مناسبات اقتصادی، همکاری در حوزه های زیست محیطی است. از جمله بحث ریزگردها که مشکلاتی برای ایران ایجاد کرده است. همچنین لایروبی اروند می تواند برخی از موانع توسعه روابط اقتصادی طرفین را رفع کند و موجب افزایش اشتغال در مرز آبی دو کشور شود.

۵-۵- تسهیل ارائه خدمات آموزشی به دانشجویان عراقی در ایران

ایران در سال های پس از انقلاب، ظرفیت های بسیاری در حوزه آموزش عالی ایجاد کرده است و عراق در طول سال های گذشته، به دلیل درگیری های داخلی و جنگ، به شدت دچار کمبود در نیروی انسانی آموزش دیده است. عراق ۱۱۴ دانشگاه دارد که ۳۷ مورد از آنها در میان ۱۰۰۰۰ دانشگاه برتر جهان قرار دارند. این آمار در کنار ۷۳۰ دانشگاه ایرانی که ۲۰۴ مورد از آنها در میان ۱۰۰۰۰ دانشگاه برتر جهان قرار دارند توانایی ایران در ارائه خدمات آموزش عالی به عراق را نشان می دهد.

ایران می تواند با استفاده از ظرفیت مازاد در دانشگاه های خود، تحصیل دانشجویان عراقی را فراهم کند و شرایط ویژه ای برای ایشان تدارک ببیند. این مسئله از این منظر که دانش آموختگان عراق با امکانات ایران آشنا شده و تمایل بیشتری به همکاری در قالب مناسبات آن را خواهند داشت، برای ایران حائز اهمیت است؛ زیرا دانش آموختگان عراقی در ایران که بعدها مسئولین عراق خواهند شد، روابط بهتری با ایران برقرار خواهند کرد.

۶- نتیجه گیری

ظرفیتهای بالفعل و بالقوه کشور عراق برای شکوفایی و مقاوم سازی اقتصاد ایران نشان می دهد که این کشور مهمترین شریک تجاری ایران است و اهمیت آن با گذر زمان بیشتر نیز خواهد شد. با این حساب و با توجه به شرایط حساس ناشی از افزایش فشار تحریمی ایالات متحده بر اقتصاد کشور، لازم است که مسئله توسعه روابط اقتصادی با عراق در سطح امنیت ملی دیده شود و شرایط و زیرساختهای مورد نیاز آن، متناسب با این سطح از اولویت فراهم گردد.

هرچند که تاکنون زحمات زیادی از سوی برخی نهادها برای رفع مشکلات تجار و شرکتهای ایرانی در بازار عراق کشیده شده است اما بدون تغییر دیدگاه نسبت به اهمیت این کشور و ترسیم جایگاه آن در پازل تجارت خارجی، نمی توان به افزایش سهم ایران از این بازار پرسود و یا حتی حفظ آن خوش بین بود. زیرا بخش بزرگی از صادرات ایران به عراق، مربوط به مشکلات و نیازهای این کشور است که به تدریج در حال رفع شدن هستند.

حجم تجارت ایران و عراق در سال ۱۳۹۹ تقریباً برابر ۱۰ میلیارد دلار بوده است که با احتساب رقم تقریبی ۵ میلیارد دلار برای ۷ میلیون زائری که در شرایط قبل از کرونا بین دو کشور تردد می کردند، به ۱۵ میلیارد دلار می رسد. مقایسه و تطبیق جزئیات تجارت خارجی دو کشور نشان می دهد که این ارقام قابلیت ارتقاء به صورت جدول زیر طی یک بازه ۵ ساله را دارد.

جدول ۱۷. ظرفیت ارتقای تجارت سالانه ایران و عراق در یک بازه ۵ ساله

صادرات به عراق (میلیارد دلار)		واردات از عراق (میلیارد دلار)		حوزه مربوطه
مقدار فعلی	ظرفیت افزایش تا	مقدار فعلی	ظرفیت افزایش تا	
۷,۴	۱۵	۰,۱	۵	کالا
۳,۵ (سال ۱۳۹۸)	۷	۱,۵ (سال ۱۳۹۸)	۸	خدمات گردشگری
۲-۳	۵	۰	۰	گاز و برق

تحقق چنین هدفی نیازمند اقدامات زیر است:

- ایجاد زیرساختهای مورد نیاز برای حمل و نقل و تسهیل تردد بین دو کشور
- سرمایه‌گذاری در عراق با اولویت زیرساختهای این کشور
- تامین مالی شرکتهای ایرانی داوطلب به اجرای پروژه در عراق با استفاده از منابع بلوکه شده برق و گاز ایران در این کشور
- اصلاح سیاستهای صنعتی و تجاری ایران با توجه به ظرفیتهای بازار عراق
- ایجاد زیرساختهای انواع گوناگون گردشگری

اقدامات فوق حتما نیازمند جدیت و صرف هزینه است و نمی‌توان انتظار داشت که بدون هزینه و ایجاد زیرساختهای مورد نیاز، صرفا با استفاده از روابط سیاسی و امنیتی موفقیتی در حوزه اقتصاد کسب کرد.

در این گزارش پیشنهاداتی ارائه شد که برخی به صورت سیاست و برخی به صورت طرح اقدام است که با کمک متولیان اجرای آنها، می‌تواند به یک نقشه راه دقیق تبدیل شود. باید به این نکته توجه داشت که شکوفایی ظرفیتهای اقتصادی، سیاسی و امنیتی ایران و عراق برای یکدیگر می‌تواند نخستین گام در شکل‌گیری یک منطقه منسجم و قوی باشد که از آن به محور مقاومت یاد می‌کنیم.

منابع

- [۱] خبرگزاری الاخبار
- [۲] خبرگزاری الاضاءات
- [۳] خبرگزاری المانیفور
- [۴] پیگاه خبری تحلیلی دیپلماسی ایرانی
- [۵] خبرگزاری الجزیره
- [۶] گزارش صندوق بین المللی پول در مورد اقتصاد عراق
- [۷] گزارش وزارت برنامه ریزی عراق
- [۸] آژانس بین المللی انرژی
- [۹] روزنامه شرق الاوسط
- [۱۰] آژانس اطلاعات انرژی (EIA) چشم انداز کوتاه مدت انرژی، سپتامبر ۲۰۲۰
- [۱۱] مونسان، رضا و سمیه مردانه (۱۳۹۷)، اقتصاد عراق؛ تحلیلی بر اقتصاد، فضای کسب و کار و فرصت های سرمایه گذاری عراق
- [۱۲] گمرک جمهوری اسلامی ایران
- [۱۳] سازمان توسعه تجارت
- [۱۴] بانک جهانی
- [۱۵] شورای جهانی سفر و گردشگری
- [۱۶] اندیشکده اقتصاد مقاومتی. (۱۳۹۹). گزارش دولت عراق تحت عنوان «ورقة البيضاء»
- [۱۷] اندیشکده اقتصاد مقاومتی، توصیف نظام قانون گذاری مجلس نمایندگان عراق و بررسی شیوه های

همکاری

[18] International Monetary Fund, Article IV Consultation. Iraq 2017 (August 2017). Table 3, Page 34

[19] World Bank Group (2018), Iraq Reconstruction and Investment, Ibid, page VII

[20] <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-07-27/iraq-sees-self-sufficiency-in-wheat-for-a-third-year-in-2021>

[21] Istepanian, H. H. (2014). Iraq's electricity crisis. The Electricity Journal, 27(4), page:51.

[22] <https://tradingeconomics.com/iran/exports/iraq>

[23] <http://iriqdirectory.ir>

[24] <http://barghnews.com/fa/news/33901>

[25] <https://www.ghatreh.com/news/nn46203567>

[26] <http://www.irna.ir/fa/News/82541140>

[27] <https://www.kojaro.com/2018/6/19/143387>

